

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

Издавач:

МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Адреса на Редакцијата:

Министерство за одбрана

Списание „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“

ул. „Орце Николов“ бб 1000 Скопје

Телефони: 3282-299 и тел. факс 3113-527

Интернет адреса: WEB на Министерството за

одбрана: www.morm.gov.mk, публикации, СОВРЕМЕНА

МАКЕДОНСКА ОДБРАНА на македонски и на англиски јазик

Списанието излегува два пати годишно.

Цената на еден примерок е 70 денари.

Претплата за 2008 година изнесува 140 денари (плус поштенски трошоци).

Претплата за странство е двојно поголема (плус поштенски трошоци).

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

ТЕОРЕТСКО СПИСАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА РМ

ИЗДАВАЧКИ СОВЕТ

Илјаз ХАЛИМИ, претседател

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

м-р *Жанет* РИСТОСКА

проф. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, *полковник*

проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ

проф. д-р *Марина* МИТРЕВСКА

Зоран ДИМОВ, *бригаден генерал*

проф. д-р *Назми* МАЛИКИ

проф. д-р *Петар* АТАНАСОВ

УРЕДУВАЧКИ ОДБОР

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

проф. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, *полковник*

проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ

м-р *Жанет* РИСТОСКА

проф. д-р *Зоран* НАЦЕВ

доц. д-р *Оливер* БАКРЕСКИ

Главен и одговорен уредник: проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

Заменик главен уредник: проф. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, *полковник*

Технички уредник: *Билјана* ИВАНОВА

Компјутерска обработка: *Александар* АТАНАСОВ

Ликовно решение на корица: *Кочо* ФИДАНОВСКИ

Лектор: м-р *Жанет* РИСТОСКА

Печат: АД „Коста Абраш“ - Охрид

Сите права се резервирани

Се забранува репродуцирање на публикацијата и нејзините делови, како и нивно трансформирање во разни медиуми: електронски, магнетни ленти, механичко фотокопирање, снимање и друго, без писмено одобрение на издавачот и авторите.

All rights reserved

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means: electronic, electrostatic, magnetic tape, mechanical photocopying, recording or otherwise, without permission in writing from the publisher and authors.

Според мислењето на Министерството за култура бр. 07-7144/2 од 27. 12. 1999 година, за списанието „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ се плаќа повластена даночна стапка.

СОДРЖИНА

1

*Општо-теоретски, доктринарно-стратешки и други теми
од областа на одбраната*

Митко КОТОВЧЕВСКИ

**СИЛАТА, МОЌТА И ПОЛИТИКАТА ВО КОНТЕКСТ
НА ВОЈНАТА И ВОЈУВАЊЕТО**.....9

Билјана ВАНКОВСКА

**ВЛАДЕЕЊЕТО НА ПРАВОТО И ДЕМОКРАТСКАТА КОНТРОЛА
НАД ВООРУЖЕНИТЕ СИЛИ ВО ПОЧЕТОКОТ НА
XXI ВЕК** 25

Оливер БАКРЕСКИ

**УЛОГАТА НА ПАРЛАМЕНТОТ ВО
БЕЗБЕДНОСНИОТ СЕКТОР**..... 45

2

*Геополитички, геостратешки, военополитички и теми
од меѓународен ангажман во областа на одбраната*

Сашо ГЕРАСИМОСКИ

**СВЕТСКАТА БЕЗБЕДНОСТ НИЗ ПРИЗМАТА НА ТЕОРИЈАТА
ЗА РИЗИЧНОТО ОПШТЕСТВО**..... 63

3

Евроатлантски интеграции

Марина МИТРЕВСКА

ЕВРОПСКАТА УНИЈА: АКТЕР ВО МЕНАЦИРАЊЕТО

НА КРИЗИ..... 77

4

Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема

Драге ПЕТРЕСКИ

ЛАСЕРСКО ОРУЖЈЕ..... 95

5

Странски автори

Роберт МИКАЦ

ФЕНОМЕНОТ НА „ПРИВАТНИ ВОЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ“

КАКО НЕИЗБЕЖНИ КОМПОНЕНТИ НА СУДИРИТЕ

ВО XXI ВЕК..... 107

Саша МИЈАЛКОВИЌ, Тања МИЛОШЕВСКА

ТРЕНДОВИТЕ НА НЕЗАКОНСКА ТРГОВИЈА СО ДЕЦА,

БЕБИЊА И ЧОВЕЧКИ ОРГАНИ-НОВ ПРЕДИЗВИК НА

СИСТЕМОТ НА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ..... 129

6

Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

Тони МИЛЕСКИ, Марина МАЛИШ-САЗДОВСКА

КРИВИЧНИ ДЕЛА ОД ЕКОЛОШКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ

КАКО СЕГМЕНТ НА ЕКОЛОШКАТА БЕЗБЕДНОСТ 147

7

Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната

Тања МИЛОШЕВСКА

ПРИКАЗ кон книгата „**КОНТРОЛА НА БЕЗБЕДНОСНИОТ**

СЕКТОР“ од Оливер Бакрески.....165

СИЛАТА, МОЌТА И ПОЛИТИКАТА ВО КОНТЕКСТ НА ВОЈНАТА И ВОЈУВАЊЕТО

Митко КОТОВЧЕВСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии

Апстракт: Презентираниот труд претставува обид да се фрли нова светлина на суштината и на поимното определување на силата (посебно воената сила) и моќта со подетална анализа на физичката сила, моралната сила и борбената моќ. Анализата се засновува врз учењето на најпознатите мислителци за воената, стравовитите на големите војсководители и најновиите погледи на современата западна воена мисла. Значајно е да се појасни дека трудот претставува и компаративна анализа за меѓусебниот однос на физичката сила, моралната сила и борбената моќ, нивното детерминирање за важноста и пресудноста за исходот на војувањето и војната во целина. Преку сознанијата на овој труд може да се направи и паралелна анализа на разликите во сфаќањето и учењето на овие значајни категории детерминирани во класичната и поранешната марксистичка литература за војната и воената сила.

Клучни зборови: војна, физичка сила, морална сила, воена сила, моќ и политика.

THE FORCE, POWER AND POLICY IN THE CONTEXT OF WAR AND WARFARE

Abstract: This paper represents the attempt for throwing the new light on essence and conceptual qualification of force (especially military force) and power with detailed analysis of physical force, moral force and combat force. The analysis is based on a theory on the famous philosophers of war, opinions of greater warriors and upon the recent aspects of contemporary west military thought.

It is very significant to underline that the paper represents also comparative analysis of intertwined relationship of physical force, moral force and combat force, their significant determination for achievement of warfare and war in total.

It is possible, through the facts and knowledge from this paper to create parallel analysis of differences in meanings and study of these important categories which are determined in classical and past Marxist literature about war and military force.

Key words: *war, physical force, moral force, military force, power, politics.*

Сила, моќ и политика

Војната претставува еден мошне сложен дисјунктивен процес и високо специјализирана активност која има особини слични на другите форми на меѓучовечки и пошироки општествени односи и релации, само искомбинирани на еден посебен–уникатен начин.

Првата значајна особина–карактеристика, се разбира, претста–вува нејзиното потпирање врз смртоносната (воената) сила како примарно средство. Ова, само по себе, се разбира не е ништо единствено (уникатно). Во општеството, егзистираат и многу други форми на човечки активности кои исто така вклучуваат употреба на смртоносна сила, вклучувајќи ги насилничките криминални активности, смртната казна, самоубиствата, абортусите и еутаназијата, што се случуваат вон границите на војната.

Во овој контекст, неминовно се наметнува прашањето: Што е тоа што ја прави војната да биде војна, односно кој е суштинскиот и најзначајниот елемент што ја разликува војната од претходно презентираниите „убиствени техники“ односно „уметност за убивање“?

Одговорот на ова сложено прашање е повеќеслоен и во него неминовно мора да „пулсира“ научниот приод, како и ставовите на политиката значајни во контекстот на определените општествено–историски околности.

Сите војни низ историјата, без разлика каде и кога се водени и независно од формите кои ги применувале, без исклучок, првенствено се потpirале на најзначајниот елемент–силата, попрецизно воената или смртоносната (убиствената) сила. Воената сила е таа која ги одвојува економските и дипломатските и другите конфликти од војната.

Во суштина, самото потпирање на војната врз смртоносната сила не ја прави војната да биде војна, туку уште позначајно е прашањето како се употребува таа сила и со каква цел. Само војната, односно само преку војната доаѓа до комбинирање на овие фактори. Попрецизно, војната претставува единствена комбинација на фактори или особини во врска со тоа како и зашто се употребува смртоносната сила, односно како и со каква цел смртоносната сила е вклучена во војната.

За одговор на дел од овие суштински прашања неопходно ќе биде да простудираме како силата се претвора во моќ, односно користењето на силата во борбата за моќ, да ги елаборираме силата и моќта како несквивалентни концепти, но и да идентификуваме до кои граници смртоносната сила се употребува во војна.

Сила и моќ

Историјата на цивилизацијата која во голема мера е и историја на војните неизбежно ја потврдува закономерноста според која силата, посебно убиствената сила во развојот на цивилизациите и општествата имала голема улога манифестирана преку нејзините разурнувања и уништувања.

Во општествените науки, посебно во политичката и воената, силата во најширока смисла на зборот означува моќ, т.е. способност за произведување или спречување на определени промени во природата и општеството, односно во светот.

Во потесна смисла, силата значи посебен вид на моќ која е насочена или дејствува на определен објект, односно употреба или можност за употреба на средствата за физичка принуда.

Силата и моќта не претставуваат еквивалентни концепти, но јасно е дека само со сила се добива моќ, но обемот на силата која е достапна за еден политички ентитет не го покажува и реалниот обем моќта со која располага политичкиот ентитет. Според поголем број на автори, моќта е составена од три суштински елементи: сила, присилување–убедливост и влијание.¹ Првите две компоненти го создаваат третиот фактор, кој се наоѓа некаде помеѓу нив. Силата ја принудува нацијата (или друг политички ентитет) да ги отстрани другите алтернативи, така што целта („метата“) мора да се согласи или да прекине за да може да егзистира или за да опстане. Од друга страна, присилувањето, всушност, претставува убедување кое е сила со презентирање на идеи толку атрактивни што ќе го натераат (примораат) непријателот да влезе во стапица („посакуван тип на одговори“).

Изразот „влијание“ значи форма на моќ помеѓу чиста сила и чисто убедување. Моќта влијае и го тера непријателот на нејзино пожелно однесување. Влијанието е процесот (мозокот) на моќта која ги условува начините на однесување на непријателот, додека може да предизвика и

¹ Види поопширно: Burke, A. (1965). "Power and Peace", Peace and War in the Modern Age: Premises, Myths and Realities, Garden City, N.Y: Doubleday & Co, Inc., Anchor Books Edition, p.19.

спротивно однесување на непријателот, наспроти разбирливото однесување на нападната држава во која се расправа за некоја значајна работа.

Со употреба (користење) на „влијание“ или „убедување“, „целта“ или „таргет групата“ мора да се согласи до определен степен и да „помине“ без да се употреби сила. Со самиот чин на вклучување на смртоносна сила за остварување на целта, изборот е отстранет, а војната е на прагот. Со применувањето на силата изборот не постои освен ако целната група не го возврати ударот.²

Во сферата на теоретските расправи за феноменот на воената сила и на нејзината општествена улога, постојат две дијаметрално спротивставени стојалишта. На една страна се наоѓаат оценките кои произлегуваат од теоретските определби дека силата претставува главен двигател на општеството, додека на другата страна преовладуваат оценките дека силата има само негативно–уништувачко дејство врз општеството и неговиот развој.

Воената сила претставува облик на политичка сила, нејзин составен и најзначаен елемент. Во суштина, воената сила, претставува еден од облиците на општествената сила и значаен аспект на политичката сила на нациите, субнационалните групи и националните движења на определена држава.

Исто така, воената сила претставува законита придружна појава на општествата, составен дел и последица на дадениот степен на материјалниот развој заснован на капацитетот на севкупната општоопштествена и политичка сила на конкретното општество.

Во општествените односи анализирани во целост, како и во меѓународните односи посебно, силата претставува средство за влијание врз основните текови на општествено–економскиот развој, средство за принуда кое неизбежно вклучува економски, политички, воени и идеолошки компоненти. Главен носител на силата на внатрешен и меѓународен план претставува државата, односно општествената група која ја поседува власта и со тоа спроведува контрола над државата како субјект кој единствено поседува монопол врз воената сила како основно средство за принуда.

Поимот „воена сила“ во научната мисла се дефинира на различни начини, односно во теоријата на војната и воената сила постојат голем број дефиниции во зависност од основните премиси кои авторите ги поставуваат при нивните обиди за прецизно детерминирање и дефинирање на овој сложен

² Види поопширно: Hanle, D. J. (1989), *Terrorism, The Newest Face of Warfare*, Washington: Pergamon-Brassey's-International Defence Publishers, Inc., p.p. 14-17.

феномен. Во тој контекст, генерално можеме да утврдиме две групи теоретски определби на „воената сила“ кои се дијаметрално спротивни. Според едните тврдења, воената сила на определена држава ја сочинуваат нејзините вооружени сили—нејзината армија, војска, додека според другата категорија на теоретски определби воената сила се поистоветува со целокупната моќ на државата (свкупните човечки сили, материјални сили—капацитети и просторот како значаен елемент на вооружената борба и војната).

Во суштина, овие дијаметрално спротивни и спротивставени гледишта не ја претставуваат вистинската слика и прецизната елаборација на воената сила. Воената сила во ниту еден случај не ја претставуваат ниту само вооружените сили на една држава, ниту пак нејзините свкупни потенцијали—човечки, материјални, просторни и други. Поимот „воена сила“ е поширок од поимот „вооружени сили“, но и не толку поширок и посеопфатен (другата крајност) што задолжително и секогаш ќе ги опфаќа целокупните потенцијали на општеството /државата/.

Само во определени, крајно екстремни и ретки историски услови воената сила може и да се поистовети со целокупните потенцијали на општеството—првенствено со целокупниот број на военоспособно население кое може да се вклучи во вооружените активности за остварување на воените цели.

Врз основа на претходните констатации за кои има илјадници примери во историјата кои ги негираат презентираниите ставови, можеме да направиме нов обид за попрецизно и посуштинско дефинирање на воената сила. Во овој контекст, „воената сила“ го подразбира оној квантум на човечки и материјални потенцијали кои што една држава, нација, народ или друга голема општествена група може реално—(стварно) да ги ангажира во процесот на вооружената борба за остварување на своите политички, економски, воени, културни и други витални интереси и цели. Или уште попрецизно, под воена сила се подразбира целокупноста на силите и средствата кои една држава или друга социјално—политичка организација може објективно, односно активно да ги ангажира во спроведувањето на вооруженото насилство или во неговото попречување.

Силата во рамките на определени општества во различен историски амбиент манифестира влијание кое е насочено во два правци: позитивно и негативно.

Воената сила своето позитивно влијание го манифестира кога ги руши старите конзервативни општествени односи или се јавува во улога на акцелератор во воспоставувањето на новите—прогресивни општествено—економски односи. Оваа позитивна улога на силата во историјата на развојот на општеството Карл Маркс ја нарекол „бабица при раѓањето на новото општество во крилото на старото“.

Негативното влијание воената сила го манифестира во ситуации кои ги одржува во „живот“ старите, преживеани, нефункционални и реакционерни општествено–економски односи. Воената сила тогаш дејствува во спротивен правец на современите општествени тенденции и закономерности, односно постанува сериозна пречка во општествено–економскиот развој во конкретниот историски и општествен амбиент.

Основните фактори на воената сила кои се мошне комплексни и присутни при секое дејство на воената сила во разни епохи се следните: општествени (човечки и материјално–технички потенцијали) и природни (простор и време). Нивната улога и дејство се манифестира во дијалектичко–единство–огромна меѓусебна поврзаност и обусловеност, односно висок степен на корелација. Овие фактори на воената сила во исто време се манифестираат како константни фактори и во војна и во мир и затоа можеме да ги сметаме и како основни фактори на вооружената борба, без оглед на начините и облиците на нејзиното водење.

Кога ја анализираме суштината на моќта, можеме да констатираме дека во најопшта смисла моќта претставува способност да правиме, произведуваме, уништуваме. Моќта на некоја личност или на некоја општествена заедница не е потполно точно мерлива заради разновидноста на целите кои си ги поставува и средствата кои ги употребува. На политичката сцена, моќта претставува способност на некоја политичка единица да ја наметне својата волја над другите политички единици.

Оваа дефиниција упатува на неколку суштински и дијаметрално спротивни разлики: „разлики помеѓу дефанзивната моќ (или способност на некоја политичка единица да не допушти некој друг да и ја наметне својата волја) и офанзивна моќ (или способност на некоја политичка заедница на другите да им ја наметне сопствената волја); разлика помеѓу средствата или воените сили на некоја заедница, кои може објективно да се проценат и моќта која како човечки однос, не зависи само од материјалите или инструментите; разлика помеѓу политиката на сила и политиката на моќ“.³

Во овој контекст значајно е да ја потенцираме разликата помеѓу моќта и насилството. Моќта е сосема спротивен феномен од насилството. Говорејќи со политички јазик не е доволно да се каже дека моќта и насилството не се едно исто. Моќта и насилството се спротивност; таму каде што едниот владее

³ Рејмонд, А. (2001), Мир и рат меѓу народима, Загреб: Голден Маркетинг, стр. 99–100.

апсолутистички, другиот воопшто не е присутен. Насилството се појавува таму каде што е загрозна моќта и оставена сама на себе и доведува до тотално исчезнување на моќта... Насилството е способно да ја уништи моќта, но е тотално неспособно да ја креира моќта.

Определен број автори ја перцепираат силата како компонента на моќта, но од статична перспектива. Меѓутоа, динамично, силата и моќта воопшто не се аналогни, туку на некој начин тие се спротивни. Едната е влез, а другата излез, така што ефикасноста бара минимизирање на претходното (силата) и максимизирање на второто (моќта). Силата работи („функционира“) со директно аплицирање на борбеното поле или со активно (неборбено) применување. (Но)...силата, исто така работи индиректно (т.е. политички), бидејќи нејзиното обично присуство—ако е препознатливо—може да застраши или да присили. Но директното наговорување со сила, иако несомнено повеќе како политичка отколку физичка појава, се појавува (пројавува) само во најтесните /тактички/ димензии. Последователно, воената сила како механичка сила, може да биде употребена само на едно место во определено време, станува послаба како што се губи и ослабнува со време и со употреба (кинетичка сила).⁴

Моќта пак во светлината на оваа анализа претставува еден перцептивен процес кај целната група. Моќта постои кога целната група перцепира дека моќникот може да казнува или наградува, а потоа да одговори соодветно на тоа. На овој начин, потоа, моќта е субјективна перцепција и може да се опише како потенцијална сила.

Перцептивната моќ не се намалува во зависност од дистанцата, бидејќи не е физички феномен. Од истата причина, перцепираната моќ не се искористува во зависност од нејзината употреба. Еден или десет кралеви може да ја перцепираат истата неподелена моќ во империјата и да бидат под нејзино влијание. Квантумот на оваа моќ нема да се намали ни со послушноста на десетици други понатамошни кралеви... За контраст, силата применета на еден сектор за да се наметне мир на немирно племе не е достапна за употреба против друго, и секое зголемување на целната група го намалува обемот на силата која може да се примени против нив (обратно пропорционално влијание—повеќе целни групи—помал обем на силата, нешто што е еквивалентно со концептот на механичката сила во Њутновата физика).

Така моќта не е само обем на физичка сила достапна на моќникот, туку перцепција на целната група дека моќникот може да наградува или казнува.

⁴ Види поопширно: Frey, R. G., Morris, C. W (1991), Violence, Terrorism and Justice, New York: Cambridge University Press.

Во крајна инстанца, сепак моќта се потпира на силата. Ако една од целните групи повеќе не го перцепира моќникот како способен да употребува сила, таа целна група најверојатно ќе постане сè помалку и помалку подложна на влијанието од страна на тој моќник. Ако ова се случи, моќникот може да се обиде да употреби награди или економски санкции за да ја врати бунтовничката целна група повторно под контрола со неговите политички цели—но тука одлуката да попусти останува на целната група. Целната група може едноставно да ги одбие сите методи на влијание од страна на моќникот. Во оваа варијанта, моќникот мора да одлучи дали ќе ја /испушти/ оваа целна група—со можен резултат дека другата, послабата целна група контролирана од моќникот нема да ја перцепира претходната како доволна моќна да гарантира непрекината разлика—или моќникот може да се сврти кон казнени мерки употребувајќи сила.

Елементот на сила, ако е успешно применет, ќе ги отстрани било кои алтернативи за кои размислувала целната група и ќе резултира во попуштање од таа целна група и повторно „потчинување“ на волјата на противникот (моќникот). На кратко, силата станува моќ кога влијае врз перцепцијата и волјата на целната група. Аналогно на оваа констатација можеме да потенцираме дека крајната полезност на силата лежи во нејзината фундаментална улога во примената на моќта. Во овој контекст и целта на војната е да се наметне сопствената волја над волјата на противникот, тоа е суштината на победата во војната. За таа цел, денешните војни повеќе се насочени да се добие „душата и срцето на противникот“ а не само да се освои територијата или да се убијат што е можно поголем број на непријателски војници. Хипотетички, ако го убиете целиот народ на нападнатата (непријателска држава), ќе нема над кого да бидете победник, ќе нема врз кого да ја наметнете вашата волја, односно ќе нема врз кого да ја примените вашата моќ. Во рамките на претходната елаборација очигледно е дека еден ентитет може да употребува многу повлијателна сила отколку онаа сила која ја контролира.

Кога го анализираме односот помеѓу силата и моќта неопходно е да потенцираме уште еднаш дека физичката сила постанува моќ кога целната група осознава дека нема друг избор освен да попусти пред волјата на моќникот (помоќната држава). Овој аргумент подразбира дека целната група повторно се здобива или ја одржува својата слобода на дејствување ако може да ја порекне (негира) силата на моќникот. Ова секако значи дека целната група мора да има сопствени средства за отпор, односно своја сопствена физичка сила да го неутрализира влијанието на физичката сила на моќникот, или целосно да ја уништи. И кога двете страни ќе применат физичка сила со цел да обезбедат или да задржат определени политички цели, тие се /влегуваат/ во состојба на војна. Од овој аспект, исто така, војната наједноставно може да

се дефинира како судир на две физички сили (следејќи ги законите на физиката). Логично, победник ќе биде онаа страна вклучена во војната која ќе успее да продуцира поголема сила, односно поголема воена сила (секогаш поголемата–(појаката) сила ја крши помалата (послаба) сила). Но сепак војната не е обична математичка равенка или само физичка закономерност–таа е вечна енигма со огромен број на непознати и тешкомерливи фактори и елементи.

Според Арон⁵, исто така постои разлика помеѓу моќта во периодот на мир и периодот на војна. „Моќта на некоја политичката единица во периодот на мир може да се анализира врз основа на истите категории–географската средина, средствата, способноста за акција; но, додека моќта во периодот на војна, пред сè зависи од воената сила и нејзината употреба. Моќта во периодот на мирот, со други зборови е способност да не им дозволиме на другите да ни ја наметнат својата волја или способност ние да им ја наметнема својата волја на другите, зависи исто така од средствата чија употреба, во секој период, е допуштена со меѓународните норми како легитимна. Што се однесува до способноста за колективна акција, таа се изразува офанзивно, со вештината да уверуваме или да присилуваме без прибегнување кон сила и, дефанзивно, со вештината да не дозволиме да се излажеме, заплашиме, импресионираме или поделиме.

Целосното или суштинското разбирање на односот помеѓу силата и моќта е апсолутно важно за целосно разбирање на феноменот војна, како функционира овој „вечен феномен“ за целосно разбирање на сите воени конфликти под нивото на војна и посебно на тероризмот како современ општествен и безбедносен феномен.

Физичка сила, морална сила, борбена моќ

Ако во претходната елаборација на силата и моќта констатиравме дека тие не се еквивалентни (тоа зависи од перцепцијата на примачот на таа сила кој ја „претвора“ од физичка сила во моќ). Истото се случува и во борбата (вооружената борба) каде што физичката сила постанува борбена моќ кога дејствијата на примачот / непријателот/ се под влијание на таа сила.

Оваа „трансформација“ може да се појави (случи) на два начини:

Прво–Може да се појави на физички план кога физичката сили физички го оневозможува (онеспособува) непријателот, правејќи да е невозможно тој да ја продолжи борбата–сакал или не.

⁵ Рејмонд, А. (2001), Мир и рат меѓу народима, Загреб: Голден Маркетинг, стр. 109–110

Второ–Може да се појави (да дејствува) на психолошки план каде физичката сила го деморализира непријателот, правејќи го безволен за борба, иако тој сеуште има и поседува средства за борба.

Скоро секогаш победата оди последователно на страната на оној кој е во состојба прв да го деморализира непријателот–без разлика на целокупниот нумеричен сразмер во однос на физичката сила. Ако волјата за борба на непријателот е уништена, тогаш никаков обем на физичка сила не може да ја смени равенката, односно во такви ситуации тешко дека физичката сила на самиот непријател ќе биде доволна за победа, независно колкава и да е таа. Физичката сила е инертна, освен ако не е анимирана од волјата да се употреби.⁶

Од методолошката гледна точка како работен термин волјата за борба ќе ја нарекуваме морална сила. Во суштина моралната сила ја претставува способноста да ѝ одолееш на деморализацијата и да иницираш и (п)оддржиш борба соочен со голема лична опасност.

Елементите на моралната сила се небулозни и е многу потешко да се измерат (најтешко мерлива категорија во факторите на борбата и војната) отколку елементите на физичката сила.

Во книгата „Борбена моќ“, Мартин Ван Кревелд (Мартин ван Цревелд) ги идентификува елементите на моралната сила кои ги нарекува „борбена моќ“. Во оваа категорија се потенцира дисциплината, единственост, подготвеност за работа (дејствување) и иницијативата, храброста и решителноста (одлучност), волјата (спремност) за борба и подготвеноста (спремноста) ако е потребно и да се умре (ако треба борба до смрт). Колку повеќе се застапени овие елементи, толку е понеранлива вооружената сила во однос на деморализацијата. Обратно, ако овие елементи беспрекорно „функционираат“, веројатноста да се подигне на највисоко можно ниво моралната сила и борбената моќ ќе биде многу поголема, а со тоа и веројатноста на крај да се добие и војната. Моралната сила, тогаш е критична во одредувањето на борбена моќ на било која завојувана страна.

Во нашата воено–научна мисла се разгледува и категоријата борбен морал како еден од најзначајните и најтешко мерливи квалитативни елементи на човечкиот фактор во војната. Борбениот морал подразбира храброст,

⁶ Забелешка: Во овој контекст, покрај волјата, значајно е да се потенцира и улогата на знаењето (умеењето) на вистински начин и правовремено да се употреби физичката сила. Во историјата на војувањето имаме случаи кога определена држава поседува респективна физичка сила, соодветна волја (морална сила), но недоволно знаење како победнички да ги синхронизира двата фактори, така што ја губи војната.

подготвеност за жртва, совладување на стравот и паниката, почитување на борбените и етичките норми за однесување во борба, дисциплиниран однос според наредбите во војна, правилен однос спрема населението (цивилите), грижа за вооружувањето и слично.

Покрај борбениот морал, квалитетот на човечкиот фактор се изразува и преку националната и државотворната свест, патриотизмот, воено-стручната оспособеност, вештината на војувањето, искуството, техничката и цивилизациска култура, психолошката отпорност и физичката кондиција. Секои од овие потенцирани елементи се значајни за квалитативните вредности на човечкиот фактор како еден од најзначајните фактори на војната, може да се подели на потесни квалитативни својства.

Во овој контекст мошне значајно е да потенцираме дека во современите услови на војување, за односот на силите е значаен не само квантитетот и квалитетот на човечкиот фактор кој е ангажиран во вооружените сили, туку и на целокупното население на државата.

Војните ретко се изгубени од тоталната изнемоштеност на елементите на физичката сила. Тие најчесто се губат поради паѓањето и губењето на моралната сила. Фактот дека виртуелно сите битки завршуваат со фаќање на здравите борци заедно со совршено функционалната опрема, служи за потврдување на сразмерноста (односот) дека физичката сила постанува фактор на војната само ако (п)остане анимирана од страна на моралната сила. И најсовремената воена опрема останува мртва и неупотреблива без нејзино раздвижување и ставање во функција од страна на моралната сила на човечкиот фактор. Голем број стратегии, воени команданти ѝ даваат значење на моралната сила како многу поважна категорија за победа во војната, отколку на физичката сила. Исто така, голем број студии изобилуваат со аргументирани тврдења кои ја поддржуваат претходната констатација.

Во XIII век, големиот воен командант Морис де Сака (Maurice de Saxe) верува дека „Човечкото срце е појдовната точка за сите работи (прашања) кои се однесуваат на војната”.⁷ Ова подоцна беше кажано и од воениот гениј Наполеон Бонапарта во неговото познато начело кое гласи: „Во војна моралот наспрема физичкото (физичката сила) е како три наспрема еден”.⁸

⁷ Saxe, de M. (1732). As quoted in Robert D. Heinl, Jr., Dictionary of Military and Naval Quotations (Annapolis, Md: The United States Naval Institute, 1985), p. 196.

⁸ Sir Basil Liddell Hart, (1968). Strategy, New York: Praeger Publishers, Inc., p.24. Quoting Napoleon Bonaparte.

Карл Фон Клаузевиц на оваа тема ќе истакне: „Некои можат да кажат дека физичкото изгледа малку повеќе од дрвена рачка, додека моралните фактори се драгиот метал, вистинското оружје...“, или во слободен превод „физичката сила е дрвениот штит, додека моралот е железото и вистинското оружје“.⁹

Расветлувајќи ги сите претходни содржини /ставови/ францускиот воен мислител Ардан де Пик (Ardant du Picq) сугерира дека „Во борба две морални сили се дури и повеќе од две материјални сили во конфликт. Победникот секогаш загубил повеќе (физичка сила) од победениот. Моралниот ефект инспирира /предизвикува/ страв. Стравот мора да биде трансформиран во терор за да се освои...“¹⁰

Дури и сер Лидел Харт (Sir Basil Lidel Hart) не тера (споменува) да запаметиме дека „Најјаката сила е од мала корист...во мртвото тело“, признава дека од двете, моралните фактори преовладуваат во сите воени одлуки. Ова е само еден мал, незначителен дел од дискусиите на воените мислител и стратегии за супериорноста на моралната врз физичката сила.

Причината што моралната сила преовладува врз физичката сила лесно може да се види со испитување на тоа како физичката сила всушност функционира на военото–борбеното поле. Како што претходно беше елаборирано, физичката сила во борба се манифестира со онеспособување на непријателот, односно со уништување или онеспособување на средствата за борба и со убивање, ранување или заробување на борците на непријателот. Но сепак, ова е физичка сила стриктно употребена во физичка смисла. Сепак во војна (но и во борбата како основен облик на војната) тотално уништување на непријателот и неговата воена сила претставува реткост, бидејќи борците на поразената страна вообичаено однапред осознаваат што се случува пред крајниот (завршниот удар) се обидуваат да се растурат или да се предадат. Во оваа ситуација, физичката сила почнува екстремно да врши психолошки притисок спрема страната што осознава дека губи и таа се деморализира. Деморализацијата, секако, веднаш влијае на физичката сила и борците почнуваат да губат храброст и волја за борба. Накратко, нема ништо што ќе ја анимира физичката сила (освен во определени екстремни ситуации) потреба да се совлада непријателот, односно во тие ситуации ништо не може да ја спречи спротивната страна да победи.

⁹ Karl von Clausewitz, (1976). On War, Princeton: Princeton University Press, p.185.

¹⁰ Ardant du Picq, (1994). Etudes qu le Combat, Paris: Ad quoted in J.F.C. Fuller, The Conduct of War, 1789-1961 (New York: Funk & Waghalls Inc., 1961, Minerva Press, 1968), p.p. 121-122.

За овој „морален феномен“ пишува и Карл фон Клаузевиц којшто кој во неговите трудови истакнува дека моралот на непријателот е корисна и примамлива мета. Тој во суштина потенцира дека подготвеноста (решеноста) за борба на непријателот е исплатлива цел. Исто така тој во своето учење потенцира дека „Голем и најголем напад е нападот на моралот“, кој ефективно влијае врз другите елементи“ и „Неговиот губиток (губитокот на моралот–забелешка на авторот) е и твој пораз, а непријателот станува непобедлив“.

Тој забележува дека тоа е голем деструктивен чин кој неизбежно влијае на сите други дејства и токму во тоа време кога моралниот фактор е речиси најфлуиден елемент од сите останати, најбрзо како таков се шири од се друго. Клаузевиц додава дека губењето на моралната рамнотежа може да се достигне со такви масивни пропорции, така што надвладува со својата неодолива сила. Затоа и не е потребно тотално да се онеспосби непријателот за да се победи. Илјадници борци можат да се оневозможат физички за да престанат со борбата (убивање, повредување или заробување) ако се дејствува на право место и во право време на неколку стотини од нив. Консеквентно на ова, физичката сила е многу покорисна во порекнувањето (негирањето) на непријателската физичка сила на морален, отколку на физички план. Со моралното кршење на непријателот, неминовно се крши и неговата физичка сила, а со тоа и неговата воена сила и борбена моќ.

Во овој контекст Лидел Харт потенцира дека стратегот треба да размислува како да ја парализира спротивната страна, а не за нејзино уништување–убивање. На најниското ниво на војувањето, еден убиен непријателски војник е само еден помалку (тоа е ништо на физички план), а пак еден исплашен војник е високо заразен носител на страв, способен за ширење на епидемија од паника во своите редови. На повисоко ниво на војување, впечатокот направен кај командантот од непријателската страна може да ја срочи (еродира) целата борбена моќ која ја поседуваат неговите трупи. Тоа неминовно ќе ја спречи војската во нејзините напори за преземање на определени акции на сите нивоа на бојното поле. На повисоко (државно, односно политичко ниво), психолошкиот притисок на владата на една земја може да придонесе за откажување на сите извори (ресурси) под своја команда (мошне индикативен и поучен е примерот со однесувањето на македонскиот државен врв за време на конфликтот во 2001 година) така што мечот ќе падне како од парализирана рака, без можност барем еднаш силно да замавне според „законите на војната и војувањето“.

Во овој контекст мошне значајно е да се разбере динамичниот однос и корелацијата помеѓу физичката и моралната сила. Тоа е односот кој го рационализира фактот дека вооружените сили кои имаат помали воени единици опремени со квалитативно поинфериорни оружја можат да ги

поразуваат оние кои имаат посупериорни сили. Од оваа „закономерност“ произлегува и констатацијата, односно објаснувањето зошто е тешко да се утврди борбената моќ на вооружените сили без истата претходно да се тестира во борба. Тоа е и најголемата замка за стратезите и политичарите, односно една од најголемите небулози која може да биде фатална за една од потенцијално завојуваните страни (категиорија на (нај)тешко мерливи фактори на војната и вооружената борба).

Во суштина, како што истакнува Џон Стосинџер (John Stoessinger) во книгата „Зошто нациите влегуваат во војна“, една од главните причини за војната на прво место е „небулозната природа на борбената моќ“.¹¹

Погрешната перцепција на еден лидер за моќта на неговиот противник најверојатно е суштинската причина за војна. Тоа „во превод“ значи дека лидерското незабележување на противничката моќ ги тера да донесуваат погрешни одлуки со кои својата нација и држава ја втурнуваат во војна бидејќи „однапред се сигурни дека ќе победат“. Исто така, значајно е да се потенцира дека практичната распределба на моќта не е таа што втурнува во војна, туку тоа е начинот на кој лидерот мисли дека таа е распоредена.

Војната започнува кога нациите не се согласуваат за нивните согледувања на силата (односно за големината на силата). И војната завршува кога завојуваните страни својата сила ќе ја согледаат пореално. Кога силите ќе се измерат, односно кога реално ќе се измерат доаѓа до „освестување“ на нациите, се рушат нивните претходни заблуди и војната почнува да се приближува кон нејзиниот неминовен крај.

Војната претставува тест на моралната и физичката сила на политичките ентитети кои што ја водат. Дури и во модерните нации држави недвосмислено се наметнува дилемата како да се максимизира борбената моќ со минимални (минимум) физички сили. Оваа дилема е актуелна и во варијанта кога современите држави се мобилизирани за водење на тотална војна. И во тој случај, во суштина, само мал дел од населението е под оружје, така што неминовно се наметнува прашањето како да се мултиплицира нивната воена сила, односно како да се максимизира нивната борбена моќ со примена на минимум физичка сила. За да се реализира оваа цел, нормално ако за тоа постои волја и решеност, на нациите на располагање им стојат две опции / начини/.

¹¹ Види поопширно: Stoessinger, J. G. (1985). Why Nations Go To War, 4th ed. New York: St. Martin's Press, Inc., p.210.

1. Адаптација на тековната воена технологија со цел да се зголеми сигурноста и ефективноста на вооружените системи, како и нивната подвижност.

2. Максимизирање на моралната сила преку создавање на компактни и цврсти воени организации.

Бидејќи моралната сила е значаен предуслов за физичката сила, најважно и примарно е да се насочи вниманието кон моралната сила без која победата во војна е неизвесна и скоро невозможна. Државите и воените организации кои ќе успеат да ја одржат цврстината на единиците подолго од непријателот, веројатноста да ја добијат војната ќе биде далеку поголема.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Burke, A. (1965). "Power and Peace", Peace and War in the Modern Age: Premises, Myths and Realities, Garden City, N.Y: Doubleday & Co, Inc., Anchor Books Edition.
2. Hanle, D. J. (1989), Terrorism, The Newest Face of Warfare, Washington: Pergamon-Brassey's-International Defence Publishers, Inc.
3. Rejmond, A. (2001), Mir i rat meju narodima, Zagreb: Golden Marketing.
4. Frey, R. G, Morris, C. W (1991), Violence, Terrorism and Justice, New York: Cambridge University Press.
5. Saxe, de M. (1732), As quoted in Robert D. Heinl, Jr., Dictionary of Military and Naval Quotations (Annapolis, Md: The United States Naval Institute, 1985).
6. Sir Basil Liddell Hart, (1968). Strategy, New York: Praeger Publishers, Inc., Quoting Napoleon Bonaparte.
7. Karl von Clausewitz, (1976). On War, Princeton: Princeton University Press.
8. Ardant du Picq, (1994). Etudes qu le Combat, Paris: Ad quoted in J.F.C. Fuller, The Conduct of War, 1789-1961 (New York: Funk & Waghalls Inc., 1961, Minerva Press, 1968).
9. Stoessinger, J. G (1985). Why Nations Go To War, 4th ed. New York: St. Martin's Press, Inc.

1

*Општо-теоретски,
доктринарно-стратешки и други теми од областа на одбраната*

ВЛАДЕЕЊЕТО НА ПРАВОТО И ДЕМОКРАТСКАТА КОНТРОЛА НАД ВООРУЖЕНИТЕ СИЛИ ВО ПОЧЕТОКОТ НА XXI ВЕК

Билјана ВАНКОВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии – Скопје

Апстракт: Принципиите на владеење на правото и на демократска контрола над вооружените сили, иодеднакво иманентни на демократијата, беа земени како лажимостив на транзицијата во поранешните социјалистички земји, но парадоксално, иако од различни причини, тие рејко се јавуваа во природно единство. Владеењето на правото прејствавува сине лјаа нон за политичката демократизација и трансформација. Од друга страна, демократската контрола на вооружените сили рејко се сјава во корелација со политичкиот процес, а иочесито се гледа како важен критериум за влез во евро-атлантските структури. Така, за младите демократии се чини неопходно да се елаборира и нагласи суштинската и нераскинлива врска меѓу овие два принципа. Почетната точка на овој дискурс е бојата западна традиција и искуствата стекнати низ вековите на практикување на демократијата. Одличните посигања на планот на имплементацијата на двата принципа, сејак, не ги ослободуваат развиените демократии од постојана грижа за нивната најамозна валидација во променетите меѓународни конселации. Особено, западната безбедносна заедница и тенденцијата на интернационализација на цивилно-воените односи бараат нови демократски одговори не само на национално, туку и на меѓународно ниво. Но, наместо тоа, доминира еден пошценувачки однос по ова прашање: демократските посигања се земаат здраво за готово, додека меѓународните аспекти дури и не се ирцираат како проблем. Текстиот ги воочува овие недоследности и укажува на предизвиците кои стојат и за младите и за зрелите демократии. Успесите и неуспесите на секој блок (не)посредно влијаат еден на друг, што бара симултано и дебата и акција. Мирот и безбедноста, како и демократската иднина на човештвото зависат од начинот на кој ќе се гарантираат овие два принципа на глобален и национален план.

Клучни зборови: владеење на правото, демократска контрола, вооружени сили, интернационализација, НАТО

RULE OF LAW AND DEMOCRATIC CONTROL OF ARMED FORCES AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract: *Rule of law and democratic control of armed forces principles, equally immanent to democracy, have been taken as leitmotifs of transition in the post-communist countries but, weird enough, because of different reasons, and rarely in their 'natural unity'. Rule of law is usually seen as sine qua non for the political democratisation and transformation. Democratic control of armed forces, however, is rarely put into a correlation to the political process but is primarily seen as an important criterion for admission into Euro-Atlantic structures. Thus an elaboration of the essential link between these two principles seems necessary to be made obvious for the emerging democracies. The starting point in this discourse is the rich Western democratic tradition and experience gained throughout centuries long practising democracy. The splendid records in terms of implementation of both principles do not relieve developed democracies from constant concerns about their further validation in the changed constellations. Especially, the Western security community and the trend of internationalisation of civil-military relations call for new democratic responses not only on a national but rather on the international level. Instead, there is a kind of disdainful attitude - democratic records are taken for granted but international aspects of the issue are usually not even seen as a problem. The article identifies these inconsistencies and points out the challenges relevant both for emerging and mature democracies. Successes and failures in each 'block' (in)directly affect the other one, which calls for simultaneous debate and action. Peace and security as well as the democratic prospects of the mankind are in stake.*

Key words: *rule of law, democratic control, armed forces, internationalization, NATO*

1. Владеење на правото, демократијата и демократската контрола над вооружените сили во национална перспектива

Уставните и законски реформи и дебати во земјите во транзиција целосно се фокусираа на ренесансата и апликацијата на либерално демократскиот концепт, и особено на принципите на владеење на правото. Намерно или заради сопствената наивност, класичниот западен концепт, изградуван низ вековите и изградуван во контекст на нација-држава, беше земен во форма на идеалниот модел со намера целосно да се имитира. Парадигмата дека владеењето на правото оди под рака со демократијата се прифати како нешто евидентно само по себе. Сепак, постојат две суштински објаснувања зошто оваа хипотеза и не е така едноставна, како што навидум изгледа.

Прво, западните теоретичари го покренуваат прашањето за постојната тензија меѓу владеењето на правото и демократијата. Секој од овие два концепта има две страни - формална и суштинска, и само нивното единство ја претставува парадигмата во нејзината целосна суштина. Затоа, владеењето

на правото не може да се сведе само на обична правна форма, туку треба да се сфати и како правен инструмент за политичка контрола над носителите на власта. Што се однесува на демократијата, наспроти минималистичките дефиниции кои ја редуцираат демократијата на процедури, избори и ротација на политичките елити, суштинските дефиниции претпоставуваат почитување на човековите права (т.е. крајниот извор на легитимитетот на државата се наоѓа во нејзината улога на гарант на човековите права).

Многу векови пред појавата на либералната идеологија и на демократската теорија, Платон ја дефинирал централната дилема на владеењето на правото: дали најдобрите луѓе или најдобрите закони треба да го управуваат општеството? Аристотел, му одговара експлицитно: „Барањето да владее правото значи барање да владее Бог и законите, додека барањето човекот да владее значи да му се дозволи и на животното да владее, бидејќи страста е понекогаш животинска, а страста ги корумпира дури и најдобрите луѓе кога се на власт.“¹ Дилемите на старите филозофи се се уште актуелни, бидејќи демократијата не е ниту (само) владеење на народот, ниту е власт на поединецот, туку е првенствено владеење на правото. Во оваа смисла, треба да се потсети и на Хобсовата мисла дека креатор на законот (лањ-макер) не е само оној со чија волја и врз чиј авторитет е донесен законот, туку е и оној врз чија волја законот живее.

Историски гледано, теоретичарите признаваат и една друга тензија, онаа меѓу владеењето на правото и демократијата. Имено, владеењето на правото има за цел ограничување на државната власт, додека демократијата има основна цел да го мобилизира општеството во вршењето на државната власт.² Со други зборови, конституционалистите настојуваат да се воспостави некаква контрола над државната власт, верувајќи дека државната акција треба да е предвидлива, а не арбитрарна. Консеквентно, дури и парламентот не смее да владее, и покрај тоа што е единствениот законодавец. Правните принципи можат.

Воведувањето и имплементацијата на владеењето на правото, демократијата и демократската контрола над вооружените сили во бившите социјалистички држави се соочуваат со бројни препреки, кои во најголем број произлегуваат од фактот што се присилени да минуваат симултано низ неколку

¹ Аристотел, *Политика III*, (Белград: Култура, 1970): 1286.

² Види повеќе: Sejersted, Francis. 'Democracy and the rule of law: some historical experiences of contradictions in the striving for good government', во: Elster Jon and Slagstad Rune (eds.), 1997. *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

комплексни процеси. Како што забележуваат голем број компаративни аналитичари, постојат големи тешкотии во истовременото настојување да се обезбеди *ефикасност* на управувачкиот процес заедно со *легиитимитет*, а во некои случаи *легалитет* и *легиитимитет* не одат рака под рака, па дури и се во конфликт.³ Во политичките култури во кои Реџ доминира над Лед, владеењето на правото обично се трансформира во владеење на владетелите. Заедничкиот именител на овие политички култури е т.н. „државен синдром“, или подобро - недостатокот на државни традиции и/или државна зрелост. Во такви околности, постои широка фасцинација од самата Држава, што е и првата пречка за автентична демократија, владеење на правото и на ефикасна демократска контрола над вооружените сили. Во разбирањето на етно-националистичките елити, националната држава е со непроценлива вредност, а политичките елити себе се сметаат дел од таа парадигма. Таа е бесценета и во метафорична смисла: ако е потребно за неа се жртвуваат и човековите права, па дури и животи, кои претставуваат свети жртви за националната кауза. Сè додека важи ова кредо, важи и тезата „прва и најважна е нашата држава, а дури потоа демократијата и другите принципи“⁴. Така, наместо ограничување на државниот (и воениот) авторитет, на сцената доминира некритичко обожување.

Во ситуација кога национализмот е највисок израз на патриотизмот, *воц љоули* во политичките институции *де фаџио* претставува безрезервна поддршка, дури и за воинствена политика.⁵ Не постои подготвеност за вистинска критика и контрола од страна на парламентот и од јавноста. Секоја критика се перцепира како атак на националната безбедност и националните интереси. Воената сфера станува недопирилива за јавен надзор, бидејќи наводно не е време за тоа, а непријателите на државата/режимот ќе профитираат од

³ Basta-Fleiner, Lidija, 'The Relevance of the Western Legal Expertise for the Rule of Law in Countries of Transition'. In: Vankovska, Biljana, (ed.), 2001. *Legal Framing of the Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: Norms and Reality/ies*. Geneva and Belgrade: DCAF and CCMR.

⁴ Еден хрватски научен работник цитира парламентарна дебата, одржана на 6 октомври 1993 година, во која еден член на парламентот жестоко го критикува својот колега кој се повикал (само) на „државата“ без да нагласи „нашата држава“. Види: Mišić Jovan, 1996. *Demokracija u postkomunističkim drustvima*, (Zagreb: Prosvjeta, 1996): 228.

⁵ Хрватското искуство покажува дека парламентот може да донесе одлука која фактички значи агресија на соседна држава. Парламентот го одобри хрватското учество во босанската војна и обезбеди финансиска поддршка на паравоените сили во Херцег-Босна. Други примери од поранешна Југославија, исто така, емпириски докажуваат дека парламентарните механизми на надзор над војската не се нужно демократски и мирољубиви по својата природа.

критиката. И владејачката партија и опозицијата се добро прилагодени спрема режимот и се однесуваат како да се дел од него.⁶ Опозицијата евентуално ги насочува критиките на сметка на недоволната заштита на националните цели. Затоа, во држави инволвирани во војна/конфликт постои подеднаква одговорност и кај власта и кај опозицијата, но и кај тивката јавност. Државите со навидум пристојни правни основи и институционални механизми не можат да функционираат правилно заради евидентен недостаток на демократска политичка култура.

Според традиционалната теорија на демократскиот легитимитет или оправдувањето на државата се наоѓа во претпоставениот имагинарен договор на државата и нејзините граѓани, на кои таа, меѓу другото, им гарантира безбедност и заштита на нивните права. Сепак, една од најслабите точки на посткомунистичките демократии е т.н. прашање на граѓанство.⁷ Етнонационалистичките системи ја нагласуваат поделбата меѓу мнозинството (припадниците на доминантната група, т.е. *ние*) и малцинството (припадниците на другите етнички групи, т.е. *другиите*). Вообичаено, во војската и безбедносните сили доминираат припадниците на доминантната група, што кај другите создава тешкотија овие институции да ги перцепираат како национални. Државите со сериозни меѓуетнички тензии не се секогаш способни да претставуваат како безбедосни провајдери за сите свои граѓани, дури и ако понекогаш станува збор за перцепција, а не за намерен дискриминаторски однос. Во такви услови, дури и во парламентот значењето на термините мнозинство и малцинство добиваат етничка димензија.

Демократското устројство на политичкиот систем станува легитимациска карта и билет за влез во семејството на државите. Прифаќањето на принципите на западната демократија е првиот, и најчесто, последниот чекор во оваа насока. Поточно, прифаќањето на западната демократија е сведена на ниво на имитација, која има два облика: намерно создадена илузија или самозалажување. Владејачките елити во

⁶ И покрај тоа што избегна воено инволвирање во распаѓањето на Југославија, македонскиот парламентаризам функционираше во сенка на војната. Од осамостојувањето, Парламентот донесе два закона за одбрана - и двата беа донесени со повеќе симболична, отколку суштинска дебата. Кога државата перцепира загрозување на својот опстанок, без оглед дали заканите се реални или имагинарни, тоа создава голем притисок врз сите државни актери да покажат висок степен на солидарност и единство, што практично исклучува каква било критика или конструктивна дебата.

⁷ Според еминентни политиколози, суштински принцип на демократијата е граѓанскиот статус. (O'Donnell Guillermo and Schmitter Philippe, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1986).

посткомунистичките земји (и особено во новосоздадените), кои по својата ментална структура и политичкото искуство се авторитарни, гласно ја користат демократската реторика и правно-институционалните орнаменти за да се легитимираат како демократии пред светот, и така да ја зацврстат својата моќ. Свртувањето кон Западот создава двоен ефект врз начинот на кој се одвива транзицијата. Императивот за прифаќање на демократските принципи, секако, индуцира голема полза која ги надминува очекувањата на елитите, бидејќи на подолг рок може да внесе промени и во животот на граѓаните. Дури и чистата имитација на демократијата не треба да се потценува, бидејќи некои на неа гледаат како на создавање на амбиент за учење и вежбање демократија.⁸ На негативните ефекти на имитацијата, како и неводењето сметка за неприменливоста на чистите западни модели врз една поинаква општествена стварност, речиси и да не им се посветува внимание. Суштинскиот парадокс се состои во тоа што прифаќајќи го институционалниот механизам и легитимациската основа на нацијата-држава (која доминира во западните земји), етнонационалистичките елити добиваат алиби за своите недемократски режими. Мултиетничноста не е карактеристика само на посткомунистичките земји, но во западните земји граѓанската основа е барем надополнета и со завиден степен на заштита на човековите и малцинските права (иако и таму има исклучоци и сериозни проблеми).

Водени од желбата, барем декларативно истакната, за влез во европските и евроатлантските интеграции, посткомунистичките режими се крајно чувствителни на влијанијата кои доаѓаат од надвор. Западот во сите негови димензии е фасцинантен за нивните елити, иако останува дискутабилно што повеќе ги импресионира - нивната воена, политичка или економска моќ. Главниот проблем овде е нивната фасцинација со моќта како таква, а онаа која се манифестира на меѓународен план е без преседан во светската историја. Затоа, малите моќници имаат потреба да бидат блиску до големите.

Западната безбедносна заедница, како и секоја од развиените демократии, играат улога на модел. Затоа, секој потег кој тие го преземаат на национален или меѓународен план има инстантен ефект на следбениците. Затоа, Западот носи посебна одговорност за сопственото однесување по однос на почитувањето на принципите на владеење на правото, демократијата и демократската контрола над вооружените сили. Степенот на меѓузависност во светот е на такво ниво што и позитивните и негативните тенденции брзо се одразуваат и во светската периферија.

⁸ Miric, Jovan, *Demokracija u postkomunistickim drustvima*, ibidem, str. 106.

2. Интернационализација на цивилно-воените односи во пост-студеновоената ера

Додека земјите во транзиција гледаа кон Западот, западниот дел од светот влезе во новиот милениум со сопствени предизвици. Традиционалниот дискурс за цивилно-воените односи е сериозно доведен во прашање заради серијата на нови тенденции и трансформации, кои се одвиваат и на национално и на меѓународно ниво. До неодамна цивилно-воените односи, и особено нивниот централен елемент - демократската контрола над вооружените сили, беа перцепирани единствено во национален контекст. Но, драматичните глобални текови извршија влијание на една цела низа на параметри, создавајќи потреба за реконцептуализација на цивилно-воените односи на начин кој би го опфатил и поширокото наднационално ниво. Демократската контрола над вооружените сили отсекогаш била примарно прашање на внатрешната политика и безбедноста на државата. Денес, акцентот се почесто се поместува кон демократската контрола на воените алијанси (како НАТО или воените алијанси предводени од САД), но и перспективно кон супранационалните структури на ЕУ. Според некои гледишта светот сè повеќе се оддалечува од стариот Вестфалски модел на државен систем кон еден постмодерен модел, на кој му е потребна нова парадигма на цивилно-воените односи, карактеристични за 21 век.

Традиционално, цивилно-воените односи се поврзани со односите меѓу војската и националната држава. Самиот концепт на нација-држава, како и оној на цивилно-воените односи, се под длабоко влијание на интеграциските процеси во Европа, и особено на оние кои се одвиваат во контекст на НАТО. Се појавува нова парадигма на општествено-воени односи, во која општеството е глобализирано, а војската наместо старата улога лимитирана на националните граници, се повеќе се ангажира на меѓународна сцена. Со други зборови, западната безбедносна заедница претпоставува интернационализирани вооружени сили, но со радикално поинаков концепт од оној пропишан (замислен) во Повелбата на ООН. Најевидентниот пример за оваа тенденција се наоѓа во Стратегскиот концепт на НАТО од 1999-та.

Крајот на Студената војна, и особено искуството од Првата заливска војна, наметнаа поинаков начин на размислување за војската во новите времиња⁹, а некои стари прашања бараат нови и поинакви одговори.

⁹ Burk James (ed.), *The Military in New Times. Adapting Armed Forces to a Turbulent World*. Boulder: Westview, 1994.

Традиционалната перцепција за војската како атрибут на нацијата и симбол на државниот суверенитет мина низ неколку тестови. Во текот на речиси една деценија западните воени естаблишменти почнаа да се сомневаат дека ќе успеат да ја задржат важната национална функција која им била доверена. Нивната традиционална легитимациона база почна да еродира до степен во кој некои научни авторитети почнаа да зборуваат за легитимациона криза. Пред 11 септември, западното политичко водство беше преокупирано со одржување на војската ‘busy and happy’, а во отсуство на непријателска закана на хоризонтот. Еден автор го опиша ова амбивалентно чувство: „Дух шета по коридорите на генералштабовите и низ министерставата за одбрана насекаде низ развиениот свет - стравот од војничка импотенција, па дури и нерелевантност“.¹⁰

Солуцијата беше најдена на поширок меѓународен план, но централното прашање е сè уште поврзано со новите функции и новиот идентитет на војската. Истовремено, со пропаста на биполарниот глобален поредок, се постави прашањето и за оправдување на постоењето на НАТО, неговата смисла на постоење и проширувањето кон Исток. Во таа критична деценија, балканизацијата беше пронајдениот одговор за кризата: НАТО и вооружените сили на развиените западни држави требаа да се справат со изворите на нестабилност и небезбедност во т.н. сиви зони, кои имаа потенцијал да ги загрозат западните вредности и нивната безбедносна заедница.

Тезата дека војната суштински ги промени своите карактеристики стана доминантна¹¹, а Клаузевицевото тројство (држава-војска-народ) почна да се напушта. Меѓудржавните војни беа заменети со внатрешни конфликти, беше искористено за аргументација дека дошло до нова историска ситуација на транзиција од војна кон конфликт. И навистина, барем навидум, изгледаше дека војните станаа исклучок во морето на масовни насилни конфликти ширум светот.¹²

Крајот на Студената војна беше поздравен и дочекан со оптимизам. Но, илузиите исчезнаа со избувнувањето на првите конфликти, кои се нарекоа постмодерни војни.¹³ Конвенционалните армии не беа подготвени за новите

¹⁰ Van Crevald, Martin, *The Transformation of War*. (New York: Free Press, 1991): 3

¹¹ Van Crevald, Martin, *ibidem*.

¹² Jung, Dietrich, 1997. ‘From Inter-State to Intra-State War. Patters and Trends of Development Since 1945’, paper presented at COPRI Symposium on *Intra-State Conflicts: Causes and Peace Strategies*, May 1997.

¹³ Møller, Bjørn, 1996. ‘Ethnic Conflict and Postmodern Warfare. What is the Problem? What Could Be Done?’, *COPRI Working Papers*, No. 12.

предизвици, кои дизајнирани за големи меѓудржавни и блоковски судири, останаа фрустрирани. Но, ситуацијата се промени со настаните од 11 септември, кои доведоа до преиспитување на постојните парадигми на националната и меѓународната безбедност. Најконтроверзните аспекти на меѓународните односи се поврзаа со прашањата за: односот меѓу внатрешните и надворешните безбедносни приоритети; новите војнички задачи некаде помеѓу коалициско војување и јакнењето (или дури и приоритизирањето) на домашната одбрана (homeland security); новите односи меѓу вооружените сили и другите сегменти на безбедносниот сектор, а особено со разузнавачките и тајните служби; и конечно, односите меѓу САД и НАТО во поглед на колективната безбедност.

Настаните од 11 септември, фактички покажаа дека поместувањето од национални кон интернационализирани цивилно-воени односи нема да биде така еднонасочно и едноставно како што изгледаше по крајот на Студената војна. Особено во САД, дилемата се манифестираше отворено во поглед на војната во Авганистан и учеството на НАТО-сојузниците, а најдобро се изрази низ изреката „кошулата (сопствената војска) е поблиску до телото отколку палтото (НАТО)“. Односот меѓу војската и општеството е битно определена од веројатноста за избивање на вооружен конфликт, како и од перцепцијата на безбедносните закани. Од американска перспектива, терористичката закана е непосредна и на националната безбедност треба да и се даде приоритет, и во однос на другите домашни прашања (човековите права, првенствено) и на меѓународните (меѓународното право и односите во рамките на НАТО). 11 септември беше првиот напад врз американска територија уште од далечната 1812, но преку ноќ ја претворија САД во лабораторија за тоа како една демократска (и воено моќна) држава реагира на ситуација во која е речиси невозможно да се одделат надворешната и внатрешната закана.

На меѓународен план, реторички и емпириски, безбедносната архитектура постигна висок степен на трансформација, иако не сите резултати може да се оценат како успешни. Постои релативно добро дефинирана безбедносна агенда со долга листа на стари и нови безбедносни закани, референтни објекти, бројни безбедносни (и секуритизирачки) агенти, итн. Без оглед на (не)согласноста околу суштинските аспекти на овој сложен комплекс, сепак постои висок степен на согласност дека брзите промени на планот на меѓународната безбедност не се проследени со адекватни промени на меѓународно-политички план. Интернационализацијата на безбедноста и на вооружените сили не е проследена со повисоко ниво на демократизација на меѓународните односи, заради што се доведува во прашање и демократската контрола над вооружените сили ангажирани во меѓународни потфати. Уште полошо, случувањата на меѓународен безбедносен план делуваат негативно на демократските принципи во национални рамки. Први жртви на војната се

вистината, човековите права и владеењето на правото. Парадоксално, изгледа дека војната против тероризмот ги доближи западните демократии и оние пост-комунистичките, според непочитувањето на основните демократски премиси.

3. Интернационализацијата на вооружените сили и демократската контрола

Од крајот на Студената војна меѓународната безбедносна парадигма се фокусираше на две релативно нови тенденции. Додека регионите разурнати со внатрешни конфликти се соочуваат со феноменот на т.н. приватизација на безбедноста, западната безбедносна заедница изгледаше дека се движи кон т.н. интернационализација на цивилно-воените односи. По настаните од 11 септември, сепак, се чини дека се отвори нова фаза на ре-национализација на цивилно-воените односи во развиените демократии соочени со закани по нивната национална безбедност. Новата ера има интересна безбедносна архитектура, во која влегуваат традиционалните актери, како ОН и НАТО, но се јавуваат и сосема нови во рамки на ЕУ.

Западната безбедносна заедница претставува простор во кој војната е поместена во сферата на малку веројатното, а во меѓународниот поредок нема (класичен) непријател на хоризонтот, безбедносните закани се перцепираат и презентираат како закани за западните вредности, а не територии. Во најмала рака, така беше презентирана интервенцијата на НАТО од 1999-та. Војната против тероризмот дополнително го наметна предизвикот за детериторијализација на војната. Во новонастанатите констелации останува сосема запоставено прашањето за демократската контрола над воените алијанси и супранационалните сили, особено во делот на евентуалниот парламентарен надзор над извршувањето на нивните мисии, буџети и сл. Интернационализацијата на безбедноста (но, и тенденцијата на приватизација на безбедноста) ја доведува во прашање класичната премиса за државата како главен носител на монополот на (легитимната) употреба на сила. Додека за Макс Вебер ова е централниот критериум за постоење на една модерна држава, дискурсот на демократската контрола над вооружените сили додаде уште два услова за една држава да се квалификува како демократија: овој монопол треба да е и ефективен, во најмала рака над секое ниво кое го преминува она на обичниот криминал; и второ, начинот на кој државата ја употребува силата за внатрешна или надворешна присила е предмет на јавен надзор и демократска контрола. Недамнешното поместување на меѓународен план се движи кон форуми кои го надминуваат резидуумот на моќ на националната држава. Оттука произлегува и прашањето дали критериумите според кои се оценува демократската контрола над вооружените сили на национално ниво се

применливи и на робусните, сложени и мултинационални (или супранационални) институции.

Новата меѓународна безбедносна архитектура, покрај старата ООН, во себе ги вклучува и НАТО, ЕУ, ОБСЕ, до неодамна и ЗЕУ, но и голем број на регионални организации во европскиот континент. Таа стана толку комплексна и динамична што истражувачите зборуваат за организирана или зрела анархија.¹⁴ Зад наводната анархија се јавуваат модели на односи кои стануваат се поевидентни и попредвидливи, особено по пролетта 1999-та. Светската организација е маргинализирана, на што се гледа како на природен и позитивен тренд, дури и во самата Организација. Таа ја поздравува поактивната и попостојана улога на НАТО, кој се справува со поголемите конфликти во светот. Според оваа интерпретација, ООН добива повеќе време и можности да се справи со т.н. не-ЦНН конфликти (non-CNN conflicts).¹⁵ Исто така, појавата на нови организациони структури и процеси (како, на пример, појавата на т.н. Европски безбедносен и одбранбен идентитет) наметна многу дилеми за нивната природа и карактер, конфликтни идентитети, разграничување на нивните мисии, обемот на нивната одговорност, итн. Едно од најсуштествените отворени прашања е она за оспорениот или намалениот легитимитет на националната држава за сметка на новосоздадените хиерархиски мултинационални и супранационални структури. Според некои мислења, Европа стана пост-суверена, додека нејзините конститутивни делови се уште го одржуваат својот суверенитет.¹⁶ Оттука и замаглените разлики меѓу некои безбедносни организации и на поделбата на трудот меѓу нив.

Меѓународниот безбедносен спектрум по Студената војна останува оспорен во повеќе аспекти, меѓу кои се следните: кои се безбедносните актери, а кои секуритизирачките агенти; кој ги дефинира безбедносните закани и кој прави приоритети меѓу нив; кои се главните референтни објекти на безбедноста; кој ги регулира правните рамки за употребата на сила во меѓународните односи; кој е географскиот зафат на активностите/операциите на разните организации, итн. Сепак, едно од централните прашања, кое сè уште чека одговор е односот меѓу интернационализацијата на безбедноста наспроти интернационализацијата на демократијата, или обратно.

¹⁴ de Wilde, Jaap and Wiberg Hakan (eds.), 1996. *Organized Anarchy in Europe: The Role of Intergovernmental Organizations*. London: I.B. Tauris.

¹⁵ Интервју на авторката со раководителот на Одделот за мировни мисии во ОН, мај 2002, UN HQ, New York.

¹⁶ Weaver, Ole, 2000. 'European Security Identities 2000' in Burgess, J. Peter and Tunander, Ola (eds.). *European Security Identities. Contested Understandings of EU and NATO*, Oslo: PRIO Report 2/2000.

Се чини дека најмоќните и највлијателни меѓународни актери беа далеку поентузијастични во прифаќањето на новите безбедносни алијанси и мисии отколку во однос на прифаќањето на постмодерната демократија. Фокусот на новите мисии се сврте од она што оригинално беше дефинирано и во функционална и во географска смисла, а конечниот исход далеку ги надминува традиционалните одбранбени прашања. Поддржувачите на интернационализацијата на војската и на безбедносните сили вообичаено ги нагласуваат позитивните страни на овој процес, како што се зголемената ефикасност, брзата реакција, професионализмот и сл. Освен тоа, државите кои дејствуваат во меѓународното општество се дел на процесот на отворање, градење на доверба и воспоставување заеднички стандарди.

Сепак, прашањето за тоа што би можела да значи демократијата на транс- и супранационално ниво е се уште отворено. Всушност, на дело е еден чуден начин на дефинирање на безбедносната политика. На национално ниво, безбедносната политика главно извира од општествениот систем на вредности, од општата политика на управување, од доминантните перцепции на законите итн. На меѓународно ниво процесот се одвива во обратна насока. Во контекст на вредносниот систем, некои научни авторитети зборуваат за „западњачки“¹⁷ систем на норми и идеи, додека други го доведуваат во прашање процесот на вестернизација и хегемонијата на Западот, дури и кога станува збор за ширењето на демократските вредности како нешто без алтернатива, бидејќи нема демократија без алтернативи и избор.

Мнозина укажуваат на легитимациониот проблем на out-of-area акциите на НАТО, како и на проблемот на демократскиот дефицит на ЕУ. Многу влади со ентузијазам ги прифаќаат предностите кои ги носи членството во колективните безбедносни аранжмани, но имаат резерви кога станува збор за делењето на обврските и откажувањето од своите суверени национални права во полза на воспоставување на демократски меѓународен поредок. На теориско ниво може да се дебатира околу премисите на демократската контрола над вооружените сили кои се применливи на меѓународно ниво, но проблемот е особено сложен кога станува збор за почитувањето на принципот на владеење на правото.

Премисата за суштинската потреба од ограничена и контролирана (политичка и воена) власт не смее да се доведе во прашање и на меѓународно ниво. Аксиомот дека власта корумпира, а апсолутната власт корумпира апсолутно е не само валиден, туку и особено применлив на меѓународните

¹⁷ Buzan, Barry, 1995. 'Focus On: The Present as a Historical Turning Point'. In: *Journal of Peace Research*, vol. 32, no. 4, 1995.

центри на моќ. Меѓународниот поредок станува посложен, мултиполарен и со огромна воена моќ лоцирана во неколку центра. Системот на тежа и противтежа, толку суштествен за националната држава, се чини тежок за примена на меѓународно ниво. Вообичаено е да се смета дека членството во овие организации/алијанси е резервирано само за држави и влади со потврдени демократски капацитети, но ретко се испитува легитимациската база на самите меѓународни форуми или механизмите за нивна ефикасна контрола од страна на цивилното општество и граѓаните.

На национално ниво, парламентарниот надзор над безбедносниот сектор е базичниот инструмент преку кој избраните политичари се држат одговорни пред граѓаните. Од друга страна, интернационализацијата може да се дефинира како намерен трансфер на власта на едно тело или организација, кои националните влади ги овластуваат со задачи кои вообичаено вклучуваат или директно инволвирање на националните држави во креирањето на нивната политика или во акциите на меѓународните претставници, кои се преземаат преку делегација на авторитет од страна на државите членки.¹⁸ Очигледно, интернационализацијата внесува длабоки промени во суштинската врска меѓу политичката власт/авторитет и граѓаните. Освен тоа, таа отвора нов проблем во однос на променетата природа на процесот на креирање на политики и на демократската отчетност. Главните проблеми се огледуваат во следното:

- Креирањето на политиката на меѓународно ниво е најчесто таинствен процес, кој се довива скриен од очите на јавноста низ дипломатски методи, па затоа е далеку понетранспарентен од политичкиот процес на национално ниво.
- Меѓународните форуми се соочуваат со сложен обем на технички прашања, кои се нетипични за националните парламенти.
- Главните актери во процесот на донесување на одлуки на меѓународно ниво се вообичаено дипломати или претставници на извршната власт.
- Процедурите за донесување на одлуки речиси никогаш не се подложни на надзор од страна на легислативата или на друго претставничко или судско тело на национално ниво.
- Националните претставници не се секогаш во можност да ги изложат и реализираат национално дефинираните приоритети и интереси. Одлуките најчесто зависат од меѓудржавниот процес на пазарење околу најважните прашања.

¹⁸ Wilson, Graham K., 1999. 'Accountability and Internationalisation', paper presented at SOG Conference *The Quest for Governance*, Tokyo, November 1999.

- Просторот за неформални (социетални) влијанија и дејствување на интересовните групи, невладините организации и слично е сосема ограничен на меѓународно ниво, барем во некаква структурирана и институционализирана форма.

- Меѓународните организации се плен на одредена политичка пристрасност, што значи дека не се неутрални структури кои им даваат еднаква консидарација на сите безбедносни и политички опции.

- Членството во меѓународни организации создава дополнителен финансиски терет за буџетот за одбрана, што може да биде голема обврска за помалите држави кои обично акцентот го ставаат на својата економска и социјалната безбедност на своите граѓани. Има и такви мислења според кои постојаните барања за модернизација на вооружените сили кои произлегуваат од приоритетите зацртани во меѓународните безбедносни структури можат да имаат ефект на милитаризација на демократските општества.

- Реализмот во меѓународните односи покажува дека и покрај официјалната реторика и одлуките донесени со консензус, сите членки не се еднакви (т.е. некои се поеднакви од другите).

Најголемиот недостаток денес е отсуството на јасен одговор за тоа кој претставува највисок политички авторитет и кој ги создава и имплементира највисоките правни норми. Се верува дека примарната одговорност за безбедносните мерки преземени на транс и супранационално ниво лежи во националните парламенти на државите-членки. НАТО интервенцијата од 1999-та беше настан кој ги доведе во прашање ваквите претпоставки. Тргувај и од фактот дека најсилниот прерогатив на власта на национално ниво е ангажирањето во воени напори, конституционалната демократија настојува воените ингеренции да ги подведе под суштинска контрола. Сепак, 1999-та се покажа дека мнозинството национални парламенти на НАТО земјите воопшто и немаа дебата. Компаративните истражувања покажуваат големи варијации во поглед на можноста националните парламенти да ја вршат функцијата на надзор. Некои шефови на егзекутивата се уставно овластени да донесат одлука за воено ангажирање на своите трупи и без согласност на парламентите (Велика Британија, Франција). Претседателот на САД го прекрши законот (War Powers Act) откако не се обрати до Конгресот за да побара продолжување на мисијата на воените сили во странска мисија.¹⁹ Некои парламенти воопшто

¹⁹ Damrosch, Lori Fisler, 2000. 'The Clinton Administration and War Powers'. In: *Law & Contemporary problems*, Webedition (www.law.duke.edu/journals/lcp/articles/lcp63dWinterSpring2000p125.htm).

и не дебатираа за воената интервенција на НАТО (Норвешка, Канада), додека германскиот Бундестаг беше меѓу ретките парламенти кои мораа да се произнесат за ангажирањето на вооружените сили во Косово.

Со вакво шаренило во поглед на правните и парламентарните практики, не зачудува фактот што на меѓународен план воопшто и не постојат решенија во врска со употребата на сила, ефективната контрола на процесот на донесување на одлуки и на имплементација на мисиите. Од пред неколку години се јавуваат мислења за потребата од развивање и јакнење на парламентарната димензија во рамки на ЕУ²⁰, но постојат и обратни заложби кои сметаат дека клучот на ефикасната контрола е, сепак, на национално ниво каде единствено и постојат можности за потранспарентен политички процес.

4. НАТО, употребата на сила и владеењето на правото: Косовските лекции

Владеењето на правото има за цел да го врами процесот на донесување одлуки во контекст на важечките норми, но на меѓународен план е доста тешко да се утврди кои се правно обврзувачки норми и кој се грижи за нивното почитување. НАТО-интервенцијата во Југославија го означил почетокот на една од најдлабоките кризи на меѓународното право. Воздушната кампања именувана како хуманитарна интервенција отпочна без авторизација на ОН. По оваа интервенција, следуваа уште две контроверзни акции - во Авганистан и во Ирак, а за сите нив заедничко е што укажаа на серија отворени прашања, како: кој има овластување да нареди употреба на воена сила во меѓународните односи; кој го гарантира почитувањето на меѓународното хуманитарно право; кој е одговорен за кршењето на човековите права за една популација во име на заштитата на правата на други луѓе; кој дефинира што е меѓународно право и кој одлучува за функционалниот и географскиот зафат на воените мисии на интернационализираните вооружени сили?

Една од најголемите опасности за демократијата на национално ниво доаѓа од војската која нема јасно прецизирана и правно дефинирана мисија или од политичкиот поредок кој колабира, а војската верува дека нејзина главна цел е да го сочува поредокот. Феноменот карактеристичен за преторијанските режими од Латинска Америка и некои други делови на светот

²⁰ Van Eekelen, Wim (rapporteur), 2001. *Draft Interim Report: NATO and the European Security and Defence Policy*, NATO Parliamentary Assembly Report AU 99 DSC/TC (01)3 (www.naa.be/publications/comrep/2001/au-099-e.html)

сега се појавува на меѓународна сцена. НАТО, се чини, си создаде имиџ за себе во кој претставува единствен спасител на т.н. Нов светски поредок. Оваа месијанска улога може да се спореди со онаа на националните војски кои се сметаат себе си за единствен бранител на уставниот поредок и заштитник на нацијата. Чувството на справедливост кое си го припишува себе си НАТО го наведува и за себе да говори како за меѓународна заедница (иако тоа не е).

Интервенцијата на НАТО покренува дебата за легалитетот и оправданоста на една ваква акција. Лидерите на НАТО тврдеа дека воздушната кампања е мотивирана само од хуманирани причини. Ваквото оправдување може да се доведе во прашање и од аспект на она што се случуваше пред интервенцијата (причините) и од аспект на она што се случуваше после интервенцијата (последниците). Човековите права станаа централна точка на дискурсот, па дури и беше масовно користена заради оправдување на акциите кои директно го кршеа меѓународното право. Најголемиот број акции за хуманитарна помош и асистенција се оправдуваат со наводи за итност и хуманитарна нужност. Појдовната основа на ваквиот дискурс е дека согласно современото меѓународно право сериозните прекршувања на човековите права се прашања од меѓународен интерес без оглед што се слушуваат во национални рамки. Класичната доктрина на државниот суверенитет не може веќе да се користи како алиби за режими кои сериозно ги гушат човековите слободи и права на сопствените граѓани. Наместо неа, се разви нова доктрина од страна на Комисијата за меѓународно право на ОН, според која државите имаат обврска да ги почитуваат и штитат базичните човекови права. Ова се однесува на сите држави, односно претставува норма со *erga omnes* ефект.

Режимот на Милошевиќ беше инволвиран во систематско кршење на човековите права во Косово. Состојбата беше не само добро позната, туку и документирана, но меѓународната заедница не презема никакви мерки за да превенира ескалација на насилството, до која и дојде во 1998 година. Од правен аспект, меѓународните правни експерти се сложуваат дека употребата на воена сила против тогашна Југославија, дури и под изговор на хуманитарна интервенција, не се вклопува во стандардната шема. Во рамки на категориите на самопомош и принудно одржување на мирот, ваквите закани на НАТО претставуваа повеќе одмазда, или поточно контрамерки, кои имаа за цел да ја принудат Југославија да ги прифати обврските кои и беа наложени со Резолуциите на ОН и со договорот со Холбрук од 1998 година.

5. Наместо заклучок

Правната дебата за (не)легалноста на наводната хуманитарна интервенција во Југославија се уште предизвикува контроверзи, а веќе се надоврзуваат новите случаи на воени интервенции во Авганистан и Ирак. Дебатата вообичаено се

сосредоточува на спротивставување на правната и етичката димензија на проблемот. Сепак, малкумина воопшто му посветуваат некакво внимание на прашањето за демократската контрола врз Алијансата. Суштинските поенти, во овој контекст, се: НАТО презема воена операција наспроти важечкото меѓународно право; операцијата се одвиваше вон териториите на државите-членки; операцијата предизвика тешки повреди на човековите права на населението на Југославија и уништување на цивилната инфраструктура, а беа употребени и забранети оружја. За целата операција воопшто немаше санкции, дури и за случаите на воени злосторства (наречени колатерална штета) сторени од силите на НАТО, а за кој укажа и Amnesty International.²¹ На безброј пати повторените изјави на НАТО претставниците дека дури и работите кои тргнаа на лошо во операцијата треба да се гледа низ призмата на хуманитарната кауза треба да се гледа како на заложба за примена на пофлексибилни критериуми кога се оценуваат акциите на НАТО наспроти оние преземени од Југославија. Со други зборови, ова беше примена на двојни стандарди, со што е релативизиран и дерогиран принципот на владеење на правото.²²

Поддржувачите на новата доктрина на хуманитарни интервенции вообичаено приговараат на ситничарењето на правниците наспроти ургентните хуманитарни императиви. Но, таквото залагање за импулсивно следење на хуманитарните импулси е, сепак, поврзано со селективно разбирање на хуманизмот и правдата. Во случајот на Косово, ова беше сторено врз дискриминаторна база: за да се заштитат човековите права на популација од два милиона се создадоа долгорочни безбедносни проблеми за популација од десет милиони, и тоа во вид на ефектите на ориромашениот ураниум, касетните и графитни бомби, итн. Сепак, дури и кога е очигледно дека еден закон претставува ограничување за некакво мудро и рационално однесување, наместо прекршување на законот, нужно е истиот да биде сменет согласно предвидената процедура. Вечната тензија меѓу рационалноста и легалитетот не е ништо ново во историјата на човековото општество. Но, користење на изговори од типот дека законот е лош, па затоа треба да се преземе незаконска и арбитражна акција би значело газење на еден од суштинските предуслови за вистинска демократија и праведно општество. Навистина, правните односи се односи на моќ, што е особено точно за сферата на меѓународните односи. Прашањето за тоа дали односите на моќ се праведни произлегува од старата дијалектичка загатка за односот меѓу правото и правдата. Или како што вели Паскал: ако не сме способни она што е праведно да го направиме и моќно, тогаш би требало барем да ги примораме моќните да бидат праведни.

Заедничка одговорност е на западната безбедносна заедница и на остатокот од светот да обрне внимание на новите варијации во кои се појавуваат старите проблеми.

²¹ See in more detail in *Collateral damage or unlawful killings? Violations of the laws of war by Nato during Operation Allied Force*, Amnesty International, London, June 2000, AI Index: EUR 70/18/00; <http://www.amnesty.org>

²² Gidron, Avner and Cordone, Claudio, 'Nato on Trial'. In: *Le Monde Diplomatique*, July 2000, webedition.

Суштинската врска меѓу демократијата, владеењето на правото, човековите права и демократската контрола над вооружените сили очигледно минуваат низ длабоки промени кои не смеат да бидат изговор за напуштањето на некои од базичните премиси врз кои се градела демократијата низ вековите. Се додека не се заменат со други и подобри, овие треба да бидат целосно почитувани. Истото се однесува и на потребата да се осмисли и имплементира еден вид на демократска контрола над интернационализираните вооружени сили и на Алијансата која ја претставува најголемата воена моќ досега позната во светската историја. И најмоќната држава на светот, особено во воен поглед, исто така не може да се смета дека е над меѓународното право, дури и кога е самата предмет на напад. Воената операција во Авганистан, радикално поинаква од онаа во Косово, не само што претставува кршење (односно злоупотреба) на меѓународното право на самоодбрана, туку наметнува и други сериозни правни и морални дилеми во врска со растечкиот број на колатерални жртви меѓу цивилното население, употребата на осиромашен ураниум, кршењето на нормите на Женевските конвенции (особено во делот на третманот на затворениците, за што особено сведочат Баграм и Гвантанамо), итн. Уште полоша е ситуацијата во однос на военото ангажирање во Ирак, кое оди и без авторизација на Советот за безбедност, преку *ad hoc* алијанса предводена од САД, а во која огромен е бројот и на приватни воени фирми и контрактори кои се сторители на воени злосторства. Војната против тероризмот има големо влијание и врз внатрешните состојби во САД, во делот на ограничувањето на граѓанските слободи и права и нарушувањето на демократските принципи. Принципот на владеење на правото останува принцип од круцијално значење и на домашен и на меѓународен план, и тоа без оглед дали станува збор за старите или за младите демократии во светот.

ЛИТЕРАТУРА

1. Amnesty International Report “Collateral damage or unlawful killings? Violations of the laws of war by Nato during Operation Allied Force”, London, June 2000, AI Index: EUR 70/18/00
2. Aristotel, *Politika III*, (Belgrad: Kultura, 1970) Burk James (ed.), *The Military in New Times. Adapting Armed Forces to a Turbulent World*. Boulder: Westview, 1994
3. Burgess, J. Peter and Tunander, Ola (eds.). *European Security Identities. Contested Understandings of EU and NATO*, Oslo: PRIO Report 2/2000.
4. Buzan Barry, ‘Focus On: The Present as a Historical Turning Point’, *Journal of Peace Research*, vol. 32, no. 4, 1995
5. Damrosch, Lori Fisler, 2000. ‘The Clinton Administration and War Powers’. In: *Law & Contemporary problems*, Webedition (www.law.duke.edu/journals/lcp/articles/lcp63dWinterSpring2000p125.htm).
6. de Wilde, Jaap and Wiberg Hakan (eds.), 1996. *Organized Anarchy in Europe: The Role of Intergovernmental Organizations*. London: I.B. Tauris.
7. Elster Jon and Slagstad Rune (eds.), 1997. *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press
8. Galtung, Johan, 1999. ‘The NATO War, the Ethnic Cleansing – Is There a Way Out?’. In: *TFF PressInfo* 70, June 10, 1999

9. Gidron Avner and Cordone Claudio, 'Nato on Trial'. In: *Le Monde Diplomatique*, July 2000
- Jung, Dietrich, 1997. 'From Inter-State to Intra-State War. Patters and Trends of Development Since 1945', paper presented at COPRI Symposium on *Intra-State Conflicts: Causes and Peace Strategies*, May 1997
10. Miric Jovan, 1996. *Demokracija u postkomunistickim drustvima*, (Zagreb: Prosvjeta, 1996)
11. Møller, Bjørn, 1996. 'Ethnic Conflict and Postmodern Warfare. What is the Problem? What Could Be Done?', *COPRI Working Papers*, No. 12
12. O'Donnell Gulliermo and Schmitter Philippe, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1986).
13. Van Eekelen, Wim (rapporteur), 2001. Draft Interim Report: NATO and the European Security and Defence Policy, NATO Parliamentary Assembly Report AU 99 DSC/TC (01)3 (www.naa.be/publications/comrep/2001/au-099-e.html)
14. Vankovska, Biljana, (ed.), 2001. *Legal Framing of the Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: Norms and Reality/ies*. Geneva and Belgrade: DCAF and CCMR.
15. Van Crevald, Martin, *The Transformation of War*. New York: Free Press, 1991
16. Wilson, Graham K., 1999. 'Accountability and Internationalisation', paper presented at SOG Conference *The Quest for Governance*, Tokyo, November 1999

1

*Општо-теоретски,
доктринарно-стратешки и други теми од областа на одбраната*

УЛОГАТА НА ПАРЛАМЕНТОТ ВО БЕЗБЕДНОСНИОТ СЕКТОР

Оливер БАКРЕСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии – Скопје

Апстракт: *Парламентот е во директен динамичен однос со граѓанинот и е клучна алка во остварување на двојната комуникација меѓу граѓанинот и власта. Разбирањето на природата и значењето на парламентот во системот на поделба на власта лежи токму во природата на парламентот како претставнички орган да ја изразува неговата автентична позиција како и волјата на граѓанинот. Парламентот ги застапува интересите на граѓанинот и ги информира за својата работа односно поднесува извештај за својата работа, но што е најважно во суштината на демократските односи е воспоставувањето контрола на безбедносниот сектор.*

Клучни зборови: *парламент, парламентарен надзор, комисии, безбедносен сектор, контрола*

ROLE OF PARLIAMENT IN THE SECURITY SECTOR

Abstract: *Parliament is in direct dynamic correlation with citizens and it is the key chain in achieving dual communication between the citizens and the authorities. Understanding the nature and meaning of parliament in the system of division of power lies precisely in the nature of the parliament as representative body that expresses its authentic position as well as the will of the citizens. Parliament represents the interests of the citizens and informs them about its work that is reports about its work, but what is most important and is in the essence of the democratic relations is establishing control of the security sector.*

Key words: *parliament, parliamentary oversight, committees, security sector, control.*

Вовед

Во денешните демократии, политичките одлуки не се донесуваат директно од граѓаните, туку од нивните избрани претставници. Овие претставници ја практикуваат законодавна власт во рамките на репрезентативните институции како што е Парламентот. Значи, Парламентот е политичка институција, репрезентативен инструмент каде во принцип се практикуваат законодавните операции и контролата на Владата, а во нејзини рамки и на безбедносниот сектор (парламентарна контрола). Метаморфозата на Парламентот од репрезентативен инструмент, единствено задолжен за законодавната работа, во модерна, комплексна политичка и организациска демократска институција е резултат на нараснатите потреби.

Парламентот има обврска да обезбеди извршната власт да работи за доброто на граѓаните. Тоа значи дека секој предлог треба добро да се анализира и да се поддржат само оние предлози што се во интерес на државата, односно што се совпаѓаат со националниот интерес, наместо некој елитен или фракционен интерес.

Парламентот остварува повеќе функции, но, сепак, за три функции е посебно заинтересиран да ги исполни. Тоа се: контролната функција, законодавната функција и репрезентативната функција.¹

Првата и можеби најважната функција на парламентот е да врши контрола на извршната власт. На парламентот како и на било која област во политиката, му се доверува контролата и надзорот над извршната власт. Имајќи во предвид дека во многу земји владата настојува да игра надмоќна улога во однос на безбедносните прашања, клучно е парламентот да има моќ и ресурси за ефикасен надзор. Во воспоставените демократии, оваа значајна функција е проширена на: надгледување на мандатот, операциите, организацијата и финансирањето на безбедносниот сектор.

Законодавната функција на парламентот претставува гаранција на положбата на Парламентот, како законодавна власт. Парламентот е орган што го создава правото, а тоа значи дека со тоа тој ги креира и границите на својата моќ.² Доктрината на суверенитетот или врховност на Парламентот значи апсолутна законодавна моќ на Парламентот да донесува или да отфрла закони. Во делот на безбедносниот сектор, парламентот е надлежен за донесување на законите од областа на безбедноста и одбраната, ја формулира безбедносната и одбранбената политика, прогласува воена и вонредна состојба, ратификува договори, го одобрува и го контролира буџетот и јавните трошоци за потребите на безбедносниот сектор, итн.

Третата важна функција на парламентот е репрезентативната функција. Бидејќи парламентот е претставник на волјата на граѓаните, тој може да им даде легитимност на активностите и на намерите на Владата. Главните инструменти кои ѝ

¹ Bryden, A/Fluri, P (eds.), *Security Sector Reform: Institutions, Society and Good Governance*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2003, pp.66-73

² Diana Woodhouse, *Ministers and Parliament, Accountability in Theory and Practice*, Clarendon Press, Oxford, 1994, pp.3-5

припаѓаат на репрезентативната функција се: давање точни информации на јавноста; организирање јавни собири и конференции надвор од парламентот за да го подигне или да одговори на јавниот интерес; одговарање на потребите и жалбите од групи или од поединци, за прашањата поврзани со безбедносниот сектор; овозможување транспарентност на функционирањето на парламентот итн.

1. НАЧЕЛА НА ДЕМОКРАТСКИ И ПАРЛАМЕНТАРЕН НАДЗОР

Во принцип, парламентарната контрола би требало да ги опфаќа сите сектори на активностите на владата, но сепак мора да се признае дека безбедноста и одбраната имаат посебни карактеристики. Држава без парламентарна контрола на безбедносниот сектор треба, во најдобар случај, да се смета како незавршена демократија или демократија во создавање. Парламентарниот надзор на безбедносниот сектор е основен елемент за поделбата на власта на државно ниво, и ако е ефективен, ги поставува границите на моќта на извршната власт или на претседателот.

Парламентарниот надзор на безбедносниот сектор не е цел за себе. Во основа, главниот принцип на парламентарниот надзор е да ја држи владата одговорна и да надгледува дали постои баланс помеѓу безбедносниот сектор и општеството преку поврзување на целите на безбедносниот сектор со целите на политичките лидери. Функција на парламентот е да го надгледува овој баланс помеѓу потребите на општеството и потребите на безбедносниот сектор.

Иако не постои единствен приод на начела на демократски и парламентарен надзор, се смета дека во либерална демократија следните главни начела треба да бидат применети за парламентарен надзор на безбедносниот сектор:

→ Државата треба да биде единствениот актер во општеството која има легитимен монопол на сила, а со тоа и безбедносниот сектор ќе биде отчетен пред легитимните демократски власти;

→ Парламентот е суверен и ја смета извршната власт одговорна за развојот и реализацијата на безбедносната политика;

→ Парламентот има уставна улога да го одобрува и да го контролира буџетот наменет за потребите на безбедносниот сектор;

→ Парламентот игра важна улога во однос на прогласување и укинување на вонредна или воена состојба;

→ Начелата на добро владеење и владеењето на правото се применуваат во сите сектори на владата, па според тоа и во безбедносниот сектор;

→ Персоналот на безбедносниот сектор лично дава отчет пред судовите за прекршување на националните и на меѓународните закони;

→ Безбедносниот сектор треба да е политички неутрален.

1.1. Услови за ефикасен парламентарен надзор

Имајќи го предвид импресивниот број на инструменти за парламентарен надзор, може да се добие впечаток дека парламентите се многу моќни. Сепак, ефикасноста и моќта на парламентот виза-ви извршната власт во секоја земја зависи од многубројните фактори, како што се уставната структура на земјата (претседателски наспроти парламентарен систем), влијанието на интересните групи, политичките партии, функционирање на парламентарните комисии како и карактерот и динамиката на политичкиот сектор на владата.

Парламентарниот надзор на безбедносниот сектор зависи од моќта на парламентот што ја има во однос на владата и безбедносниот сектор. Затоа, условите за ефективен парламентарен надзор на безбедносниот сектор вклучуваат: јасно дефинирани уставни и законски овластувања, ресурси и експертиза, како и политичка волја.³

а) **Уставни и законски овластувања.** Уставот (или негов еквивалент) ја дава најважната законска основа за парламентарен надзор на безбедносниот сектор. И покрај тоа што уставите се разликуваат од една земја до друга, во зависност од политиката, културата, економијата и социјалната основа на земјата, повеќето уставни пропишуваат дека извршната власт (т.е. претседателот, премиерот или министрите за одбрана и за внатрешни работи) е одговорна за безбедносниот сектор, и дека извршната власт дава отчет пред парламентот.

Со оглед на тоа дека уставните одредби имаат највисок судски статус, неопходно е во уставот да се вградат парламентарните овластувања во однос на безбедносниот сектор. Уставите не може да се изменат лесно, затоа што секоја реформа во основа бара квалификувано мнозинство во парламентот. Затоа, уставот претставува ефективен начин за заштита на моќта на парламентот во таа чувствителна област. Таквата моќ може дополнително да се зајакне со посебен закон и преку процедурални правила на парламентот.

б) **Ресурси и експертиза.** Ефикасниот парламентарен надзор на безбедносниот сектор бара експертиза и ресурси внатре во парламентот или експертиза и ресурси од надвор. Внатрепарламентарната експертиза меѓутоа ретко ја достигнува експертизата на владата. Во најголем број случаи парламентарните имаат многу малку луѓе на кои можат да се потпрат, додека владата може да се потпре на луѓето во соодветните министерства кои што се

³ *Парламентарни надзор сектора безбедности: начела, механизми и пракса*, Женевски центар за демократску контролу оружаних снага, Интерпарламентарна унија, Женева/Београд, 2003, стр. 75-80.

занимаваат со безбедносниот сектор. Покрај тоа пратениците се избрани со ограничен мандат, додека цивилните и луѓето кои што се ангажирани во безбедносниот сектор својата професионална кариера ја поминуваат во соодветните институции⁴. Основен проблем е тоа што пратениците главно се потпираат на податоците кои што ги добиваат од владата и од безбедносните структури, а тоа се институции чија работа треба да се контролира.

Сепак, ефикасен парламентарен надзор на безбедносниот сектор најдобро се постигнува со помош на дополнителна инфраструктура, која треба да вклучи квалификуван стручен персонал стафф кој дава издржани совети за владините предлози и преку ангажирање на стручници и независни истражувачи и институции кои ќе овозможат детална и објективна анализа.⁵

в) **Политичка волја.** Дури и кога законската основа за парламентарен надзор е безпрекорна и парламентот има доволно ресурси и експертиза да се справи со безбедносните прашања, ефикасниот парламентарен надзор на безбедносниот сектор не може да биде целосен ако за тоа не постои политичка волја. Политичката волја на парламентарците да употребат средства и механизми што им стојат на располагање претставува важен услов за ефективен парламентарен надзор на безбедносниот сектор. Немањето политичка волја за надзор на безбедносниот сектор може да е резултат на различни фактори, но најважни се партиската дисциплина и имањето односно немањето на интерес на гласачкото тело во парламентот.

Влијанието на политичките партии во парламентот не може да се игнорира. Парламентите премногу често се третираат како едно хомогено тело, дејствувајќи како една организација со еден глас, но политичката реалност во многу земји е различна. Парламентарците често гласат различно за многу прашања, бидејќи се водени од партиските интереси или од интересите поврзани со одредени прашања. Исто така, политичките партии кои се претставени во парламентот не се премногу критички настроено особено кога нивната партија ја практикува власта. Затоа, во тие ситуации кога владеачките партии имаат мнозинство во парламентот, опозицијата најчесто го нема потребно мнозинство за да се потегнат инструментите кои му припаѓаат на парламентарниот надзор. Како резултат на тоа повеќето инструменти на парламентарен надзор обично не се применуваат за надгледување на постапките и намерите на извршната власт, освен во екстремни ситуации како на пример скандали или вонредни ситуации.

⁴ Исто., стр. 78.

1.2. Парламентарни одбори, комисии или тела за одбрана и безбедност

Формирањето на парламентарни одбори или комисии во парламентот е правило во сите држави чија функција се остварува на две основни подрачја: законодавството и законодавната процедура и контрола на извршната власт. Одборите или комисиите стануваат центар на оној дел од работниот процес во парламентот кој му претходи на одлучувањето во самиот парламент и нивната работа ќе има смисла само ако тие подготвуваат материјали за расправа во парламентот врз основа на проверени факти, а не да нудат готови предлози за усвојување. Тоа значи дека тие треба да иницираат и да ги елаборираат можните алтернативи со можните последици, создавајќи услови за одговорно одлучување во парламентот.

Во основа, парламентарните одбори за одбрана и безбедност се специјализирани тела на парламентот кои даваат совети и подготвуваат препораки на Парламентот во врска со законите или одлуките кои што се однесуваат на националната безбедност или на безбедноста на граѓаните. Карактеристиките на овие парламентарни тела се во сложеноста на прашањата со кои се занимаваат во својата работа. Парламентарците мора да ја следат работата на различните институции кои што се занимаваат со прашањата поврзани со војската, полицијата т.е. со прашањата кои што се однесуваат на граничната полиција, буџетот, набавките, контрола на оружјето, работата на разузнавачките служби и сл. Заради вака широкиот дијапазон на активности, самите одбори можат да формираат и неколку пододбори. Во некои држави, одборите имаат мешан мандат, така на пр. еден одбор може да се занимава со прашањата од националната одбрана и внатрешните работи, друг со националната одбрана и надворешните работи или со националната одбрана и разузнавачките служби итн.⁶ Што се однесува до контролата на работата на разузнавачките служби во некои држави парламентите имаат функционален пристап и работата им ја доделуваат на еден одбор кој е надлежен за сите агенции кои што се занимаваат со разузнавачки активности. Другите парламенти имаат институционален пристап па затоа работата на различните агенции (или во некои држави соодветно министерство за разузнавачки активности) ја следат различни одбори.⁷

⁵ Simon Lunn, *The Democratic Control of Armed Forces in Principle and Practice*, во Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security and its Reform, DCAF, NATO Parliamentary Assembly, Brussels/Geneva, 2003, p. 36.

⁶ Ђурашиновиќ Д., *Парламентарна контрола сектора одбране*, во Преглед законодавства система одбране Републике Србије, Институт за упоредно право, Београд, 2007, стр. 38-39.

⁷ http://www.dcaf.ch/_docs/bg_parliamentary_committees_bcs.pdf. Интернет, 29/12/2006

Клучните функции на парламентарниот одбор во областа на безбедноста и одбраната се однесуваат на разгледување и известување за било каков предлог на закон или подзаконски акт кој го предлага владата. Во рамките на надлежностите се разгледуваат и одлуки за испраќање на сили надвор од територијата на државата. Исто така, работата на одборот се однесува и на испитување и известување за секоја значајна иницијатива од областа на одбранбената и безбедносната политика, повремено сослушување на министрите за одбрана и за внатрешни работи за нивните активности, односно за извршување на задачите. Една од најважните функции на одборот се однесува на разгледување и известување за годишните трошоци на соодветните министерства, разгледување на дополнителните барања за трошоци кои ги предлагаат министерство за одбрана и за внатрешни работи, и ако е неопходно спроведување на финансиски истраги, како и разгледување на набавките.

Парламентарните оддбори или комисии обично работат врз основа на овластувањата кои произлегуваат од деловникот за работа на парламентот, врз основа на посебен закон или врз основа на уставот. Најголем број од одборите го задржуваат правото да ставаат сопствен план за работа и распоред за состаноците, кои можат да бидат отворени или затворени за јавноста. Голем број на парламентарни одбори имаат консултативна улога, затоа што немаат моќ да спроведат закони и не се овластени да донесуваат клучни одлуки за некои прашања.⁸

Во Одборите или Комисиите застапени се сите политички партии кои имаат освоено пратенички мандати во парламентот. Членовите на одборот ги избира парламентот. Нивниот број варира од држава до држава, па така на пр. Одборот за национална одбрана и вооружени сили на францускиот Парламент има 72 членови, Одборот за национална безбедност на унгарскиот Парламент има 50 членови, италијанскиот Одбор за одбрана има 40 членови, а норвешкиот постојан одбор за одбрана брои 10 членови. Кандидатите за членови најчесто ги предлагаат пратеничките групи, така што се води сметка политичките партии во одборот да бидат пропорционално застапени. Најефикасен избор на членовите се прави ако бидат избрани членови кои со своето знаење се блиски на работата што треба да ја извршува самиот одбор. Во однос на другите членови на одборот/комисијата уште при изборот на членови, треба да се внимава пратениците да имаат барем елементарно или основно познавање за

⁸ Wim F. Van Eekelen, *Table of Powers Practices and Procedures of NATO Parliamentary Members, vo Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security and its Reform*, DCAF, NATO Parliamentary Assembly, Brussels/Geneva, 2003, p. 122.

одбраната и безбедноста, за да може подоцна од нив да се очекува во работата на одборот/комисијата да дадат целосен придонес во однос на прашањата што треба да ги разгледуваат.

За непречена работа на одборот потребно е да има адекватен број на запослени (стручна служба) кои што ќе овозможат полесно подготвување на седниците и секако ќе бидат на располагање на пратениците за да можат да се подготват за работата на одборот. Нивото на средствата и на експертизата кои се на располагање на комисијата се од клучно значење за да и се овозможи ефикасно да го изврши својот мандат.

2. УЛОГАТА НА ПАРЛАМЕНТОТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО СПРОВЕДУВАЊЕ КОНТРОЛА НА БЕЗБЕДНОСНИОТ СЕКТОР

2.1. Уставни и законски позиции кои се однесуваат на надзорот на собранието

Фундаментална потреба на секоја нација е да се осигура дека активностите на безбедносниот сектор им се потчинети на политичките цели на востановената влада. Постои комплементарност помеѓу безбедноста и демократијата. Иако не е цел за себе, демократскиот цивилен надзор на безбедносниот сектор е суштински и за демократизацијата на општеството, за доброто управување и најважно, за заштита на човековите права на граѓаните. Оттука, демократската контрола на безбедносниот сектор е фундаментален принцип на македонската држава и е практикувана од политичкото ниво и од цивилното општество.

Парламентарната контрола на безбедносниот сектор во Република Македонија е резултат на плуралистичката ориентација на македонското општество, додека класификацијата на потребите за ефикасно парламентарно вклучување во националната безбедносна политика: за одржување, поддршка и придонес во коалициските активности и други напори за колективна безбедност, поддршка на суверенитетот и на територијалниот интегритет, промовирање на демократските вредности и поддршка на одговорни и способни безбедносни институции е централно за континуитетот и за растежот во парламентарното искуство во Република Македонија.

Во суштина, главната цел на парламентарниот надзор во Република Македонија е да ја држи владата одговорна, но исто така, надзорот се однесува на круцијалната улога на законодавноста на мониторингот и преиспитувањето на активностите на извршната власт. Терминот се однесува на голем број активности кои ги носи законодавната власт во релација со извршната власт.

Поимот е составен дел на концептот на сепарација на силите, кои што истовремено придонесуваат за сопирачка, но и за рамнотежа на практикувањето на извршната власт, правејќи ја извршната власт подостапна на извршната законодавност. Во овој контекст, надзорот помага да се осигура дека законите кои ги имплементира владата, целосно се засноваат на законодавството и на одредбите на Уставот. Со тоа, уставната структура на државата и овозможува основни принципи за парламентарен надзор.

Парламентарниот надзор во голема мера е детерминиран од спецификите на државата и нејзиниот политички систем. Спецификите на македонскиот систем се дадени во следните елементи:

- двојна структура на извршната власт: претседател и влада;
- избор на претседател на непосредни избори;
- политичка одговорност на владата пред собранието (собранието може да ја распушти владата);
- постои одговорност на Претседателот пред собранието во одредени околности пропишани со уставот, при што собранието може да предложи импичмент на претседателот (поддржано од 2/3 од пратениците за негово разрешување), односно собранието може да отпочне постапка за утврдување одговорност на претседателот и тој да одговара за кривични дела.
- практикувањето на претседателските обврски во одбраната и надворешната политика се условени од волјата на собранието и на владата.

2.2. Правни инструменти за вршење надзор на работата на владата

Собранието во основа ги обединува различните политички партии кои имаат речиси целосно раздвоени димензии. Од една страна, тоа претставува мноштво од релации помеѓу повеќето партии некои и внатрешноповрзани, но сепак со спротивставени интереси. Испреплетувањето на интересите на повеќемнозинските партии го создава критичното јадро за формирање влада. Владините одлуки се имплементирани од индивидуални министерства и агенции чија одговорност лежи врз министрите. Во однос на нивната работа, собранието има можност да покрене механизам на одговорност. Најголем проблем се јавува околу прашањето „Каде мора да помине границата на егzekутивната хиерархија помеѓу претседателот и владата за да се обезбеди потребниот баланс на одговорност?“. Од друга страна, се наметнува прашањето „Како овие два субјекта да ја поделат моќта?“ и „Која е нивната актуелна тежина во распределувањето на вредностите и на ресурсите во политичкиот процес?“. Прекумерното политизирање на работите е главен проблем, бидејќи тоа би ја ограничило (спречило) мисијата на извршната власт како архитект на политиката да ги брани своите политички одговорности.

Владата на Република Македонија е орган кој работите од својата надлежност ги извршува самостојно, во рамките на Уставот, на законите и на ратификуваните меѓународни договори, а врз основа на принципите на транспарентност, ефикасност и заштита на човековите слободи и права.⁹ Владата и секој нејзин член за својата работа одговараат пред Собранието. Тоа значи дека одговорноста на Владата е непосредна, колективна и индивидуална. Уставот на Република Македонија условува дека Владата е политички одговорна за целокупната нејзина активност пред Собранието. Со тоа, македонскиот Парламент е овластен да ја надгледува и да ја контролира работата на Владата на Република Македонија и на други носители на јавни функции, одговорни пред Парламентот, во согласност со Уставот и со законите.

Институција за парламентарна контрола е дадена во член 92, параграф 1 од Уставот. Според одредбите на овој член „Владата и секој нејзин член подлежат на парламентарна контрола над нивните активности и се должни да ја достават било која информација на барање на Собранието или на парламентарните комисии“. Информациите кои се проследуваат до Парламентот го претставуваат првиот услов за практикување на парламентарна контрола. Исто така и Премиерот има обврска да ја презентира пред Собранието, политиката на Владата во остварување на владината политика, но има и обврска да достави извештај за реализирање на политиката на Владата за која може да следи дебата во Собранието. Доставување на одредени информации не е потребно само заради остварување на парламентарен надзор на Владата, туку пред сè да се зачува законитоста. Значи, информацијата обезбедена од Владата е потребна не само кога парламентарниот надзор функционира, туку и за нејзината законодавност. Од друга страна пак, при изборот на владата, програмата и составот се дебатираат од страна на Собранието на Република Македонија. Собранието гласа доверба на Владата со мнозинство гласови на пратениците и на тој начин им дава легитимитет на владините намери и акции пред народот.

Од ова произлегува дека Парламентот е способен да го прави надзорот преку бројни инструменти, како што е предвидено со различни акти. Значи, надзорот се однесува на круцијалната улога на легислативата во мониторинг и прегледување на активностите на извршната власт. Поимот е вграден во концептот на поделба на власта што, истовремено, обезбедува проверки и баланс на практикувањето на извршната власт правејќи ја неа поодговорна

⁹ Закон за Владата на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, бр.59/2000.

кон избраната легислатива. Надзорот и одговорноста помагаат да се осигура дека егзекутивата ги имплементира законите на начин баран од легислативата и одредбите на Уставот. Начинот на кој е формулиран овој текст јасно говори дека македонскиот Устав експресно ја прифаќа парламентарната контрола над Владата.

Надзорот на работата на Владата во основа значи создавање на влада политички одговорна пред парламентот. За време на заседавање на Парламентот, парламентарците како сензори на владиното дејствување имаат можност да побараат од Владата да ги објасни и да ги достави аргументите за нејзината позиција и политика. Исто така, членовите на Владата имаат обврска да присуствуваат на работата на Парламентот. Ако е побарано од нив да бидат присутни, присуството е задолжително.

Сепак, специфични теми кои Парламентот на Република Македонија ги има за да ја контролира Владата се:

- прашањата (со кои се прашува Владата да објасни одреден факт);
- интерпелации кои бараат од Владата да ја оправда својата политика во одредена област;
- парламентарни истраги, што е средство да се испита активноста во една област;
- цензура, која провоцира генерална дебата на владината политика, со можност за барање доверба на Владата.

2.2.1. Инструментии со кои се врши надзор над извршната власт за прашања од областа на безбедноста и одбраната

Собранието има механизми што може да ги употреби за да побара одговорност од извршната власт. Се чини дека пратениците не ги познаваат доволно механизмите со кои се врши надзор над извршната власт. Оттука, се наметнува потребата, особено во делот на безбедносниот сектор, за суштинска и подетална разработка на постојните законски одредби за надзорот во областа на безбедноста и одбраната, бидејќи пратениците не се доволно сигурни за да ги користат правните инструменти кои ги имаат на располагање.

Постојат повеќе инструменти со кои се врши надзор над извршната власт за прашања од областа на безбедноста и одбраната. Така, во согласност со уставната и со законската регулатива познати се следните форми на парламентарен надзор:

- обврска на Претседателот на Републиката да го известува Собранието за прашањата од неговата надлежност најмалку еднаш годишно;
- интерпелација за работата на носителите на јавни функции, Владата на Република Македонија и секој нејзин член одделно, како и за прашања од

работата на државните органи;

- пратеничко прашање;
- прашање за доверба на Владата;
- барање на пратеник од Собранието до Министерството за одбрана

или Министерството за внатрешни работи да организира негова посета на единици на Армијата или полицијата, заради запознавање со активностите на Армијата и на полицијата.

2.3. Парламентарни комисии

Парламентарните комисии се најмоќните тела за работа во Парламентот. Имајќи ја предвид комплексноста на безбедносниот сектор, развиената структура на комисиите е неопходна ако Парламентот сака да има вистинско влијание врз Владата. Комисијата е важна, затоа што овозможува директна комуникација меѓу парламентарците од различни политички партии.

Комисиите се можност, но и еден од начините за поширока расправа каде што постојат предуслови за конструктивни дискусии и можност за поголема легитимност во расправата на одделни прашања, затоа што во основа тука ќе се испреpletат односите меѓу партиите кои се партиципанти во парламентот. Координацијата на политичкото ниво за овој сегмент е особено важна и во основа ќе се релативизира преку меѓупартискиот консензус.

Во Република Македонија заради подготвување и разгледување на предлози на закони и на други акти; следење на извршувањето на актите, како и проучување и претресување на други прашања од своја надлежност, Собранието формира постојани и повремени работни тела – комисии. Во Собранието има повеќе комисии задолжени да расправаат за определени области. Прашањата кои се поврзани со безбедносниот сектор им се доверени на Комисијата за одбрана и безбедност и на Комисијата за надзор над работата на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање. Овие комисии, според Уставот, имаат моќ да ја практикуваат парламентарната контрола во името на Парламентот.

2.3.1. Комисија за одбрана и безбедност

Комисијата за одбрана и безбедност учествува во подготовките на сите законски акти од областа на безбедноста и одбраната и врши надзор врз остварувањето на законитоста и на уставните одредби за одбраната и за безбедноста, вклучувајќи ги и одредбите на Законот за одбрана, на Законот за внатрешни работи, на Законот за полиција итн.

Во таа смисла, функционирањето на Комисијата за одбрана и безбедност

(претходно Комисија за внатрешна политика и одбрана) која ја покрива сферата на одбраната и безбедноста на државата и нејзините легални димензии е исклучително значајна.¹⁰

Заради ефикасно извршување на задачите од својот делокруг, Комисијата за одбрана и безбедност, може да бара податоци и информации од Министерството за одбрана, од Министерството за внатрешни работи и другите органи и тела од областа на одбраната и безбедноста. Во нејзина надлежност се следните прашања: заштита на поредокот утврден со Уставот; остварување на надзорот во доменот на одбраната и безбедноста; одбрана на Републиката и цивилна заштита; соработка со колективните системи за безбедност и одбрана во кои Републиката пристапила; заштита на животот, личната сигурност и имотот на граѓаните загарантирани со Уставот; производство, промет, набавување, поседување и носење оружје, делови за оружје и муниција; обезбедување личности и објекти; државјанство; одржување на јавниот ред и мир; јавните собири и јавните приредби; премин на државните граници и движење и престој во граничниот појас; движење и престој на странците итн.

Комисијата за одбрана и безбедност во Република Македонија е клучната компонента за создавање здрава институционална рамка за ефикасно работење по прашањата од националната безбедност и одбрана. Комисијата има ексклузивна можност да биде вистински финансиски контролор на работењето на клучните институции кои ја остваруваат одбраната и безбедноста и има можност постојано да ја следи ефективната, односно неефективната употреба на ресурсите во одбраната и безбедноста. Меѓу другото, со ова се обезбедува редовната одговорност за официјалната политика во оваа област да се совпадне со годишната примена на финансиската одговорност што го претставува земањето на буџетот во предвид. Клучот на правилен буџет е транспарентноста и одговорноста.

Сепак, во работата на Комисијата за одбрана и безбедност клучна е политичката волја на одделни парламентарци. Исто така, клучни се и прашања „Дали парламентарците внимателно ги следат своите надзорни овластувања“?, „Дали парламентарците прописно ги користат надзорните овластувања, особено кога во Владата се наоѓаат нивните „политички пријатели“?, „Дали се ангажираат доволно за да ги согледаат комплексните прашања“? и „Дали се волни да вложуваат време, енергија и политичка волја за воспоставување

¹⁰ Со одлука на Парламентот од 12.11.2002, Комисијата за внатрешна политика и одбрана е преименувана во Комисија за одбрана и безбедност.

систем на правилна власт во безбедносниот сектор“?.

За да постои ефикасност во извршување на работите од делокругот на работата на комисијата, потребно е да се создадат поволни услови. Оттука, услови за добра и ефикасна комисија се:

- Кнејзиното функционирање и овластувања да се базираат на строги правила и процедури;
- да постои постојана координација меѓу комисиите кои се релевантни за безбедносниот сектор, какви што се: Комисијата за одбрана и безбедност, Комисијата за надзор над работата на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање, Комисијата за финансии, Комисијата за надворешна политика итн.;
- комисијата да има право да побара расправа на која било тема за која смета дека е приоритет. Исто така, комисијата да може да побара од министрите за одбрана и за внатрешни работи да бидат присутни на состаноците на комисијата;
- комисијата да може да ги користи експертите од научните институции и невладините организации, кои се надвор од Владата;
- комисијата треба да има своја служба и буџет.

2.3.2. Комисијата за надзор над работата на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање

Безбедносните и разузнавачките служби имаат важна функција во демократските општества. Бидејќи тие служби работат прикриено и природата на задачи бара од нив да ги исполнат своите обврски во тајност, тие не се во сообразност со принципите на отвореното општество. Токму поради овој парадокс (одбрана на општеството од тајни средства), безбедносните и разузнавачките служби треба да се предмет на демократска отчетност.

Во однос на разузнавачките служби, Собранието на Република Македонија врши надзор на работата на Управата за безбедност и контраразузнавање и на Агенцијата за разузнавање преку Комисијата за надзор над работата на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање, која за извршената работа го известува Собранието најмалку еднаш годишно. Директорите на Управата за безбедност и контраразузнавање и на Агенцијата за разузнавање се должни да овозможат увид и да ги дадат сите извештаи и податоци на располагање на Комисијата. Заклучоците кои произлегуваат од извештајот на Комисијата, Собранието ги проследува до претседателот на Републиката и до Владата.

Собраниската Комисија за надзор над работата на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање се состои од

претседател, осум члена и нивни заменици. Во основа, оваа комисија ги разгледува прашањата кои се однесуваат на: почитување на правата и слободите утврдени со Уставот и законите, од страна на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање на граѓаните, претпријатијата и други правна лица; на законитоста во спроведување на овластувањата на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање од аспект на пречекорување на овластувањата, преземање неовластени постапки, злоупотреба и други негативности во работењето, спротивно од нивните права утврдени со закон; на методите и средствата што ги користат Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање од аспект на законитоста и почитувањето на правата на граѓанинот и други субјекти; на материјална, кадровска и техничка опременост на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање; и на други прашања кои што се однесуваат на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање.

Чекор напред за демократијата во Република Македонија во однос на парламентарната контрола на разузнавачката заедница, претставува воспоставената практика во последните два парламентарни состави, а тоа е поставување на член од најголемата опозициона партија застапена во Парламентот да ја предводи Комисијата за надзор над работата на Управата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање. И покрај воспоставената практика, сепак, оваа комисија слабо функционира, а како причина за тоа може да се наведе аргументот од немањето на законска рамка за остварување на надзор на работата на разузнавачката заедница што секако дека ја отежнува нејзината работа.

Наместо заклучок

Демократската контрола на безбедносниот сектор во Република Македонија нема некоја голема традиција. Во Република Македонија може да се каже дека контрола на безбедносниот сектор во голема мера се сведува на еден формален пристап потенциран во уставниот и во законскиот текст, но не постои објективно контрола која е реално ефикасна. Прокламирањето дека лицата кои што раководат со ресорите за одбрана и за внатрешни работи треба да бидат цивилни лица и дека во Собранието постои Комисија за одбрана и безбедност не значи ништо. Во прилог на ова говори фактот дека има симболични расправи за унапредување на безбедноста, симболична посета на безбедносните институции од страна на членовите на Комисијата, малку препораки од страна на Комисијата кон безбедносниот сектор итн.

Во Република Македонија следните елементи на цивилна контрола можат да се воочат како најкритични:

- Транспарентноста на буџетот кој што се издвојува за безбедносниот сектор е само номинална.

- Зајакнување на надворешната контрола е неминовно. Оваа контрола не значи дополнителен притисокот на вработените во безбедносниот сектор, туку дополнителна заштита на нивните права, како и обезбедување подобра заштита на правата на граѓаните при контакт со одбранбените институции.

- Отвореноста на безбедносните и на одбранбените институции спрема цивилното општество е различна. Се има впечаток дека одредени работи се работат настрана од очите на јавноста и често се има отпор при прифаќањето на стручна помош затоа што таа доаѓа од надвор, или понудите за таква помош се одбиваат. Отвореноста спрема другите институции и невладини организации не е задолжителна обврска која може да се пропише со некои стандарди правила, туку таа мора да дојде како резултат на надоградувањето на новата перцепција за местото и улогата на системот на национална безбедност.

Како да се унапреди парламентарна контрола на безбедносниот сектор во Република Македонија.

Парламентот е авторизиран да ја надгледува работата на безбедносниот сектор. Секако дека безбедноста и заштитата на вредностите се најважната задача на Парламентот, но и на другите органи на државната власт (Претседателот на Републиката и Владата). Често се поставува прашањето „Дали државните органи се способни да го обезбедат владеењето на законот?“, „Дали се способни да ги штитат човечките и имотните права?“ и „Дали се способни да ја обезбедат безбедноста и уставниот поредок во државата?“.

Политичката волја на парламентарците да ги користат расположливите механизми се смета дека е најважен услов за успешен парламентарен надзор на секторот за безбедност. Тука се наметнуваат и неколку прашања, и тоа: „Дали парламентарците прописно ги користат надзорните овластувања, особено кога во Владата се наоѓаат нивните „политички пријатели“?, „Дали се ангажираат доволно за да ги согледаат комплексните прашања и дали се подготвени доволно да ја контролираат владата?“ И покрај постоење на меѓупартиски консензус меѓу членовите на комисијата за прашањата од областа на безбедноста и одбраната, претениците кои се од редовите на парламентарното мнозинство во сите години наназад покажуваат политичка неподготвеност да се спротистават на некој владин предлог.

Во поглед на парламентарната контрола потребна е „посилна“ комисија која ќе се концентрира на работата на одделните компоненти на безбедносниот сектор. Ова произлегува од поделбата на надлежностите и се јавува потребата за постоење на три комисии наместо постојаните две кои ги третираат прашањата од безбедносниот сектор. Потребно е да постои една комисија која исклучиво ќе се занимава со прашањата од одбранбениот сектор. Втората комисија треба да се концентрира на прашањата поврзани со безбедноста како една поширока рамка и третата во делот на разузнавачката заедница. Ако не е можно да се направи тоа тогаш препораката е во рамките на постоечката Комисија за одбрана и безбедност да се формираат две јаки подкомисии кои одделно ќе ги третираат безбедносните и одбранбените прашања.

Важна претпоставка за успешно извршување на работите кои што се во делокруг на Комисијата е постоење на одговарачки ресурси, како што се адекватен број на вработени, самостоен буџет, информации и надворешна експертиза. При изборот на членовите на Комисијата партиите треба да внимаваат и да го доделат мандатот на оние пратеници кои имаат соодветно образование, искуство и знаење. Тоа е потребно затоа што и покрај тоа што е пожелно пратениците да ја познаваат материјата, сепак најчесто тие се од различни профили и некогаш во недостаток на стручен и компетентен пратеник или уште полошо како резултат на политичката волја на политичката партија во некоја од постојните комисии кои егзистираат во парламентот се става пратеник кој не е соодветен за таа област. Рационалните предлози и решенија треба да бидат резултат на мудроста на пратениците, а погрешните резултати условно може да се каже, на „незнаењето“ на науката претставена преку експертите кои се повикани да помогнат во изнаоѓањето на вистински решенија. Исто така, за пратениците членови на оваа комисија е важно да им се обезбеди обука и усовршување кое може да се постигне преку различни форми (едуктивни програми, семинари, курсеви итн., кои во основа треба да придонесат за подобро познавање на оваа материја).

За плодотворна работа во комисиите неопходно е да бидат повикувани експерти кои треба со својата докажана експертиза да помогнат во работата на комисијата и да нудат алтернативи во изнаоѓањето одредени одговори. Во однос на ова прашање, Комисијата за одбрана и безбедност во последните години има направено исчекор, но потребно е понатаму уште повеќе да се зајакне оваа пракса преку интензивирање на соработката со научните и стручни работници заради проучување на одредени прашања од делокругот на работата на Комисијата. Едно од можните решенија за ангажирање на луѓе од експертската заедница и соработници е да постои согласност за изборот на лицата од сите членови на комисијата. Овие стручници би требало да бидат истакнати поединци или претставници на научни и стручни институции кои со одредена парична нагодна би се ставиле на располагање на комисијата и би учествувале во нејзината работа или дополнително би биле повикани кога прашањата кои се блиски до нивната специјалност ќе се најдат на дневен ред. За да се оствари ваквата претпоставка потребно е самата комисија да има на располагање сопствен буџет. На пример годишниот буџет на Одборот за национална одбрана на Франција изнесува 130.000 евра, додека годишниот буџет во Данска за Одбор надлежен за прашањата на одбраната и надворешните работи изнесува 33.000 евра.

Буџетот за безбедносниот сектор, неговото трошење е надгледувано од Парламентот преку соодветната Комисија за одбрана и безбедност. При разгледување на буџетот, често во својата работа Комисијата се соочува со одредени проблеми. Како клучни потешкотии во работата на оваа Комисија се следните: парламентарците при соочување со мониторинг на извршување на буџетот, со честите прашања дали набавките се корисни или не често практикуваат политичко донесување на одлука; второ, парламентарната сила за да ги засили ефикасноста на експедитивноста и неговиот рационализам е лимитирана од недостатокот на информирани јавна дебата и недостатокот на знаење и искуство на парламентарците за да ја покријат оваа област.

Стручната служба на Комисијата за одбрана и безбедност мора да биде составена од професионални и стручници кои имаат специјализирани знаења и искуства од оваа област. Значи, адекватен број на запослени во комисијата и нивна обука се исклучително неопходни за ефикасна работа на ова парламентарно тело. Овие стручни служби нивната работа не треба да се сведува само на извршување на административните и техничките работи, туку неопходно е тие да имаат активна консултативна улога, како и да иницираат активности но и да даваат предлози за подобрување на работата. За таа цел е потребно пратениците да изградат доверба во компетентноста и непристрасноста од нивното ангажирање, но и да ја избегнуваат праксата да се консултираат со лица исклучиво во рамките на партијата на која и припаѓаат или лица кои се блиски во размислувањата на нивната партија. Ова е посебно важно затоа што се работи за луѓе кои целата професионална кариера ја поминуваат во таа институција и претставуваат вистинска внатрешпарламентарна експертиза чие искуство и знаење може да биде многу драгоцено.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Anthony H. Birch, *The British System of Government*, Ninth edition, London and New York, 1993
2. Бакрески О., *Контрола на безбедносниот сектор*, Филозофски факултет, Скопје, 2008
3. Bryden, A/Fluri, P (eds.), *Security Sector Reform: Institutions, Society and Good Governance*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2003
4. Diana Woodhouse, *Ministers and Parliament*, Accountability in Theory and Practice, Clarendon Press, Oxford, 1994
5. Бурашиновиќ Д., *Парламентарна контрола сектора одбране*, во Преглед законодавства система одбране Републике Србије, Институт за упоредно право, Београд, 2007
6. Wim F. Van Eekelen, *Table of Powers Practices and Procedures of NATO Parliamentary Members*, во Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security and its Reform, DCAF, NATO Parliamentary Assembly, Brussels/Geneva, 2003
7. Simon Lunn, *The Democratic Control of Armed Forces in Principle and Practice*, во Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security and its Reform, DCAF, NATO Parliamentary Assembly, Brussels/Geneva, 2003
8. Paul Silk with Rhodri Walters, *How Parliament Works*, Second edition, Longman, London and New York, 1989
9. *Парламентарни надзор сектора безбедности: начела, механизми и пракса*, Женевски центар за демократску контролу оружаних снага, Интерпарламентарна унија, Женева/Београд, 2003
10. *Закон за Владата на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, бр.59/2000.
11. http://www.dcaf.ch/_docs/bg_parliamentary_committees_bcs.pdf. Internet, 29/12/2006

СВЕТСКАТА БЕЗБЕДНОСТ НИЗ ПРИЗМАТА НА ТЕОРИЈАТА ЗА РИЗИЧНОТО ОПШТЕСТВО

Сашо ГЕРАСИМОСКИ

Факултет за безбедност-Скопје, Универзитет „Св. Климент Охридски“ -
Битола

Апстракт: Во овој труд се обработува светската безбедност низ погледите на теоријата за ризичното општество во услови на глобализација. Се прави напор да се изнесат основните поставки на оваа теорија и да се укаже на нејзиното значење за толкувањето на светската безбедност во дадениот историски и општествено-културен момент. Овој научен труд ја анализира светската безбедност низ призмата на оваа теорија, при тоа укажувајќи на позитивните и негативните страни на теоријата за ризичното општество за објаснувањето на сегашната светска безбедносна ситуација. Исто така, еден дел од овој труд е посветен и на применливоста на оваа теорија во објаснувањето и толкувањето на безбедносните проблеми и во Република Македонија, се разбира, согледано во една глобална рамка, со оглед на фактот дека оваа теорија е израснала во ерата на глобализацијата.

Клучни зборови: светска безбедност, глобализација, ризично општество, теорија за ризичното општество, рефлексивна модернизација

THE WORLD SECURITY THROUGH THE PRISM OF THE THEORY OF RISK SOCIETY

Abstract: This paper elaborates the world security through the viewpoints of the theory of risk society in the terms of globalization. An effort is being made to bring out the basic theses of this theory and to point out to its meaning for the interpretation of the world security in the given historical and socio-cultural moment. This scientific paper analyses the world security through the prism of this theory, pointing out to the positive and negative sides of the theory of

risk society in explaining the present world security reality. Also, one part of this paper is being dedicated to the applicability of this theory in explaining and interpreting the security problems in the Republic of Macedonia, viewed from a global frame, of course, considering the fact that this theory is grown up in the era of globalization.

Key words: *world security, globalization, risk society, theory of risk society, reflexive modernization*

Вовед

Живееме во време на глобализација која го прави светот глобално село со сите негови позитивни и негативни последици. Новиот трибализам¹ на глобализацијата е всушност вистинскиот опис на глобализацијата како противречен општествен феномен во кој меѓу другите прашања секако значајно место заземаат безбедносните. Се чини дека свеста за глобализираното општество во многу нешта е супствена за светската безбедност и она што се нарекува рефлексивност. Имено, светската безбедност како никогаш досега е изразена и сфатена низ една глобална свест за потребата од безбедност на жителите на најоддалечените точки на планетава, свест која квалитативно многу се разликува од онаа што постоеше за светската безбедност во нетрадиционалните и модерните општества.

Навистина, во ерата на глобализацијата, безбедноста од локално, национално и регионално, станува светско прашање и светски проблем кој бара и светски одговор, со оглед на фактот дека националните-државни граници и нејзините безбедносни политики стануваат претесни за безбедносните проблеми кои очигледно се прелеваат преку границите, правејќи ги порозни, а со тоа одлуките за справување со безбедносните ризици, закани и загрозувања ги прави неефикасни и неприменливи. Се наоѓаме во стадиум на светскиот цивилизациски, културен, општествен и историски развој, кога заедничкото дејствување во дефинирањето, следењето и справувањето со безбедносните ризици, закани и загрозувања не може да биде поинакво освен глобално и кога светската безбедност на локално, национално и регионално ниво не може да се гарантира без една глобална акција во сферата на безбедноста.

Глобализираното општество и глобализираната стварност го издигнуваат значењето на безбедносниот ризик на врвот на безбедносните грижи и проблеми. Во

¹ Живееме во време кое го одбележуваат два противречни процеси: глобализам и нов трибализам"; според Горѓе Иванов (2003), "Глобализам и нов трибализам-македонски поглед", во *Политичка мисла*, Бр.4, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, сс.81-96. Глобализмот е всушност движење, но и свест за заедништво на луѓето во светот во услови на глобализација, а трибализмот е содржината на глобализмот, т.е., тоа е виртуелното чувство дека луѓето се блиски, иако се географски и просторно оддалечени, илузија која е создадена со инстантната комуникација преку информатичките и телекомуникациските средства на глобализацијата. Новиот трибализам е враќање на оние блиски, непосредни и лични односи карактеристични за малите општествени групи (како семејните, роднинските, соседските) карактеристични за традиционалните општества, но сега преку виртуелната реалност на глобалната комуникација.

ниту едно општество досега низ историјата ризикот не бил така тежок за дефинирање, а уште потежок за справување како што тоа се денешните глобални ризици. Первазивниот карактер на ризикот за денешните општествени односи во светот и за обликувањето на светската безбедност (небезбедност) наведе некои теоретичари ова време и да го наречат време на глобални ризици или уште повеќе, време на ризично општество, каде ризикот е сеприсутен во општеството и ја дефинира глобализираната општествена стварност. Чувството дека луѓето се небезбедни, всушност, произлегува во најголема мерка од протејскиот карактер на глобализираните ризици, а со тоа и закани и загрозувања.

Се поставуваат прашањата: На што се должи толку големото значење на ризикот за денешното глобализирано општество? Зошто тоа е општество на ризик? Како теоријата за ризичното општество ја дефинира и објаснува светската безбедност? Кои се позитивните, а кои негативните аспекти на оваа теорија во поглед на светската безбедност? Дали и во колкава мера оваа теорија може да ја дефинира и објасни безбедносната стварност и во денешна Република Македонија?

1. Суштината на теоријата за ризичното општество

Денешното време во кое се живее е опасно време, е време на ризик. Вака отприлика би гласела првата реченица кога би сакале да ја опишеме денешната глобализирана безбедноста стварност. Но, што се крие зад неа? Што ја прави денешната живеачка толку опасна, небезбедна и несигурна? Дали се тоа ризиците, закани и загрозувањата?

Социолошката теорија отишла најдалеку кога е во прашање светската безбедност во услови на глобализација и ги антиципирала безбедносните теории. Тоа и не е неразбирливо кога се знае дека безбедноста е „пар еџелленце“ општествен феномен и се конструира во голема мерка низ секојдневните, бројни и противречни општествени односи и интеракции. За да се објасни светската безбедност во услови на глобализација, потребно е анализата да тргне од самиот карактер на општествени односи во денешното глобализирано општество.

Глобализацијата² како процес ја карактеризираат бројни и интензивни

²Глобализацијата, која има долга историја, е отелотворување на посебниот антрополошко-цивилизационски код, е вид на фасцинантна еволуција која води пошкото од првото осамени зрупи хуманоиди, преку архаичните империи, па сè со модерниот светски поредок. Експанзијата на големите религии и цивилизации, воените освојувања и циновските царства, се само архаичен облик на поврзување на световите, обединување на човештвото. Наспроти сите длабоки опшечни разлики помеѓу нејзините модерни и предмодерни облици (прошоглобализација), на дело е еден универзален и траен стореж на човештвото (глобализацијата-С.Г.); според Miroslav Pečurlić (2003), "Globalizacija-dva lika sveta", u Grupa autora, *Aspekti globalizacije-sa pregledom osnovnih pojmov*, Beograd: Beogradska otvorena škola i Dosije, s.17

општествени односи и интеракции помеѓу луѓето од разни делови на светот. Посредството на светскиот капитал и хипердинамичниот развој на телекомуникациските и информатичките технологии и средства придонесува кај луѓето да се создаде поинаков вид на свест за поинаква општествена стварност-глобализирана. Настанува процес на интензивно и блиско меѓусебно поврзување кое ја менува претставата за светската општествена стварност. Луѓето чувствуваат дека стануваат блиски, макар тоа било и виртуелно а не реално, развиваат свест дека се припадници на една иста глобална општествена стварност во која можат на извесен начин и активно да придонесуваат во нејзиното обликување (тоа е највпечатливо изразено преку Интернетот и мобилната телефонија). И како што вика *Малком Војерс*, токму поинаквиот облик на општествена свест за исчезнувањето на границите помеѓу државите, чувството дека сите луѓе се насекаде истовремено и дека секој може во извесен степен да влијае на одреден начин во обликувањето на таа нова глобална општествена стварност, лежи во самата основа на дефиницијата за глобализацијата³.

Глобализацијата како светски општествен процес на интензивни глобални општествени промени го поопштествува и општествено го конструира секој аспект на живеењето, па во тие рамки и безбедносниот. Во нетрадиционалните општества ризиците, заканиите и загрозувањата беа локализирани, јасно воочливи и релативно лесно предвидливи, што условувало општествата да водат ефикасна безбедноста политика на успешен одговор и успешно справување со безбедносните прашања. Но, токму самиот карактер на глобализираното општество прави многу општествени појави да не можат прецизно да се детектираат, да не може да се утврди генезата и етиологијата на многу општествени појави како што се тоа безбедносните, а со самото тоа и да не може да се воспостави соодветна и ефикасна политика на одговор, справување и борба со различните видови ризици, закани и загрозувања. И тука сега доаѓаме до вистинскиот одговор зошто токму ризикот е толку значаен од перспективата на денешното глобализирано општество. Од проста причина што ризиците претставуваат првичен облик на безбедносно сознание за можните идни безбедносни закани и загрозувања, а тешкотијата ризикот

³Според дефиницијата на Малком Воторс, која нам ни се чини за најсоодветна, глобализацијата можеме да ја дефинираме како "ошшесствен процес во кој географските органичувања во поглед на ошшесствените и културните односи исчезнуваат и во кој луѓето сè повеќе стануваат свесни дека нив ги снемува"; види за ова кај Малком Воторс (2003), *Глобализација*, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, с.14

релативно јасно да се детектира и согледа, ја прави безбедносната стварност крајно неизвесна, нејасна и создава општествена несигурност и паника. Флуидниот и тешко определлив карактер на ризикот од една страна и неговата општествена сеприсутност од друга страна, му даде повод на големиот германски социолог *Улрих Бек*, денешното општество да го нарече општество на ризик или "*ризично општество*" (*Risikogesellschaft*).

Според оваа теорија, ризикот лежи во основата на глобализацијата и денешната глобална општествена стварност. Бек ова денешно ризично општество го нарекува општество на новата модерна или новото модерно време или општество на рефлексивна модернизација⁴. Всушност, Бек разликува модерно индустриско општество и општество на ризик или општество на рефлексивна модернизација, а основата за таквата поделба ја наоѓа токму во карактерот на ризикот во едното вис-ја-вис другото општество. Станува јасно дури сега дека Бек е единствен во овој поглед во однос на другите теоретичари на глобализацијата и на глобалната општествена и безбедноста стварност. Тој промената на карактерот на безбедносните прашања и особено ризикот како централно безбедносно прашање го доведува во најтесна врска со карактерот на денешното општество и начинот на кое тоа функционира. Во таа смисла на зборот, Бек силно укажува дека можеби еден од најзначајните аспекти на глобализацијата е безбедносно-политичкиот, што кај него зазема почесно место на врвот на пиедесталот, за разлика од многу други проучувачи на глобализацијата кои обично безбедносните прашања ги согледуваат во рамките на она што се нарекува политичка глобализација и која се однесува на начините на кои општествата заеднички дејствуваат на глобално ниво во процесот на донесување и имплементирање на политички одлуки од значење за светската политика, вклучувајќи ја тука и безбедносната политика.

Бек вели: "*Бедата е хиерархиска, моќта е демократска!*"⁵. Со оваа своја реченица, Бек, всушност, ја изложува на еден умешен, луциден, суптилен и афористички начин својата теорија за ризичното општество. Имено,

⁴Во основата на рефлексивната модернизација лежат токму ризиците, бидејќи нивното присуство и непредвидливост ги прават луѓето глобално свесни за потребата од заднички акции, ангажмани и безбедносни политики за справување со ризиците. Рефлексивноста значи сèпоголемо размислување и глобална свест на луѓето од сите меридијани на планетава за потребата од заеднично (глобално) дејствување. Инаку зборот рефлексивен означува "*нешто што упишува назад на субјектот, повторно разгледување во мислите, размислување*"; наводот е според Зозе Мургоски (2005), *Речник на македонскиот јазик*, Скопје: Филолошки Факултет "Блаже Конески", с.701

⁵Според Ulrich Bek (2001), *Rizikno društvo*, Beograd: Filip Višnjić, s.54

тврдењето дека бедата е хиерархиска е, всушност, карактеризација на суштината на модерното индустриско општество во кое доминираат класните структурирани и хиерархизирани односи. Истовремено, со тоа тој укажува на фактот дека главните ризици, закани, опасности и загрозувања за човештвото во ерата на модерното општество биле локализирани, полесно воочливи и утврдливи, а модерните општества успевале навреме и ефикасно да се справат со главните безбедносни прашања. На тој начин, Бек, слично како и *Ентони Гиденс*⁶ сметаат дека предвидливоста, калкулативноста и можноста успешно да се одговори на ризиците се нешто што од безбедносен аспект го прави модерното општество многу постабилно, општество во кое економските прашања се пред безбедносните, општество во кое одлуките на националните нации-држави се сосема доволни да овозможат некое општествено прифатливо ниво на стабилност и безбедност.

Вториот дел на реченицата на Бек е пак карактеризација на суштината на општеството на рефлексивна модернизација или ризичното општество во кое структурираните и хиерархизирани односи на модерното општество се заменуваат со дифузните, неструктурирани и противречни односи на глобализираното општество. Во него, сè е поврзано со сè, општествените ангажмани стануваат толку испреплетени, бројни, динамични и интензивни што создаваат претстава за една глобална општествена стварност во која откривањето на влијанието на еден врз друг општествен субјект станува речиси невозможно. Тоа е време кога се урива митот за науката и нејзината способност да ја прикажува општествената стварност онаква каква што е, а со тоа и да дава одговори за таа стварност. Сега сè е поопштествено, општествено релативизирано, општествено посредувано и општествено конструирано. Во таа смисла на зборот, се создава глобален општествен впечаток дека ништо не може јасно да се дефинира, а што нешто не може да се дефинира тоа останува непознаница за луѓето. Она што е непознаница за луѓето создава

⁶ Ентони Гиденс во врска со карактерот на ризикот пишува: "*Во суштина, дризиците секогаш имал негатајивна конојација бидејќи се однесува на можоста од избежнување на нейосакуван исход. Но, исто така, ризиците може да се гледа и во позитивно светло, во смисла на преземање храбри иницијативи во лицето на неизвесната иднина*". Очигледно е дека кога станува збор за безбедноста воопшто и за светската безбедност посебно, тогаш се подразбира ова прво и најчесто сфаќање на ризикот; наводот е според Anthony Giddens (1999), "Risk and Responsibility", in *The Modern Law Review*, Vol.62.. No.1, pp.1-10; на слична дефиниција на ризикот како во првото значење на ризикот кај Гиденс, наидуваме и кај *Кејлин Тиерни*: "*ризикот е можност за остварување на несакани, негатајивни последици на некој начин*"; според Kathleen J. Tierney (1999), "Toward a Critical Sociology of Risk", in *Sociological Forum*, Vol.14, No.2, pp.215-242

чувство на таинственост (мистичност) кое раѓа неизвесност, несигурност и страв. Ете токму такво е ризичното општество; општество во кое ризиците или можните опасности не можат или многу тешко можат да се дефинираат, општество каде ризикот преминува во неизвесност во неможноста тој да се детектира, да се определи неговата содржина и карактер и губењето на калкулативниот карактер на ризикот, што е всушност неговата основна карактеристика, па дури и суштина. По дефиниција, штом за некоја општествена појава од аспект на безбедноста не можеме да утврдиме дали и во колкава мера е ризична, станува беспредметно да се зборува за закани и загрозувања од аспект на ефективната безбедноста политика, зошто неа де факто ја нема. Постојат само реални безбедносни загрозувања кои се случуваат во отсуство или со мала присутност на безбедносната политка.

Значи, за Бек ризикот е безмалку синоним за безбедноста. Можноста ризикот да се детектира и да се определи за него е еднакво на безбедност, исто како што и неможноста истиот да се детектира и да се определи е еднакво на небезбедност, а тоа е токму случај со ризичното општество. Всушност, тоа е парадоксот на самото ризично општество зошто ризиците фактички не можат јасно да се определат, тие се невидливи според Бек, но се претпоставува дека постојат. Така, она што не се знае, а што предизвикува небезбедност-ризикот, е основната суштина на денешното глобално општество.

Но, уште еден квинтесенцијален момент треба да се спомене во врска со теоријата на ризичното општество на Бек што, всушност, поблиску го определува карактерот на ризикот и неговото значење за сегашната општествена и безбедносна стварност. Имено, станува збор за т.н. произведена несигурноост или произведен ризик, нешто што Гиденс го нарекува фабрикуван ризик⁷, а што можеше да се насети меѓу редови од досегашниот текст. Овој произведен (фабрикуван) ризик или оваа произведена несигурност е токму резултат на карактерот на општествените односи во услови на

⁷ Инструктивно дефинирање на ризикот во денешното глобализирано општество, среќаваме кај Ентони Гиденс, кој смета дека ризикот го карактеризираат веројатноста, неизвесноста и калкулативноста. Денешното сфаќање за ризикот се појавило во XVI-от и XVII-от век, со појавата на капиталистичките односи. Авторот разликува и два вида ризици: *надворешен ризик* (ризик кој доаѓа од постојаноста на природата или традицијата-природни непогоди, војни и сл.) и *фабрикуван ризик* (ризик кој се однесува на ризичните ситуации за кои имаме мало историско искуство во справувањето со нив-пр. глобалното затоплување, тероризмот и сл.). Надворешниот ризик постоел повеќе во традиционалните, а се среќава и во модерните и во глобализираните општества, а фабрикуваниот ризик е карактеристичен за глобализираните општества; повеќе за ризикот во ерата на глобализацијата види кај Ентони Гиденс (2003), *Забезан свей - како глобализацијата ги преобликува нашиите животи*, Скопје: Филозофски факултет, сс.19-33

глобализација. Тие се противречни, дифузни, тешко утврдливи, несистематски, нехиерархиски, флуидни. Ова е општество кое произведува ризици како никое друго општество досега во историјата и ова е општество кое истовремено е најнеспособно да се справи со ризиците кое самите ги произвело. Бек тврди дека самите општествени одлуки во времето на глобализација произведуваат ризици. Луѓето со своите одлуки, акции и постапки несвесно произведуваат ризици со кои не можат потоа да се справат⁸. "Според периодизацијата на општествена промена која ја дава Бек, едноставната модерност е синонимна со развојот на индустриското општество, а новата рефлексивна модерност со појавата на т.н. општество на ризици; т.е., состојба каде што растежот на знаењето доведува до произведена несигурност (на пр. ризик од еколошка катастрофа)... Додека индустриското општество првенствено е сконцентрирано на производството и распределбата на стоката, општеството на ризици се организира околу менаџментот и дистрибуцијата на лошите или опасностите, не само оние поврзани со физичкиот ризик кој произлегува од примената на технолошките процеси, туку и со последиците од ризичните организациони активности и социјални односи"⁹.

2. Светската безбедност и ризичното општество

Иако главната поента на теоријата за ризичното општество се врти околу дебатата за глобализирањето на еколошките ризици, всушност, прашањето за ризиците е во дијалектички однос со општеството во услови на глобализација. Имено, самите ризици тежнеат да се глобализираат напуштајќи ги тесните национални и други бариери што ги наметнуваат модерните општества и со самото тоа придонесуваат кон самата глобализација. Од своја страна пак, глобализацијата ги потхранува и засилува ризиците бидејќи сложените, крајно испреплетени и интензивни општествени односи и интеракции ги мултиплицираат ризиците, создавајќи и нови и многу поопасни,

⁸ "Новоста на светското ризично општество лежи во фактот дека ние, со нашите цивилизациски одлуки, предизвикуваме глобални последици кои повлекуваат проблеми и опасностите што се радикално сировивни на институционалниот јазик и вештавања на властите во случај на светски катастрофи"; според Ulrich Beck (2002), "The Silence of Words and Political Dynamics in the World Risk Society", in *Logos*, 1.4., p.4

⁹ Според Гордон Маршал (2004), *Оксфордски речник по социологија*, Скопје: МИ-АН, сс.453-454

но истовремено модифицирајќи ги или засилувајќи ги ризиците наследени од модерното општество.

Нема збор околу тоа дека светската безбедност денес е глобално прашање број еден за човештвото. Уште повеќе тоа се ризиците, бидејќи од нивниот карактер, обем на појавување, зачестеност и распределеност низ општествената структура најмногу зависи дали и каков вид закани и загрозувања претстојат од безбедносен аспект. И бидејќи светската безбедност во услови на глобализација е исклучително сложен и замрсен проблем, бидејќи е обликувана во сложени општествени услови, се јавува потреба да се согледаат карактеристиките на односот на светската безбедност и ризичното општество. Во оваа смисла на зборот, нивниот однос би можел да се согледа низ следниве карактеристики:

- Светската безбедност зависи од светската (глобалната) безбедносна политика кон глобалните ризици (особено новите¹⁰), закани и загрозувања;
- Глобализираноста на светските ризици во општеството на ризик бара и глобални начини на донесување одлуки за справување со глобалните ризици (нивно откривање, следење и намалување или сузбивање);
- Светската безбедност во услови на глобализирано ризично општество може да се гарантира и сочува само со координирани глобални политики на справување и контрола на ризиците, заканите и загрозувањата во различни сфери на општественото живеење (економската, политичката, воената, еколошката, технолошката и сл.);
- Непредвидливоста, дифузноста и честопати невидливоста на глобализациските ризици во ризичното општество создава потреба од изградба на нов светски безбедносен систем¹¹, кој ќе биде правно, институционално, организациски и функционално изграден така да може да одговори на појавата на новите облици на ризици по светската безбедност;

¹⁰ "Управувањето со новиите ризици се поопира на три столба: претпазливост (внимателност); превенција и управување со кризи и обезбедувањето (осигурувањето) од поголемите потенцијални ризици"; според Olivier Goddard, Claude Henry, Patrick Legadec et Erwann Michel-Kerjan (2002), *Traité des nouveaux risques*, Paris: Gallimard, p.21

¹¹ "Постојатките системи на одбрана, заштита и безбедност можат да бидат искористени за воспоставување на еден нов глобален систем на безбедност... Но, додека не заживее глобалниот систем, националните системи можат да бидат добар контролиран механизам за спроведување на нивоот концепт". Ваквиот став на Ивица Ѓорѓевиќ е разбирлив, ако се знае дека светската безбедност и светскиот безбедносен систем во целина денес се наоѓаат во голема криза, особено тука мислам првенствено на фактичката нефункционалност на Советот за безбедност при ООН како највисоко меѓународно тело кое треба да ја гарантира светската безбедност; наводот е според Ivica Đorđević (2007), *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*, Beograd: Univerzitet u Beogradu-Fakultet bezbednosti i JP "Službeni Glasnik", s.173

• Светската безбедност во услови на глобализирано ризично општество во голема мерка е детерминирана и од способноста на глобалните безбедносни организации, институции, органи и тела со своите глобални политичко-безбедносни одлуки да не произведуваат ризици, закани и загрозувања, односно, да не произведуваат светска нестабилност и небезбедност.

Светската безбедност¹² денес е глобална, планетарна, глобализирана безбедност што е дефинирана како единство на различни безбедносни фактори (безбедносни општествени и проопштествени природни појави) кои ја определуваат безбедносната состојба во светот и влијаат врз степенот на безбедност, т.е., небезбедност. Светската безбедност треба да овозможи глобална безбедност на територијата на сите земји во светот без исклучок, а основна претпоставка за да го направи тоа е да ги релативизира, минимизира или елиминира ризиците, заканите и загрозувањата по светскиот мир, стабилноста и безбедноста кои се сè побројни, поразновидни и понеодредени. Денешната светска безбедност мора во фокусот на своето внимание и интерес да ја има стварноста на ризичното општество и теоријата за ризичното општество како најдобар научен пристап во објаснувањето на сегашната светска безбедност и како една од најдобрите алтернативи не само за научно согледување на светската безбедност, туку и за водењето на светската безбедносна политика.

Улрих Бек, творецот на теоријата за ризичното општество, вели дека „*ризициот општествено значи дека минатото ја загубило моќта да ја одредува сегашноста. Наместо тоа, иднината-нешто неопштествено, конструирано или фиктивно-го зазема месното како причина за денешното искуство и акција. Кога зборуваме за ризици, разбираваме за нешто што не е случај, но кое може да се случи ако нема моментална промена на правецот*“¹³. Ова значи дека светската безбедност во денешниот момент треба да се оценува главно низ призмата на ризиците по светската безбедност, односно, носителите на светската безбедносна политика ќе треба безбедносната политика да ја

¹² Според Франџо Турек, „*свешката безбедност ја дефинираме како безбедност дефинирана со глобалниот интерес и глобалните закани*“. Сепак, мора да кажеме дека ваквата дефиниција на Турек е полна со слабости и е една од честите грешки во дефинирањето на светската безбедност за која се суштествени пред сè ризиците, како и загрозувањата, кои Турек не ги наведува, а ги наведува само заканите. Без земање предвид на теоријата за ризичното општество не можеме да го разбереме вистинскиот карактер на денешната светска (глобална) безбедност; цитатот е според Franjo Turek (1999), *Globalizacija i globalna sigurnost*, Varađin: Interland, s.94

¹³ Според Улрих Бек (2003), *Што е глобализација?*, Скопје: Тера Магика, с.127

водат првенствено преку анализата, контролата и справувањето со ризиците, зошто загрозувањата ќе се појавуваат како гром од ведро небо доколку ризиците не се навреме откриени, следени и сузбивани или контролирани.

Светската безбедносна политика во иднина би требало да посвети поголемо внимание кога е во прашање гарантирањето на светската безбедност на следниве аспекти поврзани со карактерот на ризиците во глобализираното ризично општество:

- Што е можно поблаговремено да ги открие светските безбедносни ризици и да го определи нивниот карактер (видот на ризиците, степенот на ризик, опасноста на ризикот по светската безбедност, сферите каде тој се појавува, неговиот обем, неговата зачестеност и сл);
- Да утврди ефикасни методи, мерки и средства за глобално справување со ризиците (нивно откривање, следење, анализирање, контролирање, нормализирање, превенирање, редуцирање на непосакуваните ризици или нивно целосно елиминирање);
- Изградба на соодветни глобални организациски, институционални и функционални механизми на водење и на координирање на глобалната безбедносна политика во услови на глобализирано ризично општество;
- Спроведување на ефикасен меѓународен мониторинг на глобалните безбедносни ризици, како и на ефикасен систем на контрола кој ќе ја спречи појавата на истите такви непосакувани ризици онаму каде еднаш биле сузбени;
- Донесување на одлуките при водењето на светската безбедносна политика на начин кој ќе спречи произведување на нови ризици или трансформација на постоечките не толку опасни во поопасни ризици по човештвото.

3. Светската безбедност, теоријата за ризичното општество и Република Македонија

Република Македонија, како и другите земји во светот, неминовно е дел од глобализираното ризично општество или општество на ризик. Може да биде дискутабилен само степенот во кој нашето општество е глобализирано, но неспорно е дека е тоа дел од противречната глобализирана светска стварност. Во поглед на значајноста на теоријата на ризичното општество за објаснување и толкување на безбедноста во Република Македонија, несомнено е дека и нашата држава го чувствува негативниот ефект на глобалните ризици, кои најчесто се последица на лошите и неодмерени одлуки на другите помоќни држави во светот во различни општествени сфери кои влијаат врз безбедноста или засагаат и допираат одредени безбедносни прашања.

Слободно може да се заклучи дека Република Македонија според степенот на глобализираност на своето општество, како и степенот на

перцепција и реална присутност на светските ризици не е изложена на такви ризици по обем и разновидност како оние земји кои ги продуцираат истите. Но, токму карактерот на глобалните ризици и на глобализацијата како процес придонесуваат нашата држава да ги чувствува негативните последици од тие ризици значително повеќе отколку што таа придонесува за истите, дури некогаш и несразмерно повеќе од онаму кадешто тие доаѓаат. Еколошките ризици, закани и загрозувања изразени преку еколошките кризи; економските кризи од типот на кризите на светските пазари на капитал; политичките кризи од типот на регионалните политички превирања, конфликти и судири; технолошките кризи и сл., сите имаат одредено негативно влијание во поглед на безбедноста на граѓаните во нашата држава и овозможувањето на пристојни, задоволителни, нормални услови за непречено одвивање на општествените активности и општественото живеење.

Во последниве 17 години после осамостојувањето¹⁴, кога глобализацијата во светски рамки доживува сè поголем замав, теоријата за ризичното општество преку ризичното општество како неминовна општествена стварност дејствува врз современата македонска општествена стварност, многупати на начини на кои уште не сме свесни за тоа. Самиот карактер на ова општество, кое рековме дека се карактеризира со непредвидливи, невидливи и тешко детерминирачки ризици придонесува за многу закани и загрозувања воопшто да немаме никаква претстава, што ја создава мачната атмосфера на неизвесност и страв, каде безбедносната состојба тешко или воопшто не може да се одреди и кога институциите, органите и телата кои се задолжени преку своите носители да ја водат безбедносната политика на земјата не можат да донесат правилни одлуки со кои ќе ја гарантираат безбедноста на своите граѓани, нивните имоти и темелните вредности на уставно-правниот поредок. Она што се случува во меѓународните односи во добра мерка останува непознаница за нашиот безбедносен систем и за оние кои ја водат безбедносна политика, а некогаш, лошо водената безбедносна политика може да биде и поопасна од никаква безбедносна политика¹⁵. Тоа е

¹⁴ За социолошките импликации на глобализацијата врз македонското општество, види повеќе кај Милева Ѓуровска (2007), „Социолошките аспекти на глобализацијата“, во *Годишен Зборник на Филозофскиот факултет*, бр.60, Скопје: Филозофски факултет, сс.83-99

¹⁵ Безбедносната политика можеме да ја дефинираме како "дел од општината политика која врз основа на релевантни фактори, добиени преку безбедносни процени за ситејеној на загрозеност на вредностите, ги определува средствата и мерките со кои можат да се постигнат определени безбедносни цели во земјата и во странство, да се сочува редот, поредокот и мирот"; според Јордан Спасески и Пере Аслимоски (2006), *Дефендологија*, Охрид: Педагошки факултет-Битола, сс.44-45

така бидејќи истата не се води врз основа на релевантни податоци и информации за реалните и вистинските ризици, закани и загрозувања, туку истата се базира повеќе на претпоставки, а некогаш и на непроверени сознанија и информации, па и дезинформации. Во услови на ризично општество, најопасно звучи фактот што и оние за кои се смета дека имаат поголема моќ да сторат нешто околу тоа дигаат раменици, па и самите не се доволно моќни да предвидат некои настани по светската безбедност и колку истите отпосле да изгледаат фингирани (пр.; нападот на Кулите Близначки на Светскиот Трговски центар во Њујорк на 11 септември 2001 година).

Имајќи го на ум сето ова, нашиот безбедносен систем, во услови на глобализирано ризично општество, би требало да води безбедносна политика која во своите основни постулати ќе се темели на:

- Континуирано реформирање и преобразба на безбедносниот систем и иновирање на безбедносната политика во насока на навремено прилагодување кон новите и изменети облици на ризици, закани и загрозувања по светската безбедност кои имаат или можат да имаат негативни реперкусии и врз безбедноста на државата.

- Постојано координирање на активностите на националната безбедносна политика со безбедносните политики во регионот, континентот и на светско ниво кога е во прашање справувањето со глобалните безбедносни ризици, закани и загрозувања.

- Активно учество на сите сегменти од безбедносниот систем (јавниот-државниот; приватниот и граѓанскиот) во насока на поддршка, помош, предлози на носителите на безбедносната политика и активно учество во истата според своите законски овластувања.

- Јакнење на безбедноста на основно ниво (ниво на поединци и општествени групи) со оглед на фактот дека генезата за најголемиот дел глобални ризици, закани и загрозувања по светскиот мир, стабилност и безбедност доаѓаат токму од несоодветните, нефункционални и нехумани општествени односи.

Заклучок

Низ овој труд е нагласен обид преку еден концизен научен пристап да се објасни и протолкува сегашната светска (глобализирана) безбедност низ призмата на теоријата за ризичното општество, за која се смета дека нуди доста аргументирани одговори за генезата на денешната светска безбедност-небезбедност и за начините низ кои истата може во иднина да се подобри. Се укажува на фактот дека ризикот е една од централните категории на денешната светска безбедност и дека тој е во дијалектичко единство со процесот на глобализација. Исто така, се смета за потребно да се посочи во што се согледуваат можните насоки на безбедносната политика во

рамките на светскиот безбедносен систем, која би овозможила побезбеден и посигурен свет за следните генерации. Во овој труд е направена споредба со безбедноста во Република Македонија, нагласувајќи дека штотуму нашето општество е зафатено со глобализацијата, истото мора да ја има предвид и новата општествена стварност на ризичното општество, а носителите на безбедносната политика мора да изнајдат начин како ефективно, во соработка со другите земји во светскиот безбедносен систем, да се справат со растечките ризици и нивната опасност по мирот, стабилноста и безбедноста во државата.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бек, Улрих (2003), *Штито е глобализација?*, Скопје: Тера Магика
- Beck, Ulrich (2002), "The Silence of Words and Political Dynamics in the World Risk Society", in *Logos*, 1.4., p.4
- Bek, Ugrih (2001), *Rizično društvo*, Beograd: Filip Višnjić
- Вотерс, Малком (2003), *Глобализација*, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество
- Гиденс, Ентони (2003), *Забезан светот - како глобализацијата ги преобликува нашиот живот*, Скопје: Филозофски факултет
- Giddens, Anthony (1999), "Risk and Responsibility", in *The Modern Law Review*, Vol.62.. No.1, pp.1-10
- Goddard Olivier, Henry Claude, Legadec Patrick et Michel-Kerjan Erwann (2002), *Traité des nouveaux risques*, Paris: Gallimard
- Dogđević, Ивица (2007), *Безбедносна архитектура у условима глобализације*, Београд: Универзитет у Београду-Факултет безбедности и ЈП "Службени Гласник"
- Ѓуровска, Милева (2007), "Социолошките аспекти на глобализацијата", во *Годишен Зборник на Филозофскиот факултет*, бр.60, Скопје: Филозофски факултет
- Иванов, Горѓе (2003), "Глобализам и нов трибализам-македонски поглед", во *Политичка мисла*, Бр.4, Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, сс.81-96
- Маршал, Гордон (2004), *Оксфордски речник по социологија*, Скопје: МИ-АН
- Мургоски, Зозе (2005), *Речник на македонскиот јазик*, Скопје: Филолошки Факултет "Блаже Конески"
- Реџулиќ, Мiroslav (2003), "Globalizacija-dva lika sveta", u Grupa autora, *Aspekti globalizacije-sa pregledom osnovnih pojmova*, Beograd: Beogradska otvorena škola i Dosije, s.17
- Спасески Јордан и Аслимоски Пере (2006), *Дефендологија*, Охрид: Педагошки факултет-Битола
- Tierney, Kathleen J. (1999), "Toward a Critical Sociology of Risk", in *Sociological Forum*, Vol.14, No.2, pp.215-242
- Turek, Franjo (1999), *Globalizacija i globalna sigurnost*, Varađin: Interland

ЕВРОПСКАТА УНИЈА : АКТЕР ВО МЕНАЦИРАЊЕТО НА КРИЗИ

Марина МИТРЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии-Скопје

Апстракт: Текстиот претставува теориска елаборација на Европската унија како еден од најатрактивниот и релативно нов економски, политички и меѓународен феномен. Студијата анализа покажа дека Европската унија се смета за единствен и успешен експеримент на меѓународна соработка меѓу голем број европски држави и уникатен облик на модерно владеење. Според анализата Европската унија денес претставува економска и политичка организација, која во структурална смисла во себе го сојува минатото и сегашното. Поконкретно, она што денес најмногу се нарекува ЕУ, всушност, е силата на повеќе посебни организации и институции, кои настапувале во период подолг од шест децении. Денес структурата на ЕУ е претставена преку три столба. Од аспект на нејзината улога во менаџирањето на кризи, во теоретски аспект е ставен на прво место односно Заедничката надворешна и одбранбена политика. Во оваа насока, во теоретски истражувањето е насочено кон анализата: прво, на имплементацијата на Европската безбедносна и одбранбена политика, која, ја докажува нејзината способност и структура во имплементацијата на три начина: преку развивање капацитетите за ангажирање на воениот кризен менаџмент; преку создавање на структури за управување со цивилните аспекти на кризниот менаџмент; и преку создавање на инструменти и механизми за ангажирање на ЕУ во превенција на конфликтите. Како заклучок, оваа анализа укажува дека ЕУ многу брзо разви оперативен воен и цивилен капацитет за кризен менаџмент.

Клучни зборови: ЕУ, криза, менаџмент.

EUROPEAN UNION: ACTOR IN MANAGING CRISES

Abstract: The paper represents a theoretical elaboration of the European Union as one of the most attractive and relatively new economic, political and international phenomenon. The study analysis has shown that the EU is considered as unique and successful experiment of international cooperation among twenty-seven member states and a unique form of contemporary governing. According to the analysis, the EU represents an economic and

political organization, which in structural sense combines in itself the past and the present. Concretely, what is today generally called the EU is actually combination of a number of separate organizations and institutions, which had been formed over a period of six decades. Today, the structure of the EU is represented through three pillars. From aspect of its role in managing crises, the emphasis in the paper is put on the second pillar, that is Common Foreign and Security Policy. In that direction the research in the paper is directed towards analysis: first, of the European Security and Defense Policy; secondly, of implementation of the European Security and Defense Policy, which proves its capability and structure in implementation in three ways: though developing capacities for engagement of military crisis management; through creation of structures for dealing with the civilian aspects of crisis management; and through creation of instruments and mechanisms for engagement of the EU in conflict prevention. As a conclusion, this analysis denotes that the EU has very rapidly developed operational military and civilian capacity for crisis management.

Key words: EU, crisis, management

1. Вовед

Европската унија е еден од најатрактивните и релативно нов, економски, политички и меѓународен феномен. Таа се смета за политички систем без држава,¹ нешто што е помалку од федерација, а повеќе од режим.² Европската унија не е држава, но не може лесно да се класифицира ни како обична меѓународна организација.³ Таа се смета за единствен и успешен експеримент на меѓународна соработка меѓу голем број европски држави и уникатен облик на модерно владеење.⁴

Европската унија претставува економска и политичка организација, која во структурална смисла, во себе го спојува минатото и сегашноста. Имено, она што денес најопшто се нарекува Европска унија, всушност, е сплет на посебни организации и институции, кои настанувале во период подолг од шест децении. Таа израсна врз три историски одделни заедници⁵:

- Европската заедница за јаглен и челик, формирана во 1951 година, врз база на Договорот од Париз;
- Европската економска заедница, формирана во 1957 година, врз база на Договорот од Рим; и
- Европската агенција за атомска енергија, формирана во 1957 година со Договорот од Рим.

¹ Hix S.: The Political System of the European Union, London: Palgrave, 2005.

² Wallace H. etbal., Policy-Making in the European Communities, New York: John Wiley&Sons, 1983.

³ Archer C.,: The European Union: Structure and Process, New York: Continuum International Publishing Group, 2000.

⁴ Ванковска Б., Институции на Европската унија, Филозофски факултет, Скопје, 2008, стр. 16.

⁵ Ibid, str.17.

Овие три заедници го сочинуваат т.н. Прв столб на денешната Европска унија, а се подведуваат под заедничкото име Европска заедница.⁶

Всушност, структурата на Европската унија претставена во вид на столбови е резултат на подоцнежна фаза, која започна преку Договорот од Маастрихт во 1992 година. Поточно, Вториот столб ја опфаќа Заедничката надворешна и безбедносна политика (формално стаблирана со Договорот од Маастрихт). Додека, пак, Третиот столб ги опфаќа прашањата на внатрешната политика и правдата, воспоставен во 1992 година, кој со Договорот од Амстердам беше формално преименуван во Полициска и правна соработка во казнени спорови.

Од аспект на кризниот менаџмент, ќе се анализира Вториот столб, односно Заедничката надворешна и одбранбена политика. Имено, клучен дел од заедничката надворешна и безбедносна политика на Европската унија е Европската безбедносна и одбранбена политика, која, всушност, беше создадена за да и овозможи на Европската унија да има посеопфатна улога во воениот и во цивилниот меѓународен кризен менаџмент.

Европската безбедносна и одбранбена политика на Европската унија беше формирана со цел да и овозможи на Европската унија да има посеопфатна и поефикасна улога во менаџирањето на воениот и цивилниот кризен менаџмент. Имено, Европската безбедносна и одбранбена политика е проект кој ќе ја презентира способноста на Европската унија да преземе колективни одлуки кои се однесуваат на регионалната и меѓународната безбедност и да распореди спектар од инструменти, вклучувајќи и воени инструменти, во операции на кризен менаџмент, за чување на мирот и, ако е потребно, за спроведување на мирот, и тоа како посебен европски придонес на вкупните цели на Северноатлантската алијанса и во тесна консултација со не-ЕУ европските членки на НАТО-алијансата и со идните кандидати-аспиранти за членство во Европска унија.⁷

Целта на Европската безбедносна и одбранбена политика е опишана во еден дел од Заклучоците на Европскиот совет, одржан во Хелсинки од 1999 година. Имено, Европскиот совет ја нагласува својата решеност да развие автономен капацитет кој ќе донесува одлуки, независно од НАТО, за да води воени операции предводени од Европската унија во одговор на меѓународни кризи.

Што значи дека Европската безбедносна и одбранбена политика не значи креирање на Европска армија, туку таа директно е во функција на подобрување на способноста на Европската унија да реагира за време на кризи и станува еден од актерите во менаџирањето на кризи. Според тоа, ова значи подобрување на способностите на Европската унија да преземе операции и, заедно со НАТО-алијансата и други меѓународни организации, да развие најдобар одговор за справување со кризите. Оттука, во рамките на Европската безбедносна и одбранбена

⁶ Ibid, str.17

⁷ Howorth J.,: ESDP and the Quest for European Autonomy: a Historical Necessity?, Columbia University, 2002.

политика, воени или полициски сили може да се испратат во кризни области да извршуваат хуманитарни операции за одржување на мирот, кризен менаџмент и др.⁸

Европската унија е убедена дека може и мора да даде значаен придонес во посочените сегменти. Европската безбедносна и одбранбена политика беше балансирана од самиот почеток за да ја обезбеди Европската унија со средства кои ќе и дозволат распоредување на воени и цивилни инструменти, со цел да се помогнат способностите на земјата која има придобивки од оваа помош.⁹

2. Структурата и институциите преку кои функционира Европската безбедносна и одбранбена политика

Улогата на Европската унија како фактор за стабилност во новата безбедносна архитектура и прераснувањето на Европската унија во организација која има механизми за справување и управување со кризни ситуации, ја наметна потребата за формирање поголем број органи и тела за извршување на поголем број активности. Оттука, Европската унија за да ги реализира активностите во областа на кризниот менаџмент, на Европскиот совет во Ница во 2000 година, донесе одлука за формирање неколку нови постојани политички и воени структури, и тоа:

- **Политички и безбедносен комитет;**
- **Воен комитет на Европската унија; и**
- **Воен штаб на Европската унија.**

Политички и безбедносен комитет (средби на амбасадорско ниво како подготвително тело на Советот на Европската унија).

Негови главни функции се:

- следење на меѓународната ситуација;
- помагање во однос на прецизно дефинирање на политиките во рамките на Заедничката надворешна и безбедносна политика;
- подготовка на кохерентен одговор на Европската унија во случај на кризи;
- практикување на политичка контрола и стратегиска насока.

Воен комитет на Европската унија (највисоко воено тело формирано во рамките на Советот), кој на Политичкиот и безбедносен комитет му дава совети и препораки за сите воени прашања во рамките на Европската унија.

⁸ A World Player: The European Union's External Relations, European Communities, 2004, p.9.

⁹ Summary of the intervention by Javier Solana, EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy, United Nations Security Council Debate on „Civilian Crisis Management“, New York, 2004, <http://ue.eu.int.newsroom> 26/10/2005.

Воен штаб на Европската унија (Генерална дирекција во рамките на Генералниот секретаријат на Советот), кој врши рано предупредување, стратeгиско планирање и процена на ситуацијата и воена експертиза.

Исто така, во рамките на Европската унија постојат и агенции за Европската безбедносна и одбранбена политика, и тоа:

- **Европска агенција за одбрана**, која има за цел да им помогне на земјите-членки во нивниот напор да ги подобрат европските одбранбени способности на полето на кризниот менаџмент.¹⁰

Со Европската агенција за одбрана раководат и управуваат следните органи:

- раководител на Агенцијата, одговорен за функционирање на организацијата и достигнувањето на Агенцијата;
- Насочувачки комитет, насочувачко и одлучувачко тело на Агенцијата;
- извршен директор, кој раководи оперативно со постојниот персонал во Агенцијата.

Исто така, во рамките на Европската агенција за одбрана функционираат и:

- Дирекцијата за капацитети;
- Дирекцијата за истражување и технологија;
- Дирекцијата за вооружување;
- Дирекцијата за одбранбена индустрија, и
- Дирекцијата за поддршка.¹¹

Во агенциите на Европската унија, кои вршат работа од доменот на Европската безбедносна и одбранбена политика се вбројуваат и:

- Институтот за безбедносни студии на Европската унија (негова клучна мисија е да обезбеди анализи и препораки кои ќе ги користи за формулација на Европската безбедносна и одбранбена политика);¹²
- Сателитскиот центар на Европската унија (негова задача е експлоатација и продукција на информации потребни во процесот на одлучување на Унијата).

¹⁰ Speech by Javier Solana, EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy, at the 40th Commanders Conference of the German Bundeswehr, Bonn, 11 October 2005, p.4.

¹¹ Види пошироко: Гризолд А., Словенија во изменета безбедносна средина, Министерство за одбрана на Република Македонија, Скопје, 2006, стр.57

¹² www.iss-eu.org 24/02/2007.

3. Имплементација на Европската безбедносна и одбранбена политика

Европската безбедносна и одбранбена политика посебен акцент става на активностите поврзани со хуманитарни и спасувачки задачи и задачи на борбените сили во кризен менаџмент, вклучувајќи и миротворство.

Исто така, таа дополнува и други надворешни инструменти на Економската унија, и тоа:

- помош и трговски мерки;
- нуди помош на меѓународната заедница кога се разгледува можноста како да се одговори на кризите.

Но, она што ја прави Европската безбедносна и одбранбена политика уште поактуелна, е нејзината способност и структура имплементирана на три начина, и тоа:

Првиот, е преку развивање капацитети за ангажирање на воениот кризен менаџмент.

Вториот, преку создавање на структури за справување со цивилните аспекти на кризниот менаџмент.

Третиот е преку создавање инструменти и механизми за ангажирање на Европската унија во превенција на конфликти.

Оваа структура, односно, воениот кризен менаџмент и цивилниот кризен менаџмент, се познати како Петербуршки задачи.

Во Европскиот совет, преку Декларацијата за оперативна способност на Европската безбедносна и одбранбена политика, усвоена во Ликри 2001 година, официјално се потврди дека Унијата е способна за водење некои операции на кризен менаџмент.¹³

3.1. Воен кризен менаџмент

Во рамките на Европската унија посериозно инволвирање на идејата за развивање на воената компонента на кризниот менаџмент настапува по одлуката на Европскиот совет од Хелсинки, за создавање капацитети за ангажирање на 60.000 луѓе, способни да се распоредат за 60 дена, за период од една година, Додека, пак, Европската унија, по Договорот од Мастрихт и Амстердамскиот договор, го воведува моделот за управувањето со кризи.

¹³ За ова види пошироко: http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/cfsp/intro, 25/03/2007.

Како резултат на овие одлуки, на Самитот во Ница, овие одлуки беа надополнети со создавањето на нова воена структура. Притоа, беше формиран Политички и безбедносен комитет, кој го замени постојниот Политички комитет.

За да се обезбеди непречено одвивање на операциите на Европската унија, беше одлучено на Политичкиот и безбедносен комитет да му асистира Воено-политичката работна група, Комитетот за цивилни аспекти на кризниот менаџмент, Воениот комитет и Воениот штаб на Европската унија.

Европската унија соработува со сите меѓународни актери, и тоа:

- Преку Стратегиското партнерство со НАТО, договорено на состанокот на Европскиот совет во Брисел (2002 година) беше донесена одлука за процедурите за имплементација на одредбите на Договорот од Ница.
- Соработува со европски земји-членки, кои се членки на НАТО, но не и на Европска унија.
- Договори соработка помеѓу Европската унија и НАТО во врска со користењето на капацитетите на НАТО од страна на Европската унија.
- Договорената соработка на Европската унија и ОБСЕ, на состаноците на коишто се зборува за кризен менаџмент, превенцијата на конфликти, демократизацијата и рехабилитацијата.
- Договорената соработка на Европската унија и ООН. Имено, на состанок на Европскиот совет во Гетеборг, одржан во 2001 година, земјите-членки на Европската унија едногласно се согласија операциите од кризниот менаџмент да се одвиваат во рамките на ООН. Соработката беше реализирана, односно Европската унија и ООН соработката на полето на кризниот менаџмент ја реализираа во Босна и Херцеговина, на Косово и во Конго.

Исто така, Европската унија, на Советот за општи работи и надворешни односи, одржан во јуни 2004 години го потврди **Концепцијата на борбени групи (Battle Group Concept)**. Имено, Концептот претставува израз на европската безбедносна стратегија и на искуствата кои Европската унија ги стекнала со водење операции.¹⁴

¹⁴ Гризолд А., Словенија во изменета безбедносна средина, Министерство за одбрана на Република Македонија, Скопје, 2006, стр.56.

Токму затоа, борбените групи на Европската унија треба да ги спроведуваат сите Петербуршки задачи (хуманитарни и задачи за спасување, задачи за чување и творење на мирот и задачи на борбените сили во кризен менаџмент), вклучувајќи ги и борбените задачи и тоа под раководство на Европската унија, ООН или, пак, други регионални организации.

Конкретно, Концептот на борбените групи предвидува воспоставување на следниве капацитети:

- повеќе борбени групи, со соодветни елементи на воздушни и поморски сили и потребни капацитети за поддршка; и
- нивото на подготвеност, кое борбените групи на Европската унија би требало да го одржуваат, би требало да биде такво, што тие би биле способни во рок од 15 дена од донесувањето на политичка одлука борбено да интервенираат во кризни области оддалечени 6.000 км од Брисел за време од 30 дена.¹⁵

3.2. Цивилен кризен менаџмент

Европската безбедносна и одбранбена политика на Европската унија разви оперативен цивилен капацитет за кризен менаџмент. Имено, Европската унија направи напредок кон кохерентна надворешна политика и ефикасен кризен менаџмент. Постојат инструменти кои може да се користат ефикасно, како што беше демонстрирано на Балканот и пошироко.¹⁶

Инструментите за цивилен кризен менаџмент се исто толку важни како и воените инструменти. Затоа, цивилната компонента развиена на Европскиот совет во Феира во 1999 година и на Европскиот совет во Гетеборг во 2001 година, е голем придонес на Комисијата, која се стреми да го подобри полето каде меѓународната заедница покажа дека има недостатоци. Затоа, во 2002 година Унијата одлучи да ги развие цивилните аспекти од кризниот менаџмент во четири приоритетни области и тоа: полиција, зајакнување на владеењето на правото, зајакнување на цивилната администрација и цивилна заштита. Специфичните способности во овие четири полиња може да се користат во контекст на автономни мисии предводени од Европската унија, или во контекст на операции предводени од ООН или од ОБСЕ.¹⁷

¹⁵ Ibid, str.56.

¹⁶ „A Secure Europe in a Better World“, European Security Strategy, Brussels, 12 December 2003, p.11.

¹⁷ Тасевска В., Заедничката надворешна и безбедносна политика на Европската унија и управувањето со кризи, магистерски труд одбранет на Филозофскиот факултет во Скопје, 2006, стр.89.

- **Полиција**- по многу нешта Европската унија се стреми да биде подготвена за ефикасно извршување на полициска операција, и тоа почнувајќи од советодавна, па се до помош, обука и замена за локалната полиција. За таа цел, Европската унија, односно земјите-членки презедоа обврска да обезбедат до 5000 полицајци, од кои 1400 ќе бидат подготвени за распоредување за помалку од 30 дена.
- **Зажакнување на владеењето на правото**-за таа цел земјите членки презедоа одговорност да обезбедат околу 300 офицери кои директно ќе бидат одговорни за операции на кризен менаџмент во таа област.
- **Цивилна администрација**- составена од тим на експерти, подготвени за мисии на цивилна администрација и тоа во контекст на операции на кризен менаџмент.
- **Цивилна заштитна**- целта е за краток временски рок (од 3 до 7 часа) да се испратат два или три тима за проценка и координација. Практично, тоа би значело:

прво, постоење на тимови способни постојано да се мобилизираат и да се состојат од 10 експерти, кои можат да заминат на местото каде што ескалира кризата во рок од 3 до 7 часа;

второ, тимови за интервенција од околу 2000 лица подготвени за распоредување за кратко време; и

трето, додатни, односно, поспецијализирани средства кои може да се испратат во рок од 2 до 7 дена во согласност со потребите.¹⁸

Секако, од посебно значење е тоа што, овие цели, на министерската Конференција за способностите на цивилен кризен менаџмент одржана на 19 ноември 2002 година, добија потврда дека во целост се достигнати благодарение на доброволната посветеност на обврските на земјите членки.

Исто така, од аспект на цивилниот кризен менаџмент, значајна е и одлуката на Политичкиот и безбедносен комитет, кој на 27 јули 2004 година ја прифати иницијативата на Франција за воспоставување на Европска жандармерија (Declaration of Intent on the European Gendarmerie Force).

Според иницијативата, земјите-членки во кои постојат полициски сили со воен статус, конкретно во Франција, во Италија, во Португалија, во Холандија и во Шпанија треба да започнат со воспоставување европска жандармерија.

¹⁸ Ibid, 89.

Европската жандармерија би имала почетни сили за брза интервенција кои би броеле од 800-900 лица подготвени да бидат распоредени до 30 дена и тим од 2.300 лица како сила за поддршка, кои ќе бидат на располагање секогаш кога ќе има потреба.

Оттука, европската жандармерија приоритетно би стоела на располагање на Европската унија, а би можела да биде на располагање и на другите меѓународни организации (ООН, НАТО, ОБСЕ) или на „ад хок“ коалиции. Таа би била формирана како интегрирана полициска сила способна за извршување на сите полициски задачи, одржување на јавниот ред и мир, на јавната безбедност, истражување на криминалот, прибирање и користење на информации. Жандармеријата би требало да биде во состојба да дејствува во сите фази од мировната операција.¹⁹

Истовремено, Европската унија го развива својот концепт, според кој ќе може да распореди ресурси за повеќе функционален цивилен кризен менаџмент во интегриран формат. Оттука, беа утврдени модалитетите за основање и распоредување на „*мултифункционални ресурси на цивилен кризен менаџмент во интегриран формат, вклучувајќи и итно распоредливи тимови за цивилен одговор.*“²⁰ Според тоа, составот и функцијата на таквите пакети би варираше според потребите на кризната ситуација. Овие тимови би биле мобилизирани на барање на Генералниот комитет, Политичкиот и безбедносен комитет или Совет. Исто така, овие тимови би требало да се распоредат во рок од пет дена и таквото распоредување не би требало да трае повеќе од три месеци.

4. Фази на управување со кризи во Европската унија

Политичкиот и безбедносен одбор (ПСЦ) е главната спојка на европската безбедносна и одбранбена политика и на заедничката надворешна и безбедносна политика. Имено, тој ги разгледува сите аспекти на двете политики и има централна улога во дефинирањето и продолжувањето на преземањето мерки во ЕУ. Исто така, по овластувања на Советот на ЕУ, спроведува политичко решение (справување) и стратегиско насочување на операциите за управување со кризи. Тоа значи дека во периодот на ескалација на криза, политичкиот и безбедносен одбор (ПСЦ) има централна улога, а за своите активности постојано го известува *Одборот на јоспојаниите*

¹⁹ Гризод А., Словенија во изменета безбедносна средина, Министерство за одбрана на Република Македонија, Скопје, стр.64.

²⁰ Council of the European Union, doc 10462/05.

пoрeйcтaвнuцu нa зeмјитe-члeнкu (*Permanent Representatives Committee, COREPER*).

Иcтo тaкa, oд гoлeмa вaжнocт e дa ce нaпoмeнe дeкa EУ рaзлuкyвa двa вuдa упрaвyвaњe cо крuзu, и тoa:

- **вoeнo упрaвyвaњe cо крuзu (вoeн крuзeн мeнaцмeнu)** и
- **цuвuлнo упрaвyвaњe cо крuзu (цuвuлeн крuзeн мeнaцмeнu).**

Вoeнoтo упрaвyвaњe cо крuзu, вo oпeрaтuвнa cмuслa, oпфaкa дeјcтвyвaњe нa вooрyжeнuтe cuлu нa зeмјитe-члeнкu нa EУ.

Дoдeкa, пaк, **цuвuлнoтo упрaвyвaњe cо крuзu**, oпфaкa дeјcтвyвaњe нa пoлuцucкuтe cулu, нa пpaвocуднuтe oргaнu, упрaвнuoт пeрcoнaл и cулuтe нa цuвuлнaтa зaштuтa.

Иcтo тaкa, вo пpoцecoт нa вoeнoтo и цuвuлнoтo упрaвyвaњe cо крuзu учecтвyвaaт и:

- Прeтceдaтeлcтвoтo, и
- гeнeрaлнuoт ceкpeтaр (вucoкuoт пpeтcтaвнuк зa зaeднuчкa нaдвoрeшнa и бeзбeднocнa пoлuтuкa).

Упрaвyвaњeтo cо крuзu вo EУ ce cocтoи oд шecт фaзu и тpu пoтфaзu, и тoa:

- **Првa фaзa:** тeкoвнu aктuвнocтu;
- **Вшoрa фaзa:** eскaлaцuјa (зaoштpeвaњe) нa крuзaтa и изгoтвyвaњe нaцpт-кoнцeпт зa упрaвyвaњe cо крuзaтa;
- **Трeтa фaзa:** oдoбpyвaњe нa кoнцeптoт нa упрaвyвaњe cо крuзaтa и рaзвoј нa cтpaтeгucкu oпцuи;
- **xейвpшa фaзa:** oдлyкa зa пpeзeмaњe мepкu и плaнuрaњe;
- **Пeтa фaзa:** cпpoвeдyвaњe;
- **Шecтa фaзa:** измeнa нa тeжuштeтo нa крuзнuтe дeјнocтu нa EУ и зaвршyвaњe cо oпeрaцuиeтe.

Дoдeкa, пaк, пoтфaзu ce: Пoтфaзa A, Пoтфaзa Б и Пoтфaзa Ц.

4.1. Пpвa фaзa: тeкoвнu aктuвнocтu

Вo Пpвaтa фaзa ce cпpoвeдyвaaт зaдaчu кoи cпaгaaт вo пoтфaзuтe A, Б и Ц. Кoнкpeтнo, вo Пpвaтa фaзa ce cпpoвeдyвaaт зaдaчu вo вpcкa cо:

- нaдглeдyвaњeтo, aнaлuзuрaњeтo нa cутuцuјaтa и нa рaнoтo пpeдyпpeдyвaњe (зaдaчu coдржaнu вo пoтфaзaтa A);
- нa ycoглaceнoтo рaзвoјнo плaнuрaњe и пoдгoтвyвaњe (пoтфaзa Б);
- cзaдaвaњe нa јaвнo мuслeњe (пoтфaзa Ц).

Вo тoј кoнтeкcт, тpeбa дa ce пoтeнцuрa и знaчeњeтo нa пoтфaзuтe. Имeнo, ceкoјa пoтфaзa знaчu кoнтuнyуиpaнa aктuвнocт. Илu, пaк, вo пoдpoбнocтu, пoтфaзaтa A e нaмeнeтa зa cобuрaњe uнфoрмaцuи, зa нaвpeмeнo

предупредување на индикациите за криза, за координацијата на различните инволвирани субјекти во менаџирањето на кризата и планирање на политички опции.

Исто така, во рамките на овој дел од фазата А надлежните тела, како што се Политичкиот и безбедносниот одбор (ПСЦ), Воениот одбор на Европската Унија (European Union Military Committee-EUMC), Одборот за цивилно планирање со кризи (CIVCOM) и Воениот штаб на Европската унија (European Union Military Staff-EUMS), подготвуваат информации, оценки за ризици, рано предупредување, цивилни и воени совети и други документи со политички опции.

Исто така, од голема важност е да се напомене дека овие активности се усогласуваат и со други работни групи на Советот, како и во рамките на НАТО и европските членки на НАТО, кои не се членки на ЕУ. Но, по потреба, и со ООН, ОБСЕ и невладините организации.

Додека, пак, во **Потфазата Б** се подготвуваат воени, политички и развојни планови.

Во оваа Потфаза, Воениот одбор на Европската унија, Секретаријатот на советот и друг персонал на Секретаријатот на Советот на Европската комисија, усогласено планираат воено и цивилно управување со кризата и ги усогласуваат подготовките за цивилно управување со криза во земјите-членки на Европската унија.

Во **Потфазата Ц** се подготвуваат активности наменети за запознавање на јавноста со можностите за развој на кризата и со конкретни подготовки на Европската унија.

4.2. Втора фаза: ескалација на кризата и изготвување нацрт-концепт за управување со кризи

Втората фаза ја сочинуваат две потфази, и тоа:

- Потфаза А: осознавање на кризата, и
- Потфаза Б: разгледување на соодветна реакција на ЕУ за кризата.

Во Потфазата А се изработуваат анализи, можни политички опции и насоки и донесување на првите мерки. Исто така, се спроведува цивилно-воена координација и политички дијалог меѓу работните групи на Советот со НАТО-алијансата и европските земји-членки на НАТО и тоа со земјите кои не се членки на ЕУ, а по потреба и со ООН, ОБСЕ и невладините организации.

Во Потфазата Б се подготвува концептот на усогласено цивилно-воено кризно дејствување, односно управување во рамките на ЕУ (Crisis Management Concept- СМС). Исто така, во оваа Потфаза континуирано течат консултациите помеѓу повеќето субјекти и работни групи на ЕУ. Конкретно, поедини субјекти

на управување со кризи во ЕУ (EUMS, EUMC, CIVCOM и SG/HR), го советуваат Политичкиот и безбедносниот одбор (PSC) за однесување на нивното подрачје, кој потоа изготвува општа политичка оценка и ја доставува до Советот на ЕУ.

4.3. Трета фаза: одобрување на концептот на управување со кризата и развој на стратески опции

Во Третата фаза се одобрува концептот за менаџирање на кризите, односно, управување со кризи, се воспоставуваат организациските можности за кризно усогласување на органите на ЕУ на стратеско ниво и насочување на подготовките на воените стратески опции и изготвување на препорака до Советот на Европската унија.

Третата фаза се одвива во три потфази (А, Б и Ц).

Во *Потфазата А*, Советот на Европската унија, врз основа на предлогот на Политичкиот и безбедносен одбор, го одобрува концептот на управување со кризи (донесен во Втората фаза).

Потфазата Б е наменета за подготвување и изготвување на стратески опции од воена, полициска и цивилна област. Исто така, во оваа Потфаза се подготвуваат и специфични документи за планирање на стратеските цели.

Додека, пак, во *Потфазата Ц*, Политичкиот и безбедносен одбор добива валоризирани стратески опции и ја оценува нивната комплетна усогласеност и изработува предлог-одлука во која се вклучени и усвоени стратески опции. Потоа, Политичкиот и безбедносен одбор, одлуката ја испраќа до Советот на Европската унија.

4.4. Четврта фаза: одлука за преземање мерки и планирање

Четвртата фаза е најобемна фаза на постапките за менаџирањето на кризата во Европската унија. Тоа се:

- одлука на Советот за преземање мерки (*Потфаза А*);
- развој на концепциите на операцијата (*Потфаза Б*);
- негово одобрување (*Потфаза Ц*);
- генерирање на сили (*Потфаза Д*);
- изготвување на договор за соработка на силиите (*Потфаза Ф*);
- валоризација на воените и цивилните планови за операции (*Потфаза Г*);
- донесување одлука за зайочнување на операцијата (*Потфаза Х*);
- преземањето мерки на заедницата (*Потфаза И*);
- одржување на консултации и на дијалог со учесниците (*Потфаза Ј*).

Оттука, можеме да заклучиме дека четвртата фаза се одвива во десет

потфази, во кои се донесуваат различни одлуки кои се во интерес на ефикасното менаџирање на кризите во рамките на ЕУ.

Во Поифазата А: Советот на Европската унија донесува одлука за преземање мерки со сите клучни елементи, а потоа овластувањата ги пренесува на Политичкиот и безбедносен одбор за политичко решение и стратескио насочување на операцијата за менаџирање на кризата. Пред одобрувањето на предлозите од страна на Советот, се врши нивно усогласување во Одборот на постојаните претставници. Според тоа, ако е донесена одлука за спроведување воена операција, истата ќе може да се спроведе во две варијанти. Односно, првата варијанта е без употреба на НАТО, а втората варијанта е со употреба на НАТО капацитети.

Во Поифазата Б: штабовите за планирање на воени и цивилни елементи обезбедуваат целосна усогласеност на планирањето со организирање заеднички состаноци. Воениот одбор на Европската унија изготвува воведни воени насоки кои ги одобрува Политичкиот и безбедносен одбор. Врз основа на насоките, се подготвува нацрт-концепт на дејствување, при што може да станува збор за воени, полициски, како и цивилни операции.²¹

Во Поифазата Ц: Политичкиот и безбедносен одбор го потврдува воениот и полицискиот концепт на дејствување, како и планирачките документи и истите ги доставува до Советот на унијата на усвојување. Исто така, во оваа фаза Советот може да покани и трети земји за соработка во текот на операцијата.

Во Поифазата Д: Политичкиот и безбедносен одбор ги повикува земјите-членки да учествуваат со своите воени и цивилни сили за формирање заеднички сили на операцијата.

Во Поифазата Е: Политичкиот и безбедносен одбор, доколку има потреба, на Советот на унијата му испраќа нацрт-договор за статусот на силите.

Во Поифазата Ф: надлежните тела подготвуваат нацрт-план за воено и цивилно дејствување.

Во Поифазата Г: Политичкиот и безбедносен одбор ги оценува подготвените оперативни планови. Исто така, предлага и формирање на одбор составен од претставниците на земјите кои учествуваат со своите капацитети.

Во Поифазата Х: Советот на Европската унија ги одобрува предложените планови и одлучува за започнување на операцијата и, по потреба, го одобрува статусот на силите.

²¹ За ова види пошироко Гризолд А., Словенија во изменета безбедносна средина, Скопје, стр. 129-130.

Во Поифазата И: се врши потврдување на мерките во надлежност на Европската заедница и започнување на нивното спроведување.

Во Поифазата Ј: Европската унија одржува дијалог и консултации со други институции (НАТО, европските земји-членки на НАТО, а кои не се членки на ЕУ, потенцијалните партнери-Руската федерација, Канада, Украина, ООН, други меѓународни и регионални организации како што се ОБСЕ, Советот на Европа и невладините организации.²²

4.5. Петта фаза: спроведување

Во оваа фаза, одделни тела на Европската унија и тоа: *Политичкиот и Херцеговина*. Оваа операција беше наречена Алтеа (АЛТХЕА) и броеше 7000 припадници на вооружените сили-членки на Европската унија и на трети земји.

безбедносен одбор, Прејседателството, Одборот за цивилно менаџирање со кризи, Воениот одбор на Европската унија, Воениот штаб на Европската унија, Европската комисија и генералниот секретар ги спроведуваат задачите од претходно усвоените планови.

4.6. Шеста фаза: измена на тежиштето на кризните активности на Европската унија

Шестата фаза е завршна фаза. Таа опфаќа измена на тежиштето на дејноста, евентуално донесување одлука за измена на тежиштето или за завршување на операцијата и стекнатите искуства.

Шестата фаза се одвива во три потфази, и тоа:

Во Поифазата А: Политичкиот и безбедносен одбор ја оценува основната потреба од измена на тежиштето на дејноста на Европската унија, притоа, вклучувајќи ја можноста за завршување на некои нејзини сегменти. Всушност, измената на тежиштето на дејноста на Европската унија може да иницира подготвување на нова верзија на Концептот за менаџирање на кризи, кој се подготвува во согласност со постапките прикажани во претходните фази. Одборот го известува Североатлантскиот совет за предлогот за измена на тежиштето на дејноста на Европската унија.²³

Во Поифазата Б: Советот на Европската унија одлучува по предложената измена на тежиштето или за завршување на целата операција, односно, на некои нејзини елементи и за натамошните активности.²⁴

²² Ibid, 131.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

Во Пофазата Ц: Политичкиот и безбедносен одбор подготвува комплетна оценка на стекнатите искуства врз основа на извештаите на командантот на операцијата на Воениот штаб на Европската унија, на Воениот одбор на Европската унија, на Одборот за цивилен кризен менаџмент, на Одборот на претставниците на земјите кои учествувале со своите капацитети и Европската комисија.

Заклучок

Европската унија, по креирањето на Европската безбедносна и одбранбена политика, многу бргу разви оперативен воен и цивилен капацитет за кризен менаџмент. Всушност, со тоа се овозможи целосно реализирање на идејата на Европската безбедносна и одбранбена политика за распоредување на неколку мисии на Европската унија. Оттука, во 2003 година Европската унија започна четири операции на кризен менаџмент, со што од друга страна, всушност, се докажа функционирањето на Европската безбедносна и одбранбена политика како позитивно и поучно искуство.

Европската безбедносна и одбранбена политика е дизајнирана да води најмалку два вида истовремени операции, и тоа:

- прво, операција од мали размери;
- второ, долгорочна операција.

Оттука, Европската унија, во согласност со нејзиниот капацитет, на 1 јануари 2003 година ја започна својата прва операција на цивилен кризен менаџмент, односно, првата полициска мисија, стационирана во Сараево (Босна и Херцеговина). Во оваа мисија партиципираа над 30 земји со околу 500 полицајци, кои преку мониторинг, менторски и инспекциски активности требаше да ја спроведат операцијата на цивилен кризен менаџмент.

Европската унија во наредниот период, односно на 31 март 2003 година ја започна својата прва воена операција во Македонија, под име Конкордија (Цонкордија). Оваа операција, Европската унија ја презеде од НАТО-сојузот, а броеше 345 припадници од 27 различни нации. Основната цел на ова операција беше да гарантира безбедносна средина за да се олесни имплементацијата на Охридскиот рамковен договор.

Втората воена операција АРТЕМИС (АРТЕМИС), Европската унија ја започна без ресурсите на НАТО-сојузот. Тоа се случи на 5 јуни 2003 година, во Демократска Република Конго.

Следната мисија, Европската унија ја спроведе по барање на грузиската влада. Така, во јуни 2004 година, Европската унија ја одобри мисијата за спроведување на правото и законот во Грузија. Всушност, мисијата и помагаше на грузиската влада за развој на координиран пристап на реформскиот процес.

Европската унија, истата година, поточно на 2 декември 2004 година од НАТО ја презеде мировната операција СФОР во Босна и И на крај, можеме да заклучиме дека мисиите и операциите на Европската унија ја нагласија оперативната вредност и улогата на кризниот менаџмент на Европската безбедносна и одбранбена политика, која покажа во која насока во иднина таа треба да се развива.

ЛИТЕРАТУРА

- Archer, Clive, 2000: The European Union: Structure and Process, New York: Continuum International Publishing Group.
- A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy, Brussels, 2003.
- Anthony, Arnall, 2006: The European Union and Its Court of Justice, Oxford: Oxford University Press.
- Declaration of the European Council of Strengthening the Common European Policy on Security and Defense, Cologne, 1999.
- Гризолд, Антон, 2006: Словенија во изменета безбедносна средина, Министерство за одбрана на Република Македонија, Скопје.
- Георгиева, Лидија, 2006: Менаџирање на ризици, Филозофски факултет, Скопје.
- Howorth, J., 2002: ESDP and the Quest for European Autonomy: a Historical Necessity?, Columbia University.
- Ванковска, Билјана, 2008: Институции на Европската унија, Филозофски факултет, Скопје.
- Vukadinović, Radovan end Čehulić, Lidija, 2005: Politika evropskih integracija, Topical, Zagreb.
- Roport, J., 1995: Defining a Common Defense Policy and Common Defense, The European Strategy Group and the WEU Institute for Security Studies, Paris.
- Council of the European Union, doc.10462/05.
- Santa Maria de Feira European Council, Presidency Report, 1999.
- Ham V.P., 1997: The EU and WEU: From Cooperation to Common Defense?, European Treaty Reform.
- Ham V.P., 2004: Europe Gets Real: The New Security Strategy Shows the EU's Geopolitical Maturity, AICGS Advisor.
- Hix, Simon, 2005: The Political System of the European Union, London:Palgrave.
- Hunter R.E., 2000: The European Security, Donfried K.&Gallis P., European Security-The Debate in NATO and the European Union, Congressional Research Service, Report to Congress, Washington D.C.
- Helsinki European Council-Presidency Conclusions, Presidency Reports to the Helsinki European Council on „Strengthening of the Common European Policy on Security and Defense“, end on „Non-Military Crisis Management of the European Union“, Bruhelles, 1999. http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/cfsp/intro, 25/03/2007.
- Wallace, Helen, 1983: Policy-Making in the European Communities, New York: John Wiley&Sons.
- Тасевска, Весна, 2006: Заедничката надворешна и безбедносна политика на европската унија и управувањето со кризи, магистерска работа одбранета на Филозофскиот факултет, Скопје.
- Web.Site: <http://www.weu.htm>.
- www.iss-eu.org 24/02/2007.
- Joint Declaration on European Defense, adopted on 04/12/1998.
- Joint Statement by the British and French Governments, Franco-British Summit, Saint-Malo, France, 1998.

ЛАСЕРСКО ОРУЖЈЕ

Драге ПЕТРЕСКИ

Воена академија „Генерал Михаило Апостолоски“ - Скопје

Апстракт: Брзои високоитехнички и технолошки развој на многу уреди и средства во различни научни подрачја а пред сè во развојот на современите борбени системи неминовно ја наметнува желбата за доминација и контрола на планетарните случувања од страна на поедини земји. Исто така, како последица на таквите случувања сведоци сме на брзо освојување на блиските вселенски простори и нивна милитаризација со модерни и современи оружја. Во многу научно фантастични филмови гледаме масовна употреба на ласерско оружје во различни ситуации. Сите тие оружја користат многу моќна и разорна енергија фокусирана во облик на ласерски зрак за онеможување или уништување на противникот.

Употребата и примената на ласерот и ласерското оружје во денешно време претставува реалност, а важна улога и место зазема во иницијативата на Пенџон за стратешката одбрана на САД и нејзините сојузници иницирана уште од времето на претседателот Реџан во програмата „Војна на ѕвездите“.

Клучни зборови: ласер, ласерско оружје, ласерски зрак, ласерска светлина, бранова должина.

LASER WEAPONS

Abstract: The fast highly technical and technological development on many gadgets and means in different science areas, but first of all the development of modern weapons systems impose the wish for domination and control of the events happening on the planet Earth. Also as a consequence of such events we are witnessing rapid to conquering of the near of areas in the space and their militarization with modern and contemporary weapons.

In many science fiction films we see massive use of laser weapons in different situations. All weapons use highly powerful destructive energy focused in a shape of a laser beam to disable or destroy the enemy.

The use and application of lasers and the laser weapons today is a reality and plays important role in the initiatives of the Defense Department for the Strategic Defence of USA and its alliance initiation in the time of President Regan in the "Star Wars" program.

Key words: laser, laser weapon, laser beam, laser light, wavelengths.

Вовед

Во ТВ сериите „Војна на Звездите“, „Звездени патеки“ и некои други научно фантастични филмови, посадата на Ентерпрајз и останатите вселенски бродови користат ласерско оружје во замислени борби на освојување или одбрана на универзумот. Капетан Кирк и другиот персонал на звездената флота употребуваа ласерски пиштоли (фејзери) во филмот „Звездени Патеки“. Сите тие оружја испукуваа моќна, силна, насочена и фокусирана енергија во облик на ласерски зрак за онеспособување или уништување на целта.

Сл.1 Предупредувачки знак за ласер

Кои се предностите од употребата на ласерот како оружје? Дали предностите се секогаш можни? Овие прашања и сличните на нив се адресирани до научниците кои се занимаваат со оваа проблематика, а пред се до истражувачите во лабораториите на воздушните сили на САД за испитување на ласерската енергија. Оваа програма работи на развивање на моќни енергетските ласери, микробранова технологија и други футуристички системи на оружја, како што е на пример воздушниот ласер и **ПХаСР**.

Ласерот и другите оружја кои работат на принципот на искористување на ефектите на моќната фокусирана енергија имаат повеќе предности во однос на конвенционалните проектили како што се куршумите и ракетите:

- Претставува оружје со брз учинок, а зракот може да патува со брзина на светлоста.
- Се карактеризираат како оружја кои прецизно целат.
- Фокусираната енергија која се испукува може да биде контролирана, како енергија со голема сила со продорни и смртоносни последици и енергија со мала моќ и слабо дејство со полесна форма на онеспособување на целта.

Воздушните сили на САД имаат развиено три системи оружја кои се тествани, а во некои прилики веќе и користени. Тука спаѓаат воздушниот ласер (напреден тактички ласер), ПХаСР и активниот систем за одбивање.

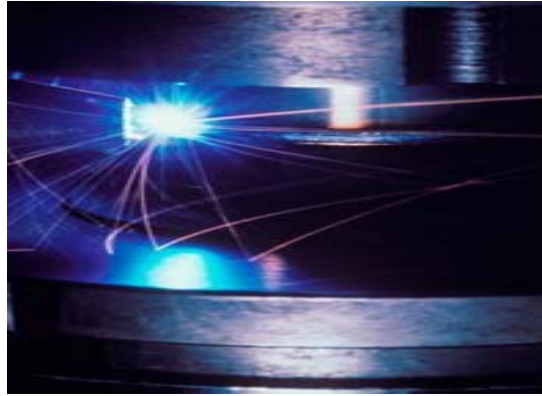
1. Зошто може ласерот да биде оружје?

Во основа, ласерот претставува светлосен извор. За да разбереме што го прави да биде оружје, ќе се потрудиме да ја согледаме разликата во однос на другите извори на светлост што не опкружуваат секојдневно. Ќе ја проучиме обичната вжарена собна сијалица за светење која испраќа светлосни бранови наоколу во сите правци. Овие бранови, се исти со водените бранови кои имаат врвови-максимуми и минимуми односно максимални и минимални точки на бранот. Кога би биле способни да го видиме секој светлосен бран кој доаѓа од вжарената сијалица, би виделе многу максимуми и минимуми кои поминуваат покрај нас во исто време со различни фреквенции и бои и таа цела комбинација го креира изгледот на белата светлина.

Сега, да ја погледаме џебната ламба (батерија). Забележуваме дека светлосниот зрак од батеријата е повеќе фокусиран во однос на светлоста што доаѓа од обичната сијалица. Поголемиот дел од светлоста е насочена во еден правец, зависно од тоа во кој правец е вперена батеријата. Има многу комбинации на фреквенции кои ја креираат реалната бела светлост, со максимуми и минимуми на различни светлосни бранови кои поминуваат во различно време.

Ласерот дава многу пофокусирана енергија во однос на батеријата. Тој создава само една бранова должина и боја на светлоста. Врвовите и минимумите на светлосните бранови се синхронизирани, максимум до максимум и минимум до минимум. Подразбираме дека различните бранови не си сметаат еден со друг, патуваат во дефиниран правец а светлосниот зрак е силно фокусиран на големи далечини. Ласерот дава светлост со огромна моќ-сила (1000 до 1 000 000 пати поголема од собната сијалица). Повеќе видови ласери даваат различни бранови должини на светлоста, од инфрацрвениот досрел во видливата бранова должина до ултравиолетовиот досрел.

Светлоста е базична движечка енергија. Ласерот испраќа многу моќ-на и силна енергија која може да патува на големи далечини и оваа карактеристика го прави современо и моќно оружје.

Сл.2 Употреба на ласерски зрак за сечење метал во индустријата

За да работи ласерското оружје мора да произведува светлост на неконвенционален начин. Зборот „ласер“ претставува збогатување на светлината преку стимулирана емисија на радијација, односно со други зборови, произведува светлост со стимулирано ослободување на фотони или светлосни честички. Се состои од четири основни елементи и тоа:

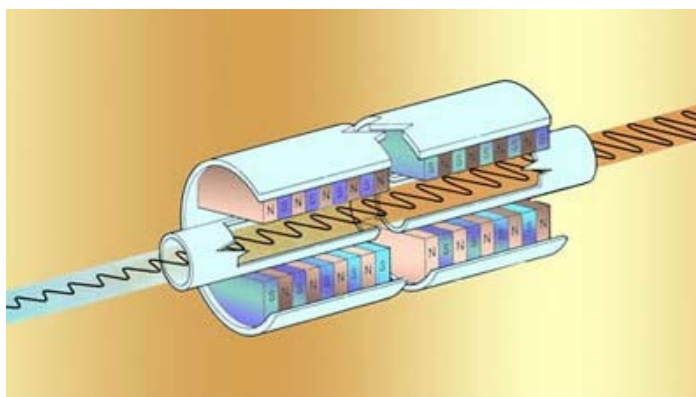
- Ласерска средина (медиум): извор на атоми со кои возбудуваме и емитуваме светлост со специфична бранова должина. Медиумот може да биде во гасна, течна или цврста состојба.
- Енергетски извор: подготвува и создава атоми во медиумот во состојба на возбудено енергетско ниво.
- Огледала: полно огледало и полусребрено огледало. Огледалата дозволуваат емитување на светлост и осцилирање во медиумот со крајна цел на незино испуштање во надворешната средина.
- Леќа: повеќето ласери имаат неколку типови леќи за фокусирање на зракот.

Севкупниот процес во ласерот е околу складирањето и ослободувањето на енергијата. Енергетскиот извор вбризува енергија во медиумот и ги возбудува електроните до состојба на повисоко енергетско ниво. Кога електроните ќе се ослободат, тие емитуваат фотони. Фотоните осцилираат помеѓу огледалата, возбудувајќи други електрони и таквата произведена моќ се фокусира во светлосна енергија.

2. Воени ласери

Постојат повеќе видови ласери:(3)

- Цврсти или Солид ласери кои имаат медиум цврст кристал, како што е рубинот или неодимиум YAG ласерот кој емитува 1.06 микрометри бранова должина.
- Гасни ласери кои имаат медиум гас или комбинација од гасови како хелиум-неонскиот или јаглерод диоксидниот ласер, кои емитуваат 10.6 микрометри бранова должина (инфрацрвен).
- Екимер ласери кои имаат комбинација на медиум од реактивни гасови, како што се хлор или флуор и инертни гасови како аргон или криптон. Аргон флуоридниот ласер емитува ултравиолетова светлост од 193 нанометри бранова должина.
- Обоени ласери со флуоросцентно обоениот медиум, како што е родамин. Истите можат да се дотеруваат во повеќе бранови должини во сигурен опсег. Родамин 6G ласерот во боја може да се дотерува од 570 до 650 нанометри бранова должина.
- Јаглеродно диоксидни ласери се наменети за воени цели бидејќи претставуваат моќни инфрацрвени ласери и можат да бидат користени за сечење метали.

Сл.3 Илустрација на слободен електронски ласер.

Моментално постојат повеќе ласери кои се користат за воени цели. Еден од нив е слободниот електронски ласер (FEL). Во 1970 г. физичарот од Стенфорд, Јохн Мадеѕ го пронаоѓа и патентира FEL, кој се состои од вбризгувач на електрони, забрзувач на честички, магнетен осцилатор или виглер. Слободниот електронски ласер (FEL) работи според следното:(3)

1. Електронскиот вбризувач инектира импулс од слободни електрони во забрзувачот на честички.
2. Забрзувачот на честички ги забрзува електроните приближно до брзината на светлоста (300.000 км/с).
3. Електроните се движат низ магнетниот осцилатор, кој е составен од серија т.е. низа на магнети со наизменични северни и јужни правци.
4. Внатре во магнетниот осцилаторот, електроните осцилираат. Со секоја група тие емитуваат светлост со специфична бранова должина.
5. Внатре во просторот на магнетите осцилаторот ја контролира брановата должина на емитираната светлост. Така FEL ласерот може да биде регулиран во посакуваните состојби во просторот помеѓу магнетите.
6. Теоретски FEL може да биде дотеруван од инфрацрвената област до областа на ренгенскиот зрак на електромагнетниот спектар.

FEL ни дава високо енергетска инфрацрвена светлост и синхротрон ренген зраци за истражувачки цели. FEL претставува софистицирана направа од многу големо значење за Пентагон во иницијативата за стратесиска одбрана на САД со програмата „Војна на звездите“. Неодамна, постдипломците на морнаричките студии на САД го добија за запознавање Мадејовиот оригинален FEL ласер развиен на Стенфорд универзитетот кој се користи за истражувања во воени цели.

Во 1977 воздушните сили на САД успешно проектираа и создадоа хемиски кислородно-јоден ласер (COIL). Извор на енергија за COIL е хемиската реакција, а медиумот претставува молекуларен јод. Работи со помош на: атоми, топлина (загревање) и секундарни продукти, вклучувајќи водена пара и калиум хлорид.(2-3)

1. Хемиската реакција се случува помеѓу гасот на хлор и течната супстанца од водороден пероксид и калиум хидрооксид.
2. Хемиската реакција е производ на единечен кислород.
3. Молекулите на јоден гас се вбризуваат во ласерот. Единечниот кислород обезбедува енергија за добивање на јодни атоми за ласерот и емитување на инфрацрвена светлост со бранова должина од 1.3 микрометри.
4. Ласерот може да емитува светлост непрекинато или светлоста може да биде пулсирана, со која се зголемува ефикасноста.

COIL се користи како составен елемент во воздушниот ласер во воздушните сили на САД.

3. Воздушен ласер

Во Заливската војна, силите на Садам Хусеин во повеќе наврати лансираа SCUD ракети на Израел и воените бази на САД лоцирани на Средниот Исток. Одбранбениот систем од Патриот ракетите имаа задача да ги заштитат американските сили во регионот. Патриот проектите се во состојба да уништат непријателски ракети при слетување кон целта или кога се делува правовремено во фаза на полетувањето. Воздушниот ласер (ABL) на воздушните сили на САД е развиен за Боинг, а изведувачи на работата беа Northrup Grumman и Lockheed Martin.

Сл.4 Воздушен хемиски ласер инсталиран на воздухоплов способен да погодува проектили во почетната фаза на летот.

ABL се монтира на приспособен Боинг 747 џамбо џет, кој се состои од четири ласери, напредна приспособлива оптика, сензори, компјутерски локатори, трагачи и уништувач на проектили. Овој ласер работи според следното:(5)

1. Инфрацрвените сензори ја детектираат топлотната трага од летот на проектилот и ја соопштуваат информацијата на ласерот за следење на целта.
2. Активниот трагачки ласер за следење на трагата на непријателските проектили обезбедува информации за релевантните податоци на летот (одалеченост, брзина, висина на крстарењето и сл.).
3. Осветлувачкиот ласер ја следи патеката на целта и пресметува каде и кога е најдобро за отворање оган и испукување на зракот од моќниот енергетски ласер.

4. Фарот на осветлувачкиот ласер ја осветлува целта, ја одредува количината на атмосферската турбуленција помеѓу AVL и целта, ја пренесува оваа информација до приспособливиот оптички систем во нишанскиот механизам на високоенергетскиот ласер.
5. Приспособливиот оптички систем е направен од променливи огледала способни да ги компензираат можните грешки предизвикани од атмосферската турбуленција. Куполата е поставена во предните куќишта со 1.5 метарскиот телескоп како дел од оптичкиот систем.
6. Ласерот COIL овозможува испукување на зрак од неколку мегавати на целта и истиот излегува од AVL од предниот дел на куполата.
7. Високо енергетскиот ласерски зрак го пробива површинскиот слој и го онесобува, односно, го уништува проектилот.

Сите овие операции се кординирани со компјутер. Воздушните сили моментално го тестираат AVL со дострел до илјадници километри. AVL нужно го опслужува шестчлена посада за да биде во полна оперативна и борбена употреба. Посадата задолжително мора да носи специјални заштитни наочари за заштита на очите од возможна рефлексија на зракот од капките вода во воздухот.

Високоенергетските ласери, како оние што се развиени за AVL програмата се дизајнирани и усовршени за користење на копно и на море. Можат да бидат поставени на возило или брод и се во состојба да уништат ракетни проектили, артилериски гранати или евентуални непријателски воздухоплови.

4. Несмртоносно и персонално ласерско оружје

Високоенергетските ласери се користат за уништување на непријателски проектили, а исто така можат да се користат и за дејство по цели со несмртоносни последици. Таков систем веќе е тестиран и ќе биде наскоро во оперативна употреба и се нарекува активен систем за одбивање (ADS). ADS не е ласер, туку мобилно возило со високоенергетски радио фреквентен генератор и антена за насочување. Генераторот создава бранови од 95 GHz. Милиметарски бранови имаат таласна должина од 1 до 10 милиметри и фреквенција од 30 до 300 GHz. Антената за насочување се фокусира со милиметарски големини на бранот кога зракот се вперува и тој е во состојба да го пробие површинскиот слој на целта од било која позиција на дејство до длабочина од 1/64 inch, односно дебелина на 3 листа хартија. Исто како микробрановата печка, енергијата на зракот ги загрева молекулите на водата во кожното ткиво предизвикувајќи силно чувство на изгореница. Зракот не

предизвикува трајни повреди бидејќи не пенетрира многу длабоко, а кога личноста е надвор од ефикасниот дострел чувството исчезнува.(6-7)

Сл.5 Активен систем за одбивање (ADS) управуван со милиметарска радио фреквенција поставен на мобилно возило.

Воздушните сили на САД, исто така создадоа персонално ласерско оружје које се нарекува-Задржувач на персоналот и реактивен стимулатор (PNaSR). Неговата цел е моментално да го зашемети противникот, да го збунува или растревожи. PNaSR инкорпорира две ласерски диоди со мала снага, една видлива и една инфрацрвена. Претставува ласерско персонално оружје со големина на стандардна пушка и може да го користи поединец. Оганот или светлосниот зрак на ласерот повремено одвратува, збунува, растревожува или привремено ја „заслепува-осветлува“ личноста но без сериозни и трајни последици по видот.(8)

Пентагон развива оптички направи за одвраќање, збунување што можат да ја намалат видната способност на личноста како цел.

Сл.6 Задржувач на персоналот и реактивен стимулатор (PNaSR) претставува систем на ласерско оружје со големина на пушка.

Ласерската пушка PNaSR работи слично на рубинскиот ласер, користи 12 V DC снага, која се испорачува од AA батериите. Емитува инфрацрвена светлост од 1.06 микрометри таласна должина со кратки импулси од 3 J од севкупната акумулирана енергија која изнесува 500 J. Зракот се фокусира со колиimatorски леѓи за управување и правење паралела. Пушката е класифицирана во групата на IV класа на ласери, а барањата се да биде способна за дејство кон повеќе видови материјали и цели. За таа цел инфрацрвените ласери се многу погодни.(9)

Заклучоци

Ласерите се класифицираат во четири пошироки подрачја дефинирани во класи во зависност од потенцијалот на поседуваната енергија и можноста да предизвикаат последици во доменот на биолошкото оштетување на целта. Секој ласер е класифициран и обележан со етикета за припадност на една од четирите именувани класи:

- Класа I - овие ласери не емитуваат радијација позната во опасните нивоа.
- Класа I.A. - тука припаѓаат ласерски скенери, читачи и некои слични. Горната граница на моќност за оваа класа е 4.0 mW.
- Класа II - овие ласери не се помоќни од претходните и нивното зрачење не е поголемо од 1 mW.
- Класа IIIA - ова се средно моќни ласери (cw: 1-5mW), и се опасни само за видливиот интразрак.
- Класа IIIB - се работи за умерено силни ласери.
- Класа IV - класа на многу моќни ласери (500 mW, пулсира 10 J/cm² или дифузна граница на рефлексија), опасни по видот а директната изложеност предизвикува несакани последици по кожата, здравјето и воопшто животот.

Ласерските системи на оружја кои работат на принципот на искористување на ефектите на моќната фокусирана енергија имаат повеќе предности во однос на конвенционалните оружја и проектили.

Светлоста е базична движечка енергија. Испукува многу моќна и силна енергија која може да патува на големи дистанци и оваа карактеристика го прави современо и моќно оружје.

Произведува светлосна енергија на неконвенционален начин, односно ја збогатува светлината преку стимулирана емисија на радијација и истата се произведува со стимулирано ослободување на фотони или светлосни честички.

Изложеното ни става до знаење дека програмата работи на развивање на моќни енергетските ласери, микробранова технологија и други футуристички системи на оружја. Желбата за прогрес, доминација и контрола во многу подрачја и области ја наметнува потребата и големиот интерес на развивање на оваа програма од страна на големите светски сили, каде САД во овој момент предничат и ја имаат водечката улога во светски рамки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. National Defense Magazine, Directed Energy Weapons Promise "Low Cost Per Kill", 2001.
2. New Scientist online, "U.S. military sets laser PhaSRs to stun." November 2005.
3. New Scientist online, Sweeping stun guns to target crowds, June 2004.
4. U.S. Air Force Kirtland Air Force Base, Directed Energy Directorate.
http://www.kirtland.af.mil/afrl_de/
5. U.S. Air Force, Brief History of the Airborne Laser.
<http://www.kirtland.af.mil/shared/media/document/>
6. U.S. Air Force, Personal Halting and Stimulation Response (PHaSR).
<http://www.kirtland.af.mil/shared/media/document/AFD>
7. Military.com: Blindness: PhaSR. <http://www.military.com/soldiertech/>
8. Department of Defense: Joint Non-Lethal Weapons Program. <https://www.jnlwp.com/>
9. IEEE Virtual Museum. "Millimeter Waves."
<http://www.ieee-virtual-museum.org/>
10. Joint Non-Lethal Weapons Program, Active Denial System Fact Sheet.
https://www.jnlwp.com/misc/fact_sheets/
11. POPSCI.com. Attack at the Speed of Light. <http://www.popsci.com/military-aviation-space/>

4

Техничко-технолошки достижнувања, вооружување и опрема

ФЕНОМЕНОТ НА „ПРИВАТНИ ВОЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ“ КАКО НЕИЗБЕЖНИ КОМПОНЕНТИ НА СУДИРИТЕ ВО ЦИИ ВЕК

Роберт МИКАЦ
Р. Хрватска

Апстракт: *Што е заедничко и поврзано со безбедноста на авганистанскиот претседател, градењето на затворскиот комплекс во заливот Гуантанамо, собирањето на разузнавачки податоци во Ирак, уништувањето на посевите во Колумбија, со управувањето со информатичките и комуникациските системи за превенција од напади на САД? Преку координација со националните сили на безбедноста, сите наведени задачи самостојно ги извршуваат приватните воени организации.*

Клучни зборови: *приватни воени организации, реформа на безбедносниот сектор, нови концепции на безбедноста, асиметрични војни, создавање на концепти на поопални сили.*

PHENOMENON OF THE "PRIVATE MILITARY COMPANIES": INEVITABLE COMPONENT IN 21-CENTURY CONFLICTS

Abstract: *What is common to security of Afghanistan President, building jail complex in Guantanamo bay, collection of inquiry data in Iraq, destruction of crops in Columbia and managing with informatics and communication systems to prevent attacks on USA? By coordination with national forces all mentioned tasks are independently conducted by private military organizations.*

Key words: *private military companies, security sector reform, new security concepts, asymmetrical warfare, building concept of total forces.*

Вовед

Истражувањето на овој труд се фокусира на услугите и понудувачите на услугите од приватниот сектор кои се развиле и профитирале како неизбежна компонента во сите аспекти на безбедноста во поново време. Во современото општество изучувањето и разбирањето на асиметричните војни¹ е незамисливо без истражување на феноменот на приватните воени организации. Иако сè што е поврзано со областа на приватните воени организации е многу интересно и релативно ново во академските кругови, во трудот по пат на анализа критички ќе се истражуваат и обработуваат причините кои довеле до експанзивен развој и потребата за услуги од страна на приватните воени организации во жаришните делови на светот. Останатите влијанија кои се поврзани со развојот на приватните воени организации ќе бидат површно обработени и преку приказ дополнително ќе се појасни сликата поврзана за подрачјето кое се анализира.

Приватизацијата на воениот позив е стар начин на работење познат уште и во постарата литература. Вооружените групи ги давале своите услуги на оние кои можеле да ги платат. Феноменот на приватните воени организации не е нов, но тоа што е ново е потребата тој феномен да се истражува, бидејќи тие се составен дел на националната безбедност на многу држави во светот.

Феноменот на приватните воени организации не е географски поврзан, ниту пак е специфичен само за едно подрачје², но во трудот се настојува да се посочат оние што се основни на територијата на САД (делумно и во Велика Британија) и нивното дејствување во моменталните жаришта во светот, Ирак и Авганистан. Две причини се основни за изборот на ваквиот пристап: Првата е улогата на приватните воени организации основани во САД, кои предизвикуваат најмногу дебати за нивните активности на теренот и меѓусебната соработка со политичките елити во САД, додека втората причина е пишаниот и снимен материјал кој е достапен само од подрачјето на САД, САД и Велика Британија водат во развојот на приватниот сектор во кој ги вбројуваме и приватните воени организации и ги поставуваат стандардите на ниво на глобално работење на овие организации. Посебен акцент во трудот е ставен на развојот на приватниот сектор, сместен во поширок контекст на еволуција на

¹ Новите војни обично се нарекуваат асиметрични, а нив ги предизвикуваат асиметричните закани. Асиметрични закани според Синиша Таталовиќ се оние ситуации во кои државата или општеството во целина не е соочено со тешко вооружување и јака воена сила, туку напротив со неасиметрична закана која доаѓа од послаб противник, збир на луѓе или дури и од анонимни поединци. Овие закани немаат опасност да се претворат во голема конвенционална војна, но сепак се поголема опасност за националната и меѓународната безбедност (Таталовиќ 2007).

² Денес работењето на приватните воени организации е распространето во повеќе од 50 држави во светот на сите континенти, од кои се проценува дека 30 организации се основани во САД, околу 25 во Велика Британија, и по неколку во Јужноафриканската Република, Германија и Франција. Многу автори истакнуваат дека нивната бројка е многу поголема. Овој тренд се шири на просторот на поранешниот СССР.

меѓународните односи, на објаснување на улогата на приватните воени организации и еволуцијата на индустријата со приказ преку објективот на промената на одбранбената парадигма во САД.

1. Терминолошко дефинирање на поимите

Под приватен сектор кој е од важност за подрачјето кое се истражува, се подразбираат приватните воени организации, приватните безбедносни организации и корпоративните организации.³ Според одредени тврдења тие се легално регистрирани и запишани во Регистарот на деловните субјекти при овластената институција во земјата во која се основани. Во достапната странска литература која се занимава со проучување на овој феномен за наведените фирми се користат различни термини како: Private Military Companies, Private Military and Security Companies, Private Security Companies, Private Security Providers, Private Military Firms и Private Contractors. Ангажманот на ваквите претпријатија е видлив во широкиот спектар на задачи кои се поврзани со војската, реконструкциските работи, развојот на воената и невоената технологија, како и нивната примена во националните значајни системи.

Приватните безбедносни организации се основаат за извршување на задачи во национални рамки, поради што нивната улога во меѓународното окружување е мала. Тактиката на постапување на приватните безбедносни организации е со дефанзивен карактер, поради поголемата ориентираност кон оперативното дејствување.

Приватните воени организации се фирми кои на пазарот нудат воени способности, најчесто основани во најразвиените земји во светот, каде има воспоставено национални темели, развиена мрежа на деловни контакти и центри за обука.⁴ При давањето на своите услуги приватните воени организации користат воена опрема, воено оружје и воена тактика. Најчесто дејствуваат меѓународно и даваат широк спектар на безбедносни услуги во кризните делови на светот. Многу приватни воени организации даваат услуги од подрачјето на приватните безбедносни организации, но задачите со кои

³ Во терминолошкото дефинирање на поимите потребно е да се нагласи дека при анализата не е земена предвид категоријата платеници (mercenaries), како и нивното дистанцирање при истражувањето на приватниот сектор во овој труд.

⁴ Peter W. Singer денешните приватни воени организации ги нарекува корпоративна еволуција на средновековните платеници (документарен филм Shadow Company 07'103). или „војска на мокниот капитал“ (**Обзор 2007.).

даваат воени услуги им се примарна дејност.⁵ Според Carlos Ortiz приватните воени организации можат да бидат во различни облици и големини, но без оглед на тоа дали се независни понудувачи на услуги, произведувачи на некој концерн или постојка на некоја корпоративна организација, повеќето од нив се наоѓаат помеѓу два пола на спектарот на понудувачи на услуги, односно помеѓу „чисти“ приватни воени организации и корпоративни организации (Ortiz, 2007.) Крамер смета дека успешни приватни безбедносни и воени организации се инкорпорирани во големите конгломерати (корпоративни организации) (Kramer, 2007). Приватните воени организации може да се разгледуваат како ентитети во центарот на бројни преклопени сфери на деловни активности (Ortiz, 2007). Приватните воени организации најдобро ги дефинирала Imke-Ilse Drews, според која тоа се претпријатија кои нудат воени способности кои традиционално ги обезбедуваат регуларните воени сили. Воените способности кои се од особена важност во овој случај се можностите и изведувањата на борбени операции, обезбедување на воени совети и обуки, одржување на систем на вооружување, собирање и анализа на разузнавачки информации, како и логистичка поддршка на регуларните воени сили (Drews, 2007.).

Корпоративните организации се мултидисциплинарни и најчесто интернационални претпријатија со широк спектар на дејствување, кои покрај својата примарна работа се одлучуваат да нудат и услуги на воениот сектор со цел да го прошират своето работење. Ваквите претпријатија ги класифицираме како корпоративни организации кои го помагаат воениот сектор. Многу вакви претпријатија во литературата се оквалификувале како приватни воени организации, но тие во потполност не се приватни воени организации, туку поседуваат одредени способности и ги нудат своите услуги само како дел од својот широк спектар на сопствени можности. Поради тоа, категоријата

⁵ Разликата во типологијата на приватните безбедносни организации и приватните воени организации можеме да ја започнеме со домашниот безбедносен сектор во кој учествуваат и двете организации. Во домашниот безбедносен сектор двата вида организации даваат физичка и техничка заштита на правни и физички лица и се насочени кон лица кои се стремат на криминални работи (телохранители, аларми против крајби, патроли во претпријатијата), потоа заштита на деловни објекти (трговски центри, банки, спортски објекти) и владини институции (судови, аеродроми, школски институции). На домашен терен меѓу овие организации нема разлика во извршувањето на работите, а разликата започнува кога тие ќе се ангажираат во странство. Некои автори, како Сингер во типологијата не прават разлика помеѓу приватните безбедносни организации и приватните воени организации, односно сите нив ги нарекува под едно зедничко име приватни воени претпријатија (Private Military Firms) (Singer 2003.).

приватни воени организации неточно е раширена и во неа се вброени сите услуги кои ги даваат и приватните воени организации и корпоративните организации (Ortiz, 2007.). Спектарот на дејствување на корпоративните организации е мултидисциплинарен и повеќе пати поширок од дејствувањето на приватните воени организации, поради што не може да се вбројат во иста категорија, иако во давањето услуги во безбедносниот сектор се користат со истата методологија на работење и дејствување. Корпоративните организации со помагањето на воениот сектор се одлучуваат на создавање на сопствени приватните воени организации или ги преземаат постоечките заради дополнување на сопствените ресурси.⁶ Ширината на дејствување на корпоративните организации главно е стратемиска и повремено со тактички карактер, додека главен белег на нивното работење е помагање на целите на мисиите со неагресивен пристап и средства.

Линија која ќе ги подели приватните воени организации и корпоративните организации не е можно да се повлече. Не е можно да се разграничи каде завршуваат приватните воени организации, а каде почнуваат корпоративните организации. Потребно е да се нагласи дека корпоративните организации имаат значајно поголем бизнис од приватните воени организации, а нивниот меѓусебен однос е испреплетен состав на вредности и работи. Фокус на нашето истражување се приватните воени организации, а со самото тоа и истражувањето на корпоративните организации е неизбежна компонента. Дејствувањето на приватните воени организации е широко распространето и во многу сегменти е неизбежен дел на националната и глобалната безбедност.⁷ Инкорпорираноста на ваквите претпријатија во безбедносната архитектура се протега од развојот на поединечни сектори во рамките на концептот C4ISR⁸

⁶ Пат во друг правец во кој приватните воени организации за свои потреби можат да основаат големи меѓународни корпоративни организации е неостварлив.

⁷ Компанијата ArmorGroup е ангажирана од страна на британската влада да го врши обезбедувањето на нејзините амбасади низ целиот свет, исто како што истата работа ја извршува DynCorp за владата на САД. Приватните организации стануваат значајни и на подрачјето за заштита на населението од нуклеарно, хемиско и биолошко оружје (Ballard 2007). MPRI е една од најголемите и најпочитувани приватно-воени организации, која има на располагање 12.500 пензионирани војници со големи способности, кои можат да се активираат за извршување од нуклеарни операции, па сè до напади на подморници (Yeoman 2003).

⁸ C4ISR - Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance and Reconnaissance - воена кратенка за командување, контрола, информатичка опрема, разузнавање, надгледување и извидување.

па сè до истражување на затворениците во злогласниот Абу Гхрайбу, од развојот на најсовремената технологија и нејзина имплементација во национално значајни системи⁹, до изведување на оперативни задачи во кризните подрачја на светот кои се сметаат за нелегални, па со тоа и нескладни за регуларните сили. На примерите од следните неколку размислувања може да видиме до која мера приватните воени организации се инволвирани во состав на безбедносната политика на САД.

Според Дун Согра, во Колумбија приватните воени организации се корисен алат на САД во спроведувањето на безбедносната политика која не е во согласност со меѓународното право (Крамер, 2007). Bernd McConnel, како заменик на помошникот на министерот на одбрана на САД во своето интервју¹⁰ со Deborah Avant вели дека МПРИ не е приватна организација, туку продолжување на владата на САД (Avant, 2005). Исто така, Avant ја пренесува и изјавата на бригадирот Kevina Cunninghama, директорот на Воената школа на војската на САД, дека САД не може да одат во војна без приватните воени организации. (Avant, 2005).

2. Класификација на приватните воени организации

Приватните воени организации дејствуваат во малите советодавни фирми и во големите транснационални корпорации кои обезбедуваат логистичка поддршка, потоа изнајмуваат борбени хеликоптери, обезбедуваат сили за борбени дејствија и ги даваат сите видови услуги при помагањето на борбените операции. Бидејќи не постојат приватни воени организации кои генерално се специјализирани само за одредени задачи, туку спектарот на услугите кои ги нудат се испреплетени во зависност од побарувањето на пазарот и способностите на приватните воени организации да се прилагодат на пазарните потреби, можеме да ги анализираме според активностите на дејствување, а тоа се: директна соработка, обука, логистичка поддршка и услужни работи, советодавни услуги, стратемиски и административни експертизи и разузнавачки активности.

Директната соработка како активност се спроведува на предната страна на борбата. Постојат фирми кои тесно се специјализирани за давање услуги од воен тип (Blackwater, Executive Outcomes, Sandline, Kroll, Triple Canopy, Control

⁹ ДунСогра за потребите на ФБИ изградил информатичка мрежа - Trilogy. Групи на приватни воени организации меѓу кои и ДунСогра информатичкиот систем ги увезуваат американските амбасади за да се грижат за бежичните телефонски системи за итни случаи на владата на САД (Ballard 2007).

¹⁰ Интервјуто е направено 14 декември 1999 година

Risks, Armor Group, Aegis). За овие фирми и за нивната ангажираност се води најмногу полемика во сите расправи кои вклучуваат ангажман на приватните воени организации во доскорешните воени работи. Причина е во тоа што ваквите фирми обезбедуваат тактички воени можности во подрачјата на војување. Додека, едни автори сметаат дека приватните воени организации денес не може да се поврзат со директната соработка во борбените активности (Kramer, 2007), други мислат дека тие активно соработуваат во борбите (Drews, 2007), (Scahill, 2007).¹¹ Офанзивните работи со кои приватните воени организации се занимаваат во овој сегмент се: обезбедување на ВИП личности, секојдневна заштита на високо позиционирани лица, обезбедување на доставни конвои и дистрибуција на хуманитарна помош, соработка со владини сили за спречување на трговијата со наркотици и уништување на посеите со афион (Авганистан) и кока (Колумбија). Дефанзивните задачи во критичните жаришта се обезбедување на важни институции, воени инсталации, заштита на критична инфраструктура, одржување на значајни системи како и помош на борбените операции.

Обуката е значајна активност на приватните воени организации (Blackwater, DynCorp, MPRI, Executive Outcomes, DFI International, Logicon, Vinnell). Делумно е тоа така затоа што со реконструирање на воениот состав дошло до губење на одредени воени полигони и способности, па обуката на војниците недостасувала. Приватното претприемништво за краток период успешно реагирало на настанатата ситуација на трансформација и реконструкција на вооружените сили, и тоа ги поттикнало да развијат врвни воени полигони и концепт на обука и тренинг на војската и полицијата.¹² Покрај тоа, приватните

¹¹ Следниве приватни воени организации учествувале во борбените дејствија: Executive Outcomes во Ангола и Сiera Леоне, Sandline во Сiera Леоне, како и Blackwater во Ирак. Иако во минатото активностите на фирмите Executive Outcomes и Sandline во наведените земји станаа „легендарен“ пример на директното учество во борбените активности, безбедносната тактика на Бремер (во текот на 2000/2004.) применувана од страна на припадниците на Blackwater во Ирак, користењето на оружје со голема огнена моќ и борбени хеликоптери, борбата против бунтовниците е се друго само не негација на директното учество на приватните воени организации во директните судири.

¹² Моментално Blackwater е еден од најактуелните примери за обука на американските сили која ја спроведуваат приватните воени организации, на чии полигони во Северна Каролина се спроведува обука на припадниците на морнаричката пешадија на САД за противтерористичка борба во одредени делови на светот. Пресуден момент кој довел за подигнување на една од најмоќните приватно воени организации на светот, Blackwater, е нападот на американскиот воен брод USS Cole во Јемен во 2000 година од страна на терористите. Со воените анализи кои следеле после нападот, покрај другото е утврдено дека моринците на бродот пред да бидат упатени во мисија немале противтерористичка обука и обука за ракување на оружјето кое го користат. Набрзо после тоа Blackwater ја добил првата работа во спроведување на безбедноста на припадниците на војската на САД.

воени организации пружаат и обука и тренинг на многу вооружени сили на одредени заинтересирани држави¹³ кои учествуваат во сегментот на обнова на безбедносниот сектор во Авганистан и Ирак.¹⁴

Логистичка поддршка и услужни дејности се активности со кои се занимаваат најголем број од приватните воени организации (Halliburton, KBR, SAIC) и претставуваат подрачје кое носи најмногу приходи. Логистички услуги и услужни работи се градење на кампови и нивно одржување, приготвување храна, прочистување вода, доставување хуманитарна помош, производи и гориво, одржување и управување со информатички, борбени и комуникациски системи. Покрај наведените активности, приватните воени организации се занимаваат и со одржување на софистицирани системи на вооружување на воени авиони, како што се Б-2 бомбаредери, Ф-117 невидлив ловец, Апачи хеликоптери, КЦ-10 авиони за полнење на гориво „зрак-зрак“, У-2 извиднички авиони и беспилотни извиднички авиони Global Hawk (Yeoman, 2003.). Приватните воени организации денес обезбедуваат помош при секој ангажман на труците на САД (Schreier и Caparini, 2005.) Покрај вооружените сили на САД, и организацијата на ООН се повеќе своите активности ги извршува со помош од приватните воени организации. Организацијата на ООН нема сопствени сили и во потполност зависи од доделените капацитети од своите членки, и често од прагматички причини за остварување на сопствените цели прима услуги и соработува со корпоративните организации и приватните воени организации.¹⁵

Советодавните услуги, стратегиски и административни експертизи се едни од најсилните подрачја на активности на приватните воени организации (MPRI, DynCorp, Vinnell). Работењето во ова подрачје помага за развој на доктрини и стратегиски документи, анализа и стручна обработка на областите кои се од национален интерес, како и во давањето одредени препораки. На меѓународен план се ангажираат со посредство на своите највисоки тела (State Department и Pentagon) во многу држави преку еден широк спектар на задачи.

¹³ Приватните воени организации се лиценцирани од страна на State Department и склучуваат договори за обука на војниците и за реорганизација на воените системи со владите на Нигерија, Бугарија, Тајван и Екваторијална Гвинеја (Seoman, 2003.). Ист е примерот и со MPRI, кој имал голема улога во Хрватска, Босна и Херцеговина, Бугарија и многу други држави.

¹⁴ DynCorp 2 Vinnell доби главна улога во воспоставувањето на новата ирачка војска. (Avant, 2005.).

¹⁵ Сите мултинационални мировни операции спроведени од страна на ООН од 1990 година ги вклучувале приватните воени организации при спроведување на операциите (Avant, 2005.).

Дополнително подрачје на дејствување се реформите на безбедносниот сектор во земјите во транзиција, како и задачи во процесот на стабилизација и реконструкција после интервенции (пр. Авганистан и Ирак).

Разузнавачките активности се врв на пирамидата на услугите кои ги даваат корпоративните организации и приватните воени организации (Titan, CASI). Разузнавачките активности се посебно ризична и осетлива компонента на мозаикот од односи помеѓу воените сили (Pentagon) - цивилната структура на власта (State Department, Министерство за одбрана) - приватни организации. Приватните воени организации кои даваат разузнавачки услуги за извршување на своите задачи ангажираат поранешни разузнавачи и аналитичари од владините агенции и приватните корпорации.¹⁶ Нивните активности се движат од разузнавачко, сателитско и воздушно извидување, фотографско прикажување и толкување, разузнавачки анализи на собраните податоци, па сè до психолошко и информатичко војување. Денешната нераскинлива врска помеѓу САД и приватните воени организации во овој сегмент е видлива преку тоа што обработката на националните вредни информации се доделени надвор од институционалните елементи.¹⁷

3. Причини за појавување на приватните воени организации

Втората половина на XX и на почетокот на XXI век е периодот кој е обележан со брзи промени кои неповратно го сменија светот. Промените настанаа во научната, стратегиска, политичката, правната, економската и социјалната димензија. Овој период го обележуваат неколку случувања и процеси кои се значајни за појавата на приватните воени организации. Причините за појава на приватните воени организации може да ги поделиме

¹⁶ Често во своето дејствување се користат со респексивна практика. Најзвучен пример е скандалот со мачењето и злоставувањето на затворениците во затворот Abu Graib. Овој настан ги запрепасти луѓето ширум светот и го зголеми интересот за активностите на приватните воени организации, како и за нивните разузнавачки и истражувачки работи. Бројот на припадниците на приватните воени организации кои се вмешани во случајот не е познат, но минимум 37 испитувачи од ваквите претпјатија работеле во тој затвор (Isenberg, 2006.).

¹⁷ Многу добар пример за вакво работење може да се види кај концептот на разузнавачко прибирање и обработка на информации, наречен "Total Intelligence Solutions", кој го лансирале Cofer Black и Robert Richer 2007 година. Концептот, според методологија на разузнавачко прибирање на информации и аналитички вештини на оперативците на ЦИА, се дава на оние кои се во можност да ги платат ваквите услуги. Cofer Black - моментално потпретседател на компанијат Blackwater, човек со икуство од 28 години во управата на ЦИА, ја завршил својата кариера во ЦИА како директор на противтерористичкиот центар на ЦИА. Robert Richer - поранешен помошен заменик на директорот за операции во ЦИА.

на директни причини за нивната појава и на причини кои доаѓаат како резултат на широкиот спектар на општествените промени. Три директни причини може да се издвојат и се карактеризираат како случувања кои овозможиле создавање на приватните воени организации.

3.1. Научно-стратегиски причини

Во корелација со другите причини за настанување на приватните воени организации, научно-стратегиските причини придонесуваат за изразување на феноменот. После Втората светска војна продолжува научната заинтересираност на западните сили за контрола и надгледување на значајните подрачја во светот, особено на изворите на стратегиските енергенци во XX и XXI век за нафтата. После Втората светска војна ценатрот на глобална моќ се премести од Велика Британија во САД, а новиот светски лидер ја продолжува контролата на Блискиот Исток, која претходно ја правела Британците. Колку и да е важно надгледувањето и управувањето со изворите на нафтата, подеднакво е важна и контролата на патиштата на дистрибуцијата на нафтата. Нафтата била предводник на глобализацијата, а поврзаноста меѓу нафтата и политиката е темел на глобалната моќ (Dekanić 2007.) Директна последица на воените операции за време на Заливската војна (1991) е разместување голем број на американските сили во Саудиска Арабија и преземањето одговорност на САД за сигурност на нафтните патишта.¹⁸ Денес после окупацијата на Ирак, како резултат на операцијата Ираќи Фреedom во 2003 година, со влијанието во Саудиска Арабија, Кувајт, Соединетите Арапски Емирати и Катар, САД ја обезбеди контролата над повеќе од 50% од светските резерви на нафтата. За да се контролира широкото и нестабилно подрачје на Блискиот Исток, силите на САД не биле доволни, па затоа било потребно да се пронајдат партнери за извршување на активностите. Ваквиот амбициозен план на САД нема да може да се спроведе без помошта од приватниот сектор. Политичката елита на САД се определила за давањето на одредени работи на приватни компании за да го намали јазот помеѓу стратегиските цели и пренапрегатите можности. На тој начин корпоративните организации и приватните воени организации кои биле подготвени да ја следат политиката на САД во тоа подрачје добиле договори со големи вредности, најчесто без

¹⁸ Војната во Заливот покажа дека нафтата и контролата над поголемиот дел од Блискиот Исток е најважна стратешка цел на САД (Dekanić 2007).

конкуренција, односно во рамката на "cost-plus".¹⁹

3.2. Политичко-правни причини

Во минатото државите беа главни носители на сите активности на меѓународен план и единствени субјекти во меѓународното право кои имаа ексклузивното право на употреба на сила. На почетокот на ЦД век се појавија и други носители²⁰ кои почнаа да влијаат на меѓународните случувања, со што државите престанаа да бидат единствени субјекти (Вукадиновиќ, 2004). Под влијание на неолибералните движења, државите го губат монополот на многу подрачја и постепено ја губат контролата над ресурсите со кои можат да располагаат. Прашањата поврзани со националната одбрана и безбедност стануваат депривелегирани права на државата, како што се претходно препуштените права на контрола на меѓународната трговија и финансии. Безбедноста која беше формирана врз основа на воениот фактор стана зависна од процесите кои се случуваат во сите сфери на општеството и доаѓа до важно намалување на воената димензија во рамките на националната безбедност, а се зголемува улогата на другите служби (полицијата, разузнавачките агенции, системите за заштита на населението). Бидејќи јавните сили за безбедност немаат доволно луѓе, ресурси и можности за преземање на бараните задачи кои се над нивните основни функции, се отвори широко подрачје и нова димензија за вклучување на приватниот сектор во областа на безбедноста. Резултат на ваквите движења е побарувачката за нови концепти на безбедност. Редифинирањето на безбедноста е нужност бидејќи сите држави како носители на безбедноста одлучиле оваа област да ја препуштат на пазарот, односно да се најдат внатрешни и надворешни партнери во спроведувањето на безбедноста.²¹ Пред лидерите на светскиот мир и војна се поставува барањето за изнаоѓање други можности за да го продолжат своето дејствување кон своите глобални цели, но со изменети средства. Во тие настојувања корпоративните

¹⁹ "Cost-plus" договорите им овозможуваат на претпријатијата со што поголема потрошувачка на одобрени средства да остварат поголема заработка.

²⁰ Тоа се меѓународни владини и невладини организации, политички движења со меѓународен карактер, мултинационални компании, цркви и религиски движења, групи луѓе и поединци.

²¹ Со издвојување на само еден статистички податок можеме да ја потврдиме претходната теза. Помеѓу 1994 и 2002 година Министерството за одбрана на САД склучило повеќе од 3000 договори за извршување на работи поврзани со безбедносни прашања, со приватни организации во вредност од приближно 300 милјарди долари. Ваков експоненцијален пораст е индикативен показател како главната глобална сила гледа на приватизацијата - особено на подрачјето на националната безбедност (Ballard, 2007.).

организации и приватните воени организации стануваат главна потпора во исполнувањето на поставените цели.

Постојат неколку меѓусебно испреплетени односи кои треба да се истакнат за да се прикаже односот меѓу политичките елити и приватните воени организации. Сите наведени процеси се од големо значење за да се препознае начинот како безбедноста се промени и стана производ со кој може да се тргува.

Трансформација на вооружените сили е многу важен сегмент за развојот на приватните воени организации. Со промената на улогата на државата на подрачјето на безбедносниот сектор дојде до промена и на улогата на вооружените сили, како досегашен чувар за заштита на суверенитетот и безбедноста.²² Со завршувањето на Студената војна, политичките одлуки за вооружените сили на сите земји се редуцирани како за функциите на нивните задачи, така и за персоналот, но многу политички елити ја пропуштија потребата од брзо концептуално прилагодување на вооружените сили со новите безбедносни услови, поради инертноста на системите во управувањето и политичкото нереагирање на промените. Улогата на вооружените сили неповратно се промени, се бара нивно намалување, концептуално се трансформираат во мали, стручни и мобилни единици, се насочуваат кон хуманитарни активности и интервенции во странство.²³ Потребата за рedefинирање на делокругот на работа на вооружените сили и описот на нивните задачи во целина најмногу доаѓа до израз кај нивните меѓународни дејствувања. Со сè поголемата географска распространетост на воените операции по светот, се појави потребата одредени функции на вооружените сили, поради неможноста да се спроведат, да се понудат на приватни организации кои ќе можат да ги исполнатат барањата. Воените системи, најпрво на САД, биле и сè уште се понапрегнати поради геостратешките амбиции, финансиските можности, достапноста на воени сили и јавното мислење во земјата, кое се користи за исполнување на политички цели. Поради тоа тие се ослобуваат кон соработка со приватниот сектор. Структурните

²² Според Антон Гризолд границата помеѓу типичните воени задачи поврзани со внатрешната безбедност, правниот поредок и обезбедувањето на безбедноста на сите граници е се помалку очигледна. Можеме да бидеме уверени дека класичното разбирање на вооружените сили, пописот на нивните традиционални задачи, нивната организираност и доктрина на употреба мора силно да се промени, ако државите и меѓународната заедница сакаат делотворно да се соочат со комплексните закани по безбедноста (Grizold, 2006.).

²³ Ваквото прилагодување на вооружените сили треба да биде проследено со парламентарни измени на нормативното законодавство.

трансформации на вооружените сили и потпирањето на пазарната основа имаа големо значење за развојот и експанзијата на корпоративните организации и приватните воени организации. Постепено доаѓа до раздвојување на оние функции од воениот сектор кои не се пресудни за директно борбено дејствување (non-core function) и тие се препуштаат на приватниот сектор.²⁴

Пријателства и лобирањето се значаен алат за меѓусебно коминицирање меѓу приватните воени организации и политичките елити. Приватните воени организации и корпоративните организации во САД за потребите за заедничко настапување и дејствување во 2001 година основале структурна организација The International Peace Operations Association (IPOA) со помош на која лобираат кај највисоките структури на моќ во САД (Kongres, Senat, State Department, Pentagon). За лобирање во Конгресот и во Пентагон се користат услугите на пензионирани високи членови на американската војска и професионални лобисти и на тој начин дејствуваат на безбедносната политика на владата. Само во 2001 година 10 приватни воени организации во САД потрошиле 32 милиони долари на лобирање во Вашингтон (Yeoman, 2003.). Расположивите финансиски средства за лобирање и донациите во комбинација со личните врски им даваат на приватните воени организации висок степен на влијание дури и во поглед на стандардите во Вашингтон.

Преминување на високи членови во редовите на приватните воени организации или примерите дека воените членови формираат приватните воени организации е следната поврзаност помеѓу приватните воени организации и политичките елити (МПРИ е формирано од осум пензионирани високи членови на војската на САД, Blackwater го формира поранешен морнарички специјалец Eric Prince во 1996 година). Ова доведува до тоа одделни приватни воени организации во своите делови да имаат повеќе генерали од американската војска отколку Пентагон сам.²⁵

²⁴ Покрај досега наведеното, изградбата на модел за едукација на војската и полицијата се силна причина за зголемена потреба од приватен сектор. Приватните воени организации со обуката на силите на САД и многу меѓународните сили за безбедност градат полигони и спроведуваат обуки кои војските и јавните служби ги немаат .

²⁵ Во остварувањето на што поповолни и подносили работи наведените организации сè повеќе навлегуваат во судир со интересите, понудувајќи на високо рангираните воени членови и државни службеници можност за вработување на високо профитни менаџерски функции во свои рамки. Овој тренд првенствено е познат во САД, каде е присутна константна кружна флукуација на владејачката елита, која се именува на раководни позиции во приватните корпорации, владини институции и воената индустрија. Најдобар пример за тоа е моменталниот потпретседател на САД, Dick Cheney (министер за одбрана од 1989 до 1996, потоа претседател и извршен директор на Halliburton од 1995 до 2000, и потпретседател на САД од 2001 - во тек).

Донациите за кампањи се поврзани со пријателствата и лобирањето. Според истражувањето на весникот Mother Jones од 1999 година, 17 најдобри приватни воени организации во САД донирале 12.4 милиони долари за конгресните и претседателските кампањи (Yeoman, 2003.).

Влијание на жртвите на националната свест е голема препрека во остварувањето на политичките цели по воен пат со регуларните сили. Со ангажирање на приватните воени организации чии вработени на теренот ги извршуваат истите задачи како и припадниците на војската на САД се избегнува медиумското алармирање за жртвите.²⁶ Приватните воени организации не објавуваат кога нивните запослени страдаат и со договори се оградуваат од какви било можности за докада на штетата на семејствата на погинатите. Но кога ќе настрада некој регуларен војник, државата е должна на семејството на настраданиот да исплати голема отштета и да го закопа со високи воени почести. Приватните воени организации за своја одбрана од вакви и други тужби ангажираат најдобри и воедно најскапи адвокатски уреди во САД.

Правната рамка која ги регулира приватните воени организации може да се разгледува на национално и на меѓународно ниво. На национален план, во развиените земји очигледно е дека недостасуваат институционални можности за следење на развојот на ваквите организации за ова подрачје нормативно да се уреди.²⁷ Кај земјите во развој тешко е да се очекува дека

²⁶ Иако до егзактни показатели за бројот на жртвите во Ирак од практични причини е скоро невозможно да се дојде, постојат неколку извори кои можат да се сметаат за релевантни во тој сегмент. Според полугодишниот извештај од јануари 2008 на генералниот инспектор на Министерството за одбрана на САД за реконструкциските работи во Ирак (SIGIR), кој е испратен до Конгресот, видно е дека бројот на цивилните жртви на корпоративните организации, вработени на работи за реконструкција од почетокот на операцијата Iraqi Freedom до денес е 1.123 мртви од кои 242 се државјани на САД (SIGIR, 2008.). Иако спомнатите бројки се високи, преовладува мислењето дека тие сè уште повисоки. За ова време според службените статистички податоци бројот на настрадани американски војници до крајот на јануари 2008 година изнесува 3.941 загинаат, а 28.938 ранети војници, додека се проценува дека бројот на ранети војници е помеѓу 23.000 и 100.000 (ANTIWAR.COM). Проценката за бројот на жртви од страна на Ирак од почетокот на нападот до денес е 1.168.058 мртви (www.justforeignpolicy.com) кои загинале од различни причини.

²⁷ За поблиску да објасниме ќе се послужиме со два примера. Во првиот пример, помина повеќе од четири години од кога британската влада го создала Green Paper во кој се истакнати опасностите и предизвиците од приватните воени организации, но и покрај тоа ништо не се направило во поглед на регулација на нивните операции (Dearden и Mathieu, 2006.). Во другиот пример, кој се однесува на САД, Сенатот на САД на 16 јуни 2004 ГОДИНА го одби предлогот на Демократската партија да се воспостават казни за корпоративните организации и приватните воени организации за кои ќе се утврди дека наплатувале превисоки цени за услугите, како и да се забранат приватни истражувачи во воените истраги (Hulse, 2004.) Состојбата не се променила и покрај тоа што до гласањето во Сенатот, а и после тоа се утврдени бројни неправилности кои ги направиле припадниците на приватните воени организации, како што се: пренаплатување на услугите, злоставување и мачење на затворениците, злоставување и силување на жени, пререње на пари, убиства, кршење на човечките права и друго.

оваа област може да се уреди, бидејќи земјите најпрво се судираат со проблемот за изградба на државата и институциите со широкиот распон на државните функции кои треба да се исполнат. Земјите во развој се борат со способноста за задоволување на основните општествени потреби: ред и поредок, безбедност, законитост и раст на економијата. Тешко е да се очекува дека овие земји можат адекватно да го регулираат делокругот на работење на приватните воени организации. Меѓународното уредување во областа на работењето на приватните воени организации е уште потешко да се спроведе. Не постои меѓународно законодавство кое во потполност или пак во најголем дел ќе ги регулира прашањата поврзани со приватните воени организации и начелата на нивното дејствување, бидејќи не постои ниту консензус меѓу најсилните држави во светот за регулирање на оваа област. Меѓународните резолуции кои постојат се однесуваат на платениците, но бидејќи платениците и приватните воени организации се две различни категории, примената на тие резолуции не е можна за приватните воени организации. Моментално не се воспоставени меѓународни стандарди кои се однесуваат на легитимноста на нивното работење, ниту било какви класификации на можностите за извршување на одредени работи.²⁸

Прашањето на легитимност за употреба на сила е подрачје за кое се кршат многу коија. За разлика од воените сили кои во воените операции имаат општествено оправдување за употреба на сила, приватните воени организации за да употребат огнено оружје постои одредена нормативна рамка, но не и според меѓународните конвенции и резолуции, односно со еднострано доделени одобренија, што наведува на постоење многу контраверзии.²⁹ Исто така не

²⁸ Поимот приватни воени организации (Private Military Companies) не постои во рамките на ниту еден меѓународен нормативен акт или конвенција (Shreier и Caparini, 2005.).

²⁹ После инцидентот кој се случи на 16 септември 2007 во кој припадниците на Blackwater за време на обезбедување на претставниците на USAID во суитскиот дел во Багдад, во проценката дека тие се загорени убија десет цивил, и употребиле повеќе огнена моќ за да се одбранат. Реагирајќи на овој инцидент премиерот на Ирак, Nouri al-Maliki им забрани на Blackwater да работат и јавно побара од компанијата веднаш да го напушти Ирак. Овој инцидент е само еден од многуте. Одредени членови на владата на Ирак побарале да се забрани работењето на компанијата Blackwater и компанијата да го напушти Ирак. Тие побарале и промена на наредбите на Коалициската привремена власт која е уште на власт од 2004 година, а е донесена од тогашниот управител на Ирак, Paul Bremer, 2 Condoleezza Rice одлуката за забрана на работа на Blackwater е повлечена. Ваков имунитет е апсурден поради фактот што американските војници за своите евентуални недела во Ирак одговараат пред американските воени судови, па таму завршиле до сега 64, а припадниците на Blackwater не одговараат ниту во Ирак ниту во САД, бидејќи таму не им се суди на оние кои направиле нешто надвор од територијата на САД (**Nacional 2007.). Скоро иста ситуација се случила на територијата на Авганистан каде припадниците на DynCorp со години го обезбедуваат претседателот Карзаи и со тоа се изземени од сите можни прогони за евентуално направени казнени дела.

постои регулатива за дозволено вооружување, потребата за обука и вештини, кои како организации и како поединци треба да ги поседуваат.

3.3. Социјално-економски причини

Во овој сегмент многу фактори влијаат на развојот на индустријата на корпоративните и приватните воени организации. Законот на понуда и побарувачка го помага настанувањето и прогресивниот развој на ваквите организации и разновидноста на нивните услуги. Со светскиот тренд на намалување на средствата за вооружените сили, се настојува дополнително да се рационализираат трошоците на вооружените сили, па со ориентираност кон пазарот одредени работи се понудуваат на приватните претпријатија. Доаѓа до издвојување на оние функции на вооружените сили кои не се пресудни за директно борбено дејствување (non-core function) и на тој начин се намалуваат вкупните финансиски средства кои се издвојуваат за воени потреби.³⁰ Според пензионираниот генерал и претседател на Институтот за логистички менаџмент, Bill Tuttleu, учеството на цивилните претпријатија можат да ги намалат трошоците за 20% (Chalink, 2001.), пренесува Ballard (Ballard, 2007.). Вработените во Пентагон истакнуваат дека ангажирањето на приватни претпријатија како што е Халлибуртон, е поради тоа што тие се побрзи и поефтини од војската (Yeoman, 2003.). Наведените изјави може да се разгледуваат како размислувања дека ангажирањето на корпоративните организации и приватните воени организации се поисплатливи за државата, бидејќи правните субјекти кои се специјализирани за одредени видови на услуги се долгорочно продуктивни. Иако претставниците на воените и политичките структури во САД ја истакнуваат економската исплатливост како важен услов за ангажирање на приватните воени организации и корпоративните организации, сепак тоа зависи од тоа кој го разгледува тоа. Што се однесува до корпоративните организации и приватните воени организации, за нив секоја работа е повеќе од исплатлива.³¹ За САД ангажирањето на приватни претпријатија на краток рок можеби е поефтин, но прашање е дали на долг

³⁰ Исклучок се САД и уште неколку земји (кои не се важни во ова посматрање) кои прогресивно ги зголемуваат трошоците за вооружените сили.

³¹ Blackwater во 2003 година доби работа за обезбедување на претставникот на САД, Paul Bremer во Ирак, управувач со сите процеси во Ирак, па компанијата за 11 месеци работа имала приход од 320 милиони долари (**Obzor).

рок е исплатливо. Додека од една страна се наоѓаат намалените трошоци за регрутација, обука, тренинг и опремување, плати и бенефиции, осигурување и пензионирање за воениот состав, од друга страна е пет пати повисока заработката на корпоративните војници во однос на редовните војници, потоа големи "cost-plus" договори за ангажирање на претпријатија и политичка одговорност на работодавачите за делата кои ги прави работодавачот.

Покрај значајната улога која корпоративните организации и приватните воени организации ја имаат при извршување на реконструкциските работи, ниту State Department, ниту Министерството за одбрана на САД, а ниту УСАИД немаат потполни податоци за трошоците кои настануваат за плаќање на корпоративните организации (***)Rebuilding Iraq, 2005.). Сингер вели дека прометот на пари во индустријата кои се поврзуваат со приватните воени организации е над 100 милијарди долари годишно.³² Истиот износ го наведува и истражувачкиот новинар Berry Yeoman, кој тврди дека најголемиот број од овие средства оди кај фирмите Halliburton, DynCorp, Lockheed Martin i Raytheon (Yeoman 2003.).

Важно е да се издвои и причината како што е намалување на општите социјални, економски и здравствени права на граѓаните како тренд во речиси сите земји во светот во последниве неколку децении, што влијаело и на вооружените сили. Бидејќи вооружените сили генерално го отсликуваат општеството на кое му служат, сите намалувања на граѓанските права се одразуваат и на воените системи. Воената струка пополека станува непривлечна и неисплатлива, па многу од воениот состав се насочуваат кон други можности за заработка и остварување на кариера. Со завршувањето на Студената војна до израз доаѓа социјалниот момент за многу поранешни припадници на вооружените сили. Со престанување на потребата од гломазен воен апарат голем број на припадници на вооружените сили, а најмногу од припадниците на специјалните единици останаа без работа. Проценките на вишок војници се движат околу 7 милиони војници (Shreier, 2005). После губењето на работата голем дел од нив сака да го работи она за што се најдобар, а тоа е воената струка. Таа можност им се отворила кај приватните воени организации служејќи на интересите на големиот капитал, за разлика од служење во регуларните вооружени сили. Забележан е голем проблем кај

³² Документарен филм "Shadow Company" (20'10"), Nikola Bièaniè (2007.)

војската на САД и Велика Британија, каде припадниците на елитните единици ги напуштаат своите состави за да се приклучат на приватните воени организации за плата од 500 до 1000 долари на ден и каде годишно може да заработат најмалку пет пати повеќе од редовната работа.³³ Втора социјална категорија се авантуристите кои сакаат поразличен начин на живот, надвор од рамката која ја поставува општеството и земјата во која живеат. Тие се приклучуваат на приватните воени организации за да остварат некои свои желби и да уживаат во слободата како што тие ја перцепираат, иако тоа може да биде и смртоносно. Трета категорија се поединци кои едноставно немаат друга можност, па ова вработување им е всушност бегане од еден облик на неприфатлив свет во некој друг, можеби поопасен, но со повеќе можности.

ЗАКЛУЧОК

Од слаборираните причини за настанување на приватните воени организации прикажани преку директните влијанија, кои доаѓаат како резултат на широкиот спектар на општествени промени, за експлозија на нивниот развој дополнително се заслужни и испреплетените интереси на политичките елити на САД и приватниот сектор за остварување на геостратегиските и геополитичките глобални цели. Исто така, поврзаноста на крупниот капитал и воената индустрија е значајна за развојот на индустријата на приватниот сектор поради можноста за негово користење како помош на легитимните сили на теренот. (US State Department и Pentagon).

Односот помеѓу политичката елита и приватните воени организации можеме да го разгледуваме низ призмата на функционална употреба на таквите претпријатија, политичката одговорност за нивното ангажирање, како и социјалната осетливост за нивните направени дела. Воопшто не е спорно и никој не го доведува во прашање тоа дека приватните воени организации апсолутно се во служба на политиката на САД, туку оспорувањата настануваат кај другите два сегменти. Политичката одговорност

³³ Војската на САД се спротивставува на ова на два начина. Првиот начин, специјалните единици се ориентираат на особено млади луѓе кои се способни на сложени обуки, преместувања по светот и престој во различни задачи. По пат на природен одлив и селекција повеќето од овие млади луѓе во своите триесетти години ја напуштаат војската и се одлучуваат на алтернативни занимања, најчесто како обезбедувачи или војници во приватни воени организации. Тука е видлива улогата „ловци на глави“ на приватните воени организации, кои само треба да го истражат пазарот и многу лесно да добијат способни воени специјалци во најдобри години. Втор начин е ограничување на преоѓањето на војниците по пат на програмата "stop loss", со која се настојува да се задржи кадарот во единиците. Од друга страна Британците кои се среќаваат со истиот проблем одлучиле наведените проблеми да ги решат на начин со кој на своите војници им овозможуваат да го замрзнат својот статус до една година за кое време повеќето војници се одлучуваат да побараат среќа во подобро платен ангажман кај приватните воени организации. Во тој период можноста за заработка им е повеќе од пет пати поголема од редовната плата, па после завршувањето на едногодишното отсуство повеќето од нив се враќаат на својат редовна работа во регуларните единици.

е видлива во тоа што сите приватните воени организации за да можат да работат на странски терен мораат да имаат одобрение од Стате Департмент или од Владата на САД (лиценцирањето се врши во State Department и Pentagon). Кога ќе дојде до одредени проблеми на терен, тогаш со политички маневри се избегнува врската помеѓу службената политика и приватните воени организации, поготово ако се во прашање кршењето на човечките права или кршење на одредени договори. Трета категорија на истражување, како социјалната осетливост, е најмалку изразена бидејќи за жртвите на овие организации, службената политика нема простор, освен кај некои исклучоци како што се случувањата во затворот Abu Ghraib. За жал ниту овие случувања не би ја предизвикале реакцијата на службената политика доколку не излегоа одредени негативни поединости на виделина, но и тогаш била присутна голема доза на неприфаќање на одговорноста, дури и порекнување.

Приватните воени организации се дериват на промените на безбедносните политики на крајот на XX век и почетокот на XXI век, како последица на општите општествени промени, на трансформацијата на вооружените сили како полуга во проекцијата на применетите сили. Улогата на приватните воени организации во Ирак е последниот стадиум во експлозијата на развојот на приватниот сектор и неговото влијание на промената на безбедносната политика во светот со нагласок дека нивниот развој во толкава мера не би бил можен да не им е дозволен.³⁴ Неверојатната експанзија е дозволена поради создавањето на концептот на тотални сили, со кој се настојува да се ангажираат сите расположливи ресурси во спроведување на сопствените цели, по моделот дека целта ги оправдува средствата. Моментално најприходна работа во Ирак не е реконструкција, туку сигурност, а приватните воени организации се претходница ова работење.

ЛИТЕРАТУРА:

- ***(2005.) "Rebuilding Iraq: Actions Still Needed to Improve the Use of Private Security Providers", United States Government Accountability Office. Dostupno na URL <http://www.acq.osd.mil/dpap/contingency/reports/05-737/05-737-GAO-Draft-Ltr-20050616.pdf>.
- ***(2006.) "Number of U.S. troops in Iraq climbs", USA Today. Dostupno na URL http://www.usatoday.com/news/washington/2006-08-22-marines_x.htm.
- ***(2006.) "U.S. firm offers 'private armies' for low-intensity conflicts", World Tribune.com. Dostupno na URL <http://www.worldtribune.com/worldtribune/06/front2453824.0319444444.html>.
- ***(2007a) "Irak ne smije kazniti plaæenike za masakr civila", Nacional. Dostupno na URL <http://www.nacional.hr/printable/articles/view/38165/>.

³⁴ Иако повеќето од приватните воени организации се вработени во Ирак на работи за логистичка поддршка и услужни работи, како и дефанзивни задачи, според Авант, приватните воени организации имаат централна улога во борбата против бунтовниците во Ирак (Avant, 2005.).

- ***(2007b) "SAD smanjuje broj vojnika u Iraku za 5000", Nacional. Dostupno na URL <http://www.nacional.hr/articles/view/40243/>.
- ***(2007.) "BlackWater; Nikola Bičanić razotkrio američke plaćenike", Obzor - Večernji List, 24.studenog 2007., broj 215
- Armstrong, Stephen** (2006.) "The enforcer", Guardian. Dostupno na URL <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/story/0,,1779424,00.html>.
- Avant, Deborah** (2005.) *The Market for Force; The Consequences of Privatizing Security*. Cambridge University Press
- Bičanić, Nikola** (2007.) dokumentarni film "Shadow Company"
- Brooks, Doug** (2003.) "Help for Beleaguered Peacekeepers", The Washington Post. Dostupno na URL http://www.sandline.com/hotlinks/beleaguered_peacekeepers.html.
- Dekanić, Igor** (2007.) *Nafta blagoslov ili prokletstvo; Izvori energije, globalizacije i terorizam*, Golden marketing-Tehnička knjiga
- Dearden, Nick i Mathieu, Fabien** (2006.) "Corporate Mercenaries: The threat of private military and security companies", War on Want. Dostupno na URL <http://www.waronwant.org/download.php?id=485>.
- Drews, Imke-Ilse** (2007.) "Private Military Companies: The New Mercenaries? An International Law Analysis". U: Jäger, Thomas - Kümmel, Gerhard (ur.): *Private Military and Security Companies*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Str. 331-344.
- Greenwald, Robert** (2006.) dokumentarni film "Iraq for Sale"; The War Profiteers, Brave New Films
- Grizold, Anton** (1998.) *Međunarodna sigurnost; Teorijsko-institucionalni okvir*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Grizold, Anton i Čehulić, Lidija** (2006.) *Međunarodna sigurnost i NATO u novom svjetskom poretku*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Isenberg, David** (2006.) "A government in search of cover: PMCs in Iraq", British American Security Information Council. Dostupno na URL <http://www.basicint.org/pubs/Papers/pmcs0603.pdf>.
- Kramer, Daniel** (2007.) "Does History Repeat Itself? A Comparative Analysis of Private Military Entities". U: Jäger, Thomas - Kümmel, Gerhard (ur.): *Private Military and Security Companies*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Str. 23-36.
- Hulse, Carl** (2004.) "The Reach of War: The Reconstruction; Senate Rejects Harder Penalties on Companies, and Ban on Private Interrogators", The New York Times. Dostupno na URL <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D0DEFD61F30F934A25755C0A9629C8B63>
- Maloney, Sean** (2005.) *Enduring the Freedom*. Washington, D.C.: Potomac Books.
- Maninger, Stephan** (2007.) "Soldies of Misfortune: Is the Demise of National Armed Forces a Core Contributing Factor in the Rise of Private Security Companies". U: Jäger, Thomas - Kümmel, Gerhard (ur.): *Private Military and Security Companies*. VS Verlag für ozialwissenschaften. Str. 69-86.
- Merle, Renae** (2006.) "Census Counts 100,000 Contractors in Iraq" The Washnigton Post. Dostupno na URL <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/12/04/R2006120401311.html>.
- Ortiz, Carlos** (2007.) "Overseas Trade in Early Modernity and the Emergence of Embryonic Private Military Companies". U: Jäger, Thomas - Kümmel, Gerhard (ur.): *Private Military and Security Companies*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Str. 11-22.

- Ortiz, Carlos** (2007.) "The Private Military Company: An Entity at the Center of Overlapping spheres of Commercial Activity and Responsibility". U: Jäger, Thomas - Kümmel, Gerhard (ur.): *Private Military and Security Companies*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Str. 55-68.
- Scahill, Jeremy** (2007.) *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*. Serpent's Tail
- Schreier, Fred i Caparini, Marina** (2005.) "Privatising Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies" Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). Dostupno na URL http://www.smallarmssurvey.org/files/portal/issueareas/security/security_pdf/2005_Schreier_Caparini.pdf.
- Richards, Anna i Smith, Henry** (2007.) "Addressing the role of private security companies within security sector reform programmes" SAFERWORLD. Dostupno na URL http://www.sronline.org/jofssm/issues/jofssm_0501_richards&smith.pdf?CFID=484849&CFTOKEN=17834395.
- Rumsfeld, Donald** (2005.) "The Future of Iraq" predavanje na Johns Hopkins Paul H. Nitze of Advanced international Studies, U.S. Department of Defense. Dostupno na URL
- Special Inspector General for Iraqi Reconstruction - SIGIR** (2008.) "Quarterly Report and Semiannual Report to the United States Congress" January 2008. Dostupno na URL <http://www.sigir.mil/reports/quarterlyreports/Jan08/Default.aspx>.
- Singer, Peter** (2003.) *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Cornell University
- Tatalović, Siniša** (2007.) "Rat i novi sigurnosni izazovi" *Međunarodne studije* 07(1): 5-23.
- Vukadinović, Radovan** (2004.) *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb: Politička kultura
- Vujiš, Jure**, "Postmoderna geopolitika", CPI. Dostupno na URL <http://www.cpi.hr/download/links/hr/8158.pdf>
- Yeoman, Berry** (2003.) "Soldiers of Good Fortune" Mother Jones. Dostupno na URL http://www.motherjones.com/news/feature/2003/05/ma_365_01.html.
- Weiner, Allen** (2005.) "Law, just war, and the international fight against terrorism: Is it war?" CDDRL Working Papers. Dostupno na URL http://iis-db.stanford.edu/pubs/20962/Weiner_sep05.pdf.

ТРЕНДОВИ НА НЕЗАКОНСКА ТРГОВИЈА СО ДЕЦА, БЕБИЊА И ЧОВЕЧКИ ОРГАНИ–НОВ ПРЕДИЗВИК НА СИСТЕМОТ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

Саша МИЈАЛКОВИЌ

Криминалистичко–полициска академија, Белград, Република Србија

Тања МИЛОШЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии

Апстракт: Овој труд ги истражува динамиките и трендовите на незаконската трговија со деца, бебиња и човечки органи, ја идентификува улогата на организирано криминално дело и ги разгледува контрамерките кои властите, безбедносните институции, социјалните служби и правосудните системи мора да ги преземат за да се соочат со овој глобален проблем. Трговијата со деца и човечки органи е индустрија која се развива. Експлоатацијата на деца е уште повеќе изразена и вклучува секс туризам, порнографија и распространување на порнографски слики преку Интернет и светската глобална мрежа.

Клучни зборови: организиран криминал, деца, национална безбедност, хумана безбедност, експлоатација.

TRENDS OF ILLEGAL TRAFFICKING OF CHILDREN, BABIES AND HUMAN ORGANS-THE NEW CHALLENGE OF NATIONAL SECURITY SYSTEM

Abstract: This paper examines the dynamics and trends of illegal trafficking of children, babies and human organs, identifies the role of organized crime, and considers the counter-measures which governments, security agencies, social services and law enforcement agencies must take to combat this global problem. Trafficking in children and human organs is a burgeoning industry. The exploitation of

children is even more pronounced and involves sex tourism, pornography and the circulation of pornographic images via the Internet and World Wide Web.

Key words: *organized crime, children, national security, human security, exploitation.*

Вовед

Активностите на современиот организиран криминал се засновани на можностите за незаконско и законско стекнување на што поголем профит, со минимални вложувања. Незаконските активности од доменот на т.н. крими бизнис, односно дејствување на организирани криминални групи насочени првенствено кон противправно стекнување на имотна корист, сè почесто е засновано на експлоатација на сиромашните слоеви од населението. Имено, станува збор за наркокриминалот, трговија со луѓе, криумчарењето на мигранти, организирање на проституција, организирање на порнографски претстави, изработка и дистрибуција на порнографски материјали и слично, при што жртвите примарно се лица со загрозен економски и социјален статус.

Користењето на туѓата несреќа, сиромаштијата, гладот, ропскиот статус, односно статусот сличен на ропскиот, со цел акумулација на капиталот, не е нова појава. Методите на експлоатација биле различни, а во поделни етапи на развојот на човечкото општество се разгледувани и како легални.

Жртвите на злоупотреба и експлоатирање биле и понатаму се, лица од различна возраст, од двата пола, но првенствено од женски пол. За жал, денес тоа сè почесто се деца. Една од најопасните форми на злоупотреба и експлоатирање на децата е секако трговијата со деца. Во текот на 2001 година, а истото важи и за следниот период, широм светот помеѓу седумстотини илјади и четири милиони жени и деца се купувани, продавани, транспортирани и држени против својата волја во ропски однос.¹

Некои проценки укажуваат дека темната бројка изнесува дури шест милиони жртви годишно, првенствено жени и деца, а според податоците на ЦИА во светот моментално се наоѓаат дваесет и седум милиони луѓе во некој вид ропска положба.² Податоците од Меѓународната организација на трудот ги потврдуваат овие проценки додавајќи дека во секој момент во светот околу дванаесет милиони и триста илјади луѓе се наоѓаат на принудна работа, ропска работа, присилна детска

¹ *Извештај о трговини људима издај од стирани Службе за надгледање и борбу против трговине људима у Албанији, Македонији и Савезној Републици Југославији од 05. 06. 2002* (званични сајт Америчке амбасаде у Приштини: www.usofficepristina.usia.co.at/serbs/sdoc.3.htm од 9. марта 2003);

² Николиќ, Д.: *Трговина људима као тешки облик криминалитета, Тешки облици криминала, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2004, стр. 290, 295.*

работа и во сексуално ропство. Околу 80% од жртвите на меѓународната трговија со луѓе се жени и деца, а дури до 50% се малолетници.³

Претставниците на Европол тврдат дека во трговијата со деца со цел незаконско усвојување на глобално ниво вклучени се повеќе од милион деца, со што се остварува противправен профит поголем од милијарда долари годишно.⁴ Неодамнешните проценки на Меѓународната организација на трудот укажуваат на тоа дека во текот на 2000 година околу пет милиони и седумстотини илјади деца биле експлоатирани преку присилна и ропска работа; милион и осумстотини илјади деца експлоатирани низ проституција и порнографија, а милион и двестта илјади деца биле предмет на трговија. Експлоатацијата на деца во рамки на проституција, детска порнографија и слични активности претставува исклучително распространет вид на насилство во кој секоја година се вклучуваат околу милион деца кои се принудуваат, киднапираат, продаваат и по пат на измама се вклучуваат во овие активности.⁵

Се претпоставува дека во светот помеѓу 10 и 40 проценти од севкупната трговија со луѓе се на возраст под 18 години. Според статистичките податоци од Меѓународната организација за миграција (МОМ), досега во Македонија се регистрирани 771 случај на трговија со луѓе од кои 100 (или 12.9 проценти) се малолетници. Сепак, мора да се каже дека има разлики во критериумите користени за идентификување на жртвите на трговија со луѓе од страна на владата, невладините организации и мултилатералните агенции, коишто понекогаш доведуваат до разлики во статистиката за бројот на жртвите во земјата. Од друга страна, напорите на владата се во насока да се воспостават стандардизирани критериуми кои се засноваат на меѓународни стандарди (како што е Протоколот од Палермо),⁶ кои ја дефинираат трговијата со луѓе. Националниот центар за упатување започна да ги регистрира сите жртви пријавени од страна на НВО и Владата од 2006 година. Студијата во 2006 година, спроведена од страна на УНИЦЕФ, заклучи, врз основа на сите достапни податоци, дека помеѓу 2002 и 2006 година околу 85 деца со македонско потекло биле предмет на трговија со луѓе или во рамките на Македонија или кон други дестинации.

³*Trafficking in Persons Report, 2006*, Released by the Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, June 5, 2006, са званичног сајта Америчке амбасаде у Београду, <http://belgrade.usembassy.gov/policy/reports/060605.html>, од 1. априла 2007 године.

⁴ *2005 EU Organized Crime Report – Public version*, Europol, The Hague, 25 October 2005, p. 16.

⁵ Наведеноспоред: *Насилје над децом – Студија Генералног секретара Уједињених нација*, Организација Уједињених нација, Београд, 2007, стр. 10, 20.

⁶ Република Македонија го потпиша Протоколот за превенција, сузбивање и казнување на трговијата со луѓе, особено жени и деца на ООН, со кој што се дополнува Конвенцијата против меѓународниот организиран криминал, на 14 декември 2000 година. Во таа насока, Владата почна да презема практични мерки, како што се формирањето на Комисијата за сузбивање на трговијата со луѓе на 27 февруари 2001 година, Нови дефиниции на жртви на трговија со луѓе, вклучувајќи и деца, се поместени во амандираниот Кривичн законик и во ревидираниот Закон за детска заштита и социјалназаштита. Решение на Влада бр. 23-1022/2, февруари 2001 година, Службен весник на Р. Македонија.

Во студијата се вели дека Македонија не само што е дестинациска земја и земја на транзит, исто така, е и земја од каде потекнува недозволена трговија со деца. Што се однесува до сите деца–жртви на недозволена трговија, во студијата се претпоставува дека вкупно имало околу 155 жртви на недозволена трговија (85 македонски деца и 70 странски деца).⁷

Најновите податоци на Меѓународната организација за миграции, исто така, потврдуваат дека има растечки тренд на деца со кои се тргува за експлоатација на трудот и за учество во ситни криминални акти во Македонија.

Во понатамошниот дел од трудот ќе се разгледуваат двата модели на злоупотреба на деца од страна на организираниот криминал, пред сè, кражбата и трговијата со деца со цел за илегално посвојување, присилна работа во земјоделскиот сектор и домаќинствата, комерцијална сексуална експлоатација, регрутирање на децата за учество во вооружени судири и слични безбедносни проблеми.

Децата како припадници и соработници на организираниот криминал

Еден од најсуровите методи на организираниот криминал е регрутирање на малолетници во криминална група, по пат на доброволно стапување на детето во групата, односно негово принудно регрутирање. За прием во криминална група „најадекватни“ се т.н. малолетни деликвенти, односно лица кои се на почеток од својата криминална кариера, кои изразуваат желба за извршување на одредени криминални активности, како и оние кои во тоа веќе „се докажале“.

Во последно време, во светот, но и во регионот, сè повеќе се присутни разни облици на криминално организирање на малолетници и деца во разни „детски“, односно „малолетнички банди“. Многу средни, па и основни училишта на Балканот имаат проблем со „колективно–групно криминално однесување на малолетниците“. Опсегот на нивното криминално дејствување се движи од насилничко однесување и т.н. багателен криминал, па сè до сериозни злочини од имотен карактер (разбојништва, разбојнички кражби и тешки кражби), наркокриминал и сексуално насилство, неретко и со смртни исходи и тешки последици по имотот и здравјето на другите.

Злоупотребата на деца за извршување на криминални дејствија, односно противзаконски активности, претежно е насочена кон стекнување на противправна имотна корист за организираниот криминал. Според степенот на општествена опасност на овие незаконски активности, може да се разликува злоупотреба на деца за извршување дејствија кои може да се окарактеризираат како прекршоци и злоупотреба на деца за извршување на кривични дела.

⁷ УНИЦЕФ, Студија за трговија со деца во Македонија, 2007 година.

Во првиот случај, станува збор за просјачење, индивидуално или во рамки на организирана мрежа за просјачење, на локации со голема фреквенција со луѓе. Одредени припадници на т.н. просјачка мафија се задолжени за распоредување на децата во одредени делови на градот, за нивна обиколка и контрола, одземање на стекнатите пари и враќање во објектот каде се сместени.

Фрапантен е фактот дека децата, а понекогаш и возрасните, намерно телесно се осакатуваат за да остават поголем впечаток при просјачењето и да добијат што поголема милостиња. Најчесто имаат обврска да не се враќаат дома додека не соберат извесна сума пари и се присилени да глумат слепи, глуви, неми и хендикепирани лица.

Злоупотребата на децата за извршување на кривични дела е исто така застапена појава. Станува збор за различни облици на криумчарење и пренесување оружје, дрога, уметнички вредности и слични опасни или вредни предмети преку државната граница, односно од понудувачот, посредникот до крајниот конзумент.

Најчести кривични дела кои ги извршуваат децата се кражбите, односно нејзините модалитети: џепарење на прометни места; дрски кражби со одземање на предмети од поминувачите; провални кражби од куќи или патнички возила од каде се одземаат пари, накит, уметнички вредности и слични вредни работи. Освен тоа, во практиката се познати и случаи на присилување на децата да учествуваат во илегален промет на опојни дроги, при што нивната улога е курирска—т.н. наркокурири, за криумчарење и препродавање на дрога. Во пренесувањето на пакетчињата со дрога децата предизвикуваат најмал сомнеж, а во случај на нивно откривање, припадниците на т.н наркомафија се заштитени.⁸

Незаконско посвојување на деца—„беби мафија"

Во последните децении, во областа на организираниот криминал е издиференциран нов вид на криминално дејствување познат како „беби—мафија". Под „беби мафија" во потесна смисла се подразбира низа криминални активности насочени кон илегално посвојување деца. Во поширока смисла, под „беби мафија" се подразбираат разни злоупотреби на деца во криминални цели, со цел за стекнување на противправна имотна корист.

⁸ Krešić, Ž.: Sprječavanje ilegalnih migracija (Nepoželjne osobe i deportirani na graničnom prijelazu u zračnoj luci), *Police. sigur.* br. 5–6, Zagreb, 1999, str. 462; Vicari, A.: Trafficking in Unaccompanied minors – Italy, *Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, IOM – IHESI (Brussels – Paris), 2002, p. 65.

Моделите на „беби мафија“ во потесна смисла ги опфаќаат различните активности кои се насочени кон овозможување на незаконско посвојување на деца, односно повеќе подфази во извршување на оваа криминална појава. Пред сè, доаѓа до „регрутирање на детето“, предавање на детето на нарачателот, „легализација“ на илегалното адоптивно сродство и експлоатирање на настанатото – квазилегално адоптивно сродство.⁹

Незаконското посвојување на деца може, но и не мора да има врска со трговијата на луѓе. Трговијата на деца поради нивна сексуална експлоатација, експлоатација на детскиот труд и меѓународно илегално посвојување се смета за еден од најтешките облици на кршење на правата на детето.¹⁰ Во Кривичниот законик на Р. Србија оваа појава е санкционирана како посебно кривично дело.¹¹ Во македонското законодавство заради спречување на илегално посвојување деца и нивно одведување во странство се предвидени правила за специјална постапка и дозволи кога посвојување бара странец.¹²

Идните посвојувачи до саканите деца најчесто доаѓаат по пат на „нарачка“: имено, брачен пар, поретко самци кои се заинтересирани за посвојување доаѓаат до информации за активностите на трговците со луѓе (т.н беби мафија) со кои конкретизираат договор околу „набавка на дете“. Илегалните посвојувачи често имаат посебни желби околу полот, возраста или физичките карактеристики на детето, и се подготвени однапред на организираната криминална група да и исплатат пари, односно да платат цена која е „поголема од вообичаената“. Можни се и непосредни контакти на идните посвоители со родителите на детето или лицата кои можат да дојдат до контакт со детето. После предавањето на детето, трговците со луѓе можат (но и не мораат) да учествуваат во понатамошната процедура околу званичното посвојување на детето, со оглед на тоа дека често „соработуваат“ со

⁹ Види пошироко во: Мијалковиќ, С.: *Трговина људима*, БеоСинг, Београд, 2005, стр. 222–224.

¹⁰ Заклучок од меѓународниот семинар одржан во Брисел 17-19 септември 2002 година на Католичкиот универзитет: *Human Dignity – Trafficking in Children in Europe*. Микиќ, Б.: Људско достоинство – трговина децом у Европи, *Темид*, број 3, Београд, 2003, стр. 40–41.

¹¹ *Службени гласник РС*, број 85/2005. Влегува на сила на 1 јануари 2006 година.

¹² Чл.418–г „Трговија со малолетно лице“ гласи: Тој што врбува, превезува, пренесува, купува, продава, засолнува или прифаќа малолетно лице заради експлоатација по пат на проституција или други форми на сексуална експлоатација, порнографија, принудна работа или слугување, ропство, присилни бракови, присилна фертилизација, незаконито посвојување или нему сличен однос или недопуштено пресадување делови од човековото тело, ќе се казни со затвор најмалку осум години. Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик, Сл.Весник на Р. Македонија бр.7 од 15.01.2008 година, достапно на www.pravo.org.mk.

припадниците на државните органи кои се надлежни за постапката на усвојување на детето.¹³

До деца се доаѓа на различни начини. Најчесто се купуваат од родителите кои не ги сакаат, најчесто од немажени мајки чии деца се продукт на „несакана бременост“,¹⁴ односно од нивните родители. Во таквите ситуации социјалното опкружување на трудницата најчесто не било запознато со бременоста на мајката. После породувањето, детето се продава на заинтересираните лица, со што се спречува „срам во семејството“. Ситуацијата на продажба на деца кои се родиле од сексуално експлоатирана жртва на трговија со луѓе не е неопходно да се коментира.

Исто така, постојат нови информации за земјите на потекло и дестинации. Со деца, не се тргува само од Албанија туку и од Молдавија и Романија, со цел просење и проституција. Тие се препродаваат во Италија и Грција¹⁵, но и во Русија, поранешните Советски Републики, Полска, Чешката Република и во Европската Унија.

Меѓународните податоци, поврзани со дијапазонот на прашања во врска со заштитата на децата, јасно покажуваат дека сиромашните и/или

¹³ Интересен е примерот од безбедносната практика на СФРЈ: „Во седумдесеттите години во домашната и европската јавност кружеле афери за наводна трговија на српски деца со цел за посвојување. На Светскиот конгрес за посвојување одржан во Милано во 1972 година преставникот др Иван Недељковиќ во својот извештај ги објавил загрижувачките и предупредувачки информации од бројни странски делегати. Известен бил за вонбрачниот наталитет на српските работнички и за начините на кои тие ги отфрлаат несаканите деца, а на тој начин се сокрива идентитетот на мајката која заминува од породилното место, а бебињата ги оставаат на јавни места. Во поголем број од западните земји постои „глад за деца“ и е комплицирано да се усвои бебе од странски државјанин. Со цел процедурата да се поедностави, во претходен договор со мајката, обично преку посредници илегално се посвојуваат деца. Целата процедура е одлично комерцијализирана поради малата понуда и големата побарувачка. Делегатката од Данска на српскиот претставник му соопштила дека планира да усвои дете од Виетнам зашто поради правниот формализам и бирократија во постапката на меѓународно посвојување во Србија се развил таков бизнис кој е еден од најскапите. „Наша деца – туѓа будучност: извоз беба све уноснији посао“. *Свешт*, број 797 од 26. јануара 1972. године; „Извоз беба“, *Свешт*, број 795 од 14. јануара 1972. године.

¹⁴ Интересен е случајот на „увоз на трудни жени“ од Латинска Америка во Тексас. Имено, една жена врбувала трудници преку оглас во весници нудејќи им утеха поради несаканата бременост и заработка во странство. Трудниците на разни илегални начини доаѓале во Тексас каде се пораѓале во куќата на осомничената жена и после било организирано илегално посвојување со продажба на новороденчињата. Мајките за своите деца добивале мала сума на пари. „Оглас за труднице“, *Полиџика* од 8. октобра 2002.

¹⁵ Во Грција во просек од шестотини донесени судски одлуки за посвојување на деца на годишно ниво, околу петстотини и дваесет се однесуваат на посвојување на основа на договор помеѓу природните родители и брачниот пар кој сака да посвои дете. Купопродажбата на новороденчињата се појавува особено кај овие случаи. Цената се движи од десет илјади евра за ромски деца до триесет илјади евра за бебе од Албанија, Бугарија, Романија и други југоисточни земји. „Аферу открила ТВ“, *Вечерње новости* 17. фебруар 2003.

маргинализираните деца од етничките малцинства и/или домаќинствата со ограничени средства имаат поголема веројатност да бидат запоставени, дискриминирани, злоупотребувани и експлоатирани во рацете на добавувачите на услуга и други. Сиромашните и маргинализираните деца имаат поголема веројатност да бидат сексуално злоупотребувани, да бидат предмет на незаконска трговија¹⁶ и/или да бидат вработени во несигурни или на поинаков начин експлоатирачки околности. Родителите на сиромашните семејства како последица на екстремната сиромаштија и емоционалниот притисок што настанува од ова, пред сè, имаат полоша здравствена состојба и ниско мислење за себе, што може да се манифестира со ситуации каде што децата се поранливи.¹⁷ Продажбата на деца во такви ситуации за семејството подразбира „двострана добивка: една гладна уста помалку, плус пари на рака".¹⁸ Познати се и случаи во кои децата се продавани на криминални групи како „компензација" за претходни финансиски долгови. На Балканот, таква практика, за жал, е присутна помеѓу ромската популација.

Поретки, но сепак присутни, се ситуациите на киднапирање на деца од улица, од куќи и станови, од центрите за породување и детските болници, од градинките, од местата зафатени со војна или погодени од природни катастрофи и слични места, а кои подоцна ќе бидат продадени.

Незаконското посвојување може да се реализира на неколку начини, тако што детето може „квизилегално" да живее со лицето кое илегално го посвоило, врз основа на незаконска одлука на надлежниот државен орган која е последица на свесна злоупотреба на службена положба; „квизилегално", кога званично

¹⁶ Следниве неколку примери дескриптивно ќе укажат на сериозноста на проблемот: Екипа на новинари на ББЦ истражувајќи случаи на трговија со деца, во бугарскиот град Варна, со скриена камера снимила разговор со човек кој се занимава со трговија со луѓе и нивно криумчарење во земјите на Западна Европа. Новинарот се претставил како Англичанец кој сака да купи дете бидејќи во својата земја не може да го посвои поради тоа што е осудуван. Му било кажано дека тоа ќе го чини помеѓу педесет илјади и шеесет илјади евра. Во договореното време после две недели, на новинарот му биле понудени две девојчиња на возраст од две и пол години и друго од осумнаесет месеци. Објаснувањето на мајката која ги продавала било—сиромаштија и неможност за издржување. На новинарот му било понудено да види уште неколку деца, но тој пред тоа ги предал снимките на бугарската полиција која ги уапсила трговците со луѓе. (Страшно - новинари ББЦ-а у Бугарској добиле понуду да купе девојчицу од две и по године за 60 000 евра", *Пресс* од 28. јула 2007).

¹⁷ Децата во Македонија: Анализа на состојбата, УНИЦЕФ, февруари 2008 год, стр. 40.

¹⁸ Четири Украинци, меѓу кои и мајка на детето фатени биле „на дело" во процесот на купопродажба на дете поради посвојување во Италија. Во намера да го продадат детето, осомничените организирале лицитација на која почетната цена на бебето била педесет илјади евра. Со меѓусебно лицитирање цената се зголемила на тристотини педесет илјади евра. „Новоро | енче 350.000 евра", *Вечерње новости* од 13. маја 2003.

живее со лицето кое илегално го посвоило, на основа на „законска“ одлука на надлежен државен орган која произлегла од негово незнаење и заблуда и илегално, кога без знаење на властите живее со лицето кое илегално го посвоило.

Незаконското посвојување на деца на подрачјето на поранешна СФРЈ додатно го усложнуваат следниве фактори: недоволна стручност на припадниците на полицијата и правосудството во спречување на овие појави; „неуниформно“ водење на здравствените евиденции на подрачјето на Србија во минатото; непостоење или некомплетна евиденција на архивите на здравствените установи; „сид на молчење“ кај сите актери кои имаат врска со извршување на кривични дела; непостоење на гробови на наводно умрените бебиња; некомплетност на парафинирани ткива земени од умрените бебиња при обдукција; застареност на правата на кривично гонење за кривични дела кои се извршени пред дваесет или трисет години, од кога потекнуваат и најголем број случаи.¹⁹

Работно експлоатирање на децата

Под работно експлоатирање на деца се подразбира принудна недоволно платена или неплатена работа. Принудна е секоја работа или услуга која се бара од едно лице под закана и за кое тоа лице не се пријавило доброволно.²⁰ Односно, под работна експлоатација се подразбира кршење на стандардите кои се однесуваат на условите за работа, заработка, здравствено осигурање и безбедност на оние кои работат.²¹

Предмет на злоупотреба на децата е нивната работна сила. Можноста за користење на туѓа работна сила се исклучително широки, и тоа како во земјоделскиот, индустрискиот и трговскиот сектор, така и во домаќинството.

¹⁹ За проблемите околу расветлување на случаите за кражба на бебиња и препораки за нивно надминување види поопширно во: Извештај о раду Анкетног одбора образованог ради утврђивања истине о новороеној деци несталој из породицишта у више градова Србије, Анкетни одбор ради утврђивања истине о новороеној деци несталој из породицишта у више градова Србије, Народна скупштина Републике Србије 01 број 02-445/05 од 20. февруара 2006. године.

Види ја и изјавата на доц. д-р **Саша Мијалковиќ во емисијата „Б92 испирадује“, прикадана на 9. април 2007. година на телевизијата Б92.**

Содрината на емисијата достапна е во текстуална форма на: http://www.b92.net/info/emisije/istrazuje.php?yyyy=2007&mm=04&nav_id=241307.

²⁰ Article 2 Convention (No 29) concerning Forced Labour, Adopted on 28 June 1930 by the General Conference of the International Labour Organisation at its fourteenth session, at: *Human Rights – A Compilation of International Instruments, Volume I, Universal Instruments*, United Nations, New York and Geneva, 1994.

²¹ Предлог на одлуката на Комисијата на Европската Унија за борба против трговијата со луѓе, број 0024/2001 од 22 јануари 2001. Наведено според: Марковиќ, И.: *Трговина људима као облик организованог криминалитета, Криминалистичке теме*, број 3-4, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2003, стр. 127.

Поради тоа овој вид на експлоатација, покрај сексуалната, во праксата е најзастапен.

Зачудувачки голем е бројот на „продадени“ деца (машки деца помеѓу петнаесет и седумнаесет години) кои во Западна Европа работно се експлоатирани.²² Се проценува дека годишно околу двеста илјади деца од Западна Африка се предмет на трговија, првенствено поради експлоатирање во земјоделскиот сектор, најчесто во риболовот. Тие работат по многу часови, без одмор, со малку храна, без никаква надокнада и потполно се оддалечени од своите семејства и земји на потекло.²³ Типични случаи на експлоатација на деца во земјоделскиот сектор се очигледни на плантажите со афион во земјите на централна Евроазија. Во најсурови услови, за минимален приход или без никаков приход, жените и децата работат во производството на наркотични средства кои покасно се дистрибуираат по целиот свет.

Кога станува збор за индустрискиот сектор, исклучително е изразена експлоатацијата на децата во некои занаетчиски работилници. Посебна загрошена категорија на жртви кои се работно експлоатирани во домаќинствата се децата. Тие работат различни домашни работи (одржување хигиена, чување бебиња итн.) по тринаесет до осумнаесет часа дневно, секој ден во неделата. Во Франција 20% од децата–жртви на трговија со луѓе се експлоатирани од страна на дипломатите или службениците во амбасадите.²⁴

Најпосле, децата најчесто се комбинирани–работно експлоатирани. Меѓународната заедница е посебно осетлива на „трговијата со деца со цел за нивно користење за присилна работа“.²⁵

Сексуална експлоатација на децата

Сексуалната експлоатација на децата се манифестира како организирана детска проституција, детска порнографија или „секс туризам“. Овој вид на експлоатација секогаш (помалку или повеќе) е присилна, а децата се регрутираат со киднапирање, по пат на измама или преку продавање од страна на родителите.

²² Pang, C. L.: Trafficking in Unaccompanied Minors – Belgium, *Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, IOM–IHESI (Brussels–Paris), 2002, p. 25.

²³ Gramenja, M.: Спаѓавање држава, *Глобална илустрација: реалности на трговијата со луѓе*, Електронски дурнал на Министерството за надворешни работи на САД, издание 8, број 2, јуни 2002, стр. 16–17.

²⁴ Ghrib, A.: Trafficking in Unaccompanied Minors – France, *Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, IOM–IHESI (Brussels–Paris), 2002, p. 32.

²⁵ Члан 3 Факултативног протокола о продаји деца, дечјој проституцији и дечјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета, *Службени листи СРЈ – Меѓународни уговори*, број 7/2002..

Организираната детска проституција (организирана педофилија) подразбира користење на деца во сексуални активности за парична или било која друга надокнада. Тоа е облик на експлоатација на деца кој опфаќа нудење, добивање, набавување или обезбедување на детето за детска проституција.²⁶ Основни причини за зголемување на побарувачка за детска проституција се кријат во: сè поголемиот пораст на патолошка деликвенција и потребите на педофилите за задоволување на своите болни нагони и малата веројатност за инфицирање од полно заразни болести, што кај клиентите создава посебно чувство за безбедност по своето здравје.

Организираната педофилија во безбедносната практика се манифестира во вид на детски сексуални ланци (цхилд сеџ ринг) кои овозможуваат продавање или купување на децата како сексуални робови. Постојат три видови на такви ланци:

1. индивидуален ланец—една возрасна личност се вклучува во сексуални активности со мала група на деца и притоа не постои размена на децата и фотографирање;

2. транзициски ланец—опфаќа повеќе од една возрасна личност кои се вклучуваат во сексуални активности со повеќе деца, а порнографскиот материјал кој притоа се прави, може да се продава, и

3. здружен ланец—вклучува добро структурирана организација која регрутира деца, произведува порнографија, дава директни сексуални услуги и воспоставува широка мрежа на корисници.²⁷

Според податоците на одделни тела на Советот на Европа уште од 1988 година на улиците на Париз околу три илјади и пет илјади деца биле вклучени во системот на проституција. Во Норвешка околу илјада девојчиња се занимаваат со проституција, а во Индија таа бројка се движи помеѓу четиристотини илјади и пола милион деца, а во Тајланд околу осумдесет до сто илјади деца се користат за сексуални цели.²⁸

Светската сексуална индустрија од 1993 до 1995 година остварила добивка од двесте милиони до дваесет и три милиони долари.²⁹ Форумот за правата на детето (УНИЦЕФ, ноември 1995) проценил дека три милиони малолетници

²⁶ Чланови 2 и 3 Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета, *Службени лист СРЈ – Меѓународни уговори*, број 7/2002.

²⁷ Kovčo, I.: Organizirani kriminalitet: pedofilija i prostitucija, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 5, broj 2, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Zagreb, 1998, str. 645, 648.

²⁸ Бошковиќ, М.: *Социјална психологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр. 284.

²⁹ Официјални податоци на ЕСФАТ и UNICEF, наведено според—Kovčo, I.: стр.646.

во светот се занимаваат со проституција. Клиентите за забава бараат невини и сè помлади деца за да ја избегнат сидата.³⁰

Во домашната безбедносна практика евидентирани се случаи на проституција и порнографија на децата која го добила жаргонскиот, „несреќен“ и неадекватен назив училишна проституција, која и не мора да се поклопува со педофилија. Иако нема индикации кои навестуваат дека станува збор за организирана проституција и порнографија, оваа вест ја вознемири јавноста и го привлече вниманието на надлежните државни органи.³¹

Под детска порнографија се подразбира порнографски материјал кој визуелно прикажува очигледни полови дејствија со малолетник, или очигледни полови дејствија со лице кое изгледа како малолетник, или реални слики кои прикажуваат очигледни полови дејствија со малолетник.³² Кривичното законодавство на Р. Србија како посебно кривично дело го санкционира секој кој ќе искористи дете за производство на слики, аудио–визуелни или други порнографски содржини или за порнографска претстава, односно секој кој продава, прикажува, јавно ги изложува или електронски ги прави достапни.³³

До експанзија на порнографијата, посебно педопорнографијата доаѓа по седумдесеттите година на XX век поради брзиот развој на компјутерската технологија. Секој кој е вклучен на Интернет може да ги пребарува сајтовите, преку размена на дискови, дискети и да има материјал кој претходно не бил лесно достапен.

И покрај меѓународните забрани, детската порнографија зазема масовни размери преку видео и провајдерски услуги. Главни производители на порнографски материјали се поранешните држави на СССР, источноазиските држави, посебно Јапонија и Јужна Америка.

Во 2000 година Советот на министри на Европската Унија усвои и одлука за спречување детска порнографија преку Интернет, која содржи повеќе мерки адресирани во прв ред на националните провајдери на Интернет и нивната

³⁰ *Трговина дената*, Асоцијација за денску иницијативу, Београд, 2001, стр. 34.

³¹ Пошироко види во: Наставници нису реаговали на порнографију, *Блиц* од 4. новембра 2004; Баци постали порно ѕвезде, *Новости* од 4. новембра 2004.

³² Законот, како кривично дело, ја идентификува свесната употреба или овозможување на други да ги употребуваат сексуалните услуги на дртвите на трговијата. Казната е затвор од 6 месеци до 5 години. Кога дртвата е дете, казната не е помала од 5 години затвор. Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик, Сл.Весник на Р.Македонија бр.7 од 15.01.2008 година, достапно на www.pravo.org.mk.

³³ Кривично дело Приказивање порнографског материјала и искористување деца за порнографију из члана 185, ст. 2–3 Кривичног законика РС.

обврска да го спречат ширењето на материјали што содржат детска порнографија и да ги известуваат надлежните државни органи за вршењето на таквите дела, како и обврска на државите да ги истражуваат, да ги процесуираат и да ги казнуваат делата. Заради ефикасно откривање и соработка меѓу државите се востануваат национални контактни точки кои 24 часови дневно го следат работењето на Интернет и националните провајдери и ги известуваат надлежните државни органи и Европол.

Принудно учество во вооружени судири

Принудното учество во вооружени судири е вид злоупотреба на деца непосредно да учествуваат во вооружените акции или посредно да учествуваат во т.н. логистички единици: санитарски служби, за изведување на физички работи, за транспорт на опрема, служба за исхрана, курирски служби и слично.

Поврзаноста на организираниот криминал со активните учесници на вооружените конфликти во овие случаи првенствено е инструментална, односно се согледува во регрутирање на идни борци.

Официјалните извештаи наведуваат дека во практиката е изразена појавата на киднапирање на деца и нивно регрутирање во владини сили или бунтовничка војска.³⁴ На пример, во Сомалија деца од единаесет години се присилно мобилизирани во воена служба како деца–војници. Обучувани се да убиваат и да пљачкосуваат села. Во Могадиш со акција на меѓународни организации демобилизирани се сто дваесет деца, вклучувајќи и дваесет девојчиња принудени на учество во вооружени судири.³⁵ Повеќе од четирестотини лица, претежно деца, успеаја да побегнат од логорот на востаничкото движење „Божја армија на отпорот“ (ЈРА) на северот од Уганда за време на офанзивата на војниците на регуларната армија. Востаничкото движење киднапирало околу дваесет илјади деца од кои регрутира нови борци, приморувајќи ги машките деца помеѓу десет и дванаесет години да убиваат цивили, додека девојчињата се користат за носење на оружје, храна и за сексуално изживување.³⁶

Секоја принудна регрутација и принуда на децата (личности помлади од осумнаесет години) на директно учество во вооружени судири од страна на

³⁴ *Izveštaj o trgovini ljudima izdat od strane Službe za nadgledanje i borbu protiv trgovine ljudima u Albaniji, Makedoniji i Saveznoj Republici Jugoslaviji za 2002. godinu od 05. 06. 2002*, званични сајт Амбасаде САД у Приштини: www.usofficepristina.usia.co.at/serbs/sdoc.3.htm од 9. маја 2003.

³⁵ *Trafficking in Persons Report 2003*, официјална страна на владата на САД: www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2003 од 14. април 2003.

³⁶ „Киднапована деца побегла из логора у Уганди”, *Балкан* 14. октобар 2003.

вооружени сили (официјални–државни сили) и вооружени групи (паравоени формации) се забранува и се санкционира со меѓународното право.³⁷ Регрутацијата или мобилизацијата на децата помлади од петнаесет години и нивно користење за активно учество во меѓународни и внатрешни вооружени судири се смета како воен злочин.³⁸ Принудување на служба во вооружени сили на непријателска сила или во нејзина разузнавачка служба или администрација и присилување на служба во вооружени сили на лица млади од осумнаесет години под одредени услови може да претставува воен злочин против цивилното население.³⁹

Одземање човечки органи и делови од тело

Овој вид злоупотреба на деца подразбира незаконско одземање, нудење на продажба, продажба или купување на човечки органи или ткива, или нивна замена за друга материјална вредност.⁴⁰

Етилошките основи на трговијата со човечки органи и делови на тело го сочинуваат економските закони на понуда и побарувачка чие дејствување е засновано на четири фактори:⁴¹

1. Фактот дека широката употребна вредност на човечките органи и делови од човечкото тело кои можат да се користат директно за трансплатација, во фармацевската индустрија, во козметичката индустрија, за истражувачки цели во лабораторија, како и за различни типови на тестови за безбедност–„креш“ тестови;

2. Фактот дека секој може да стане донатор на човечки органи или на делови од тело. Секој поединец е потенцијален донатор на дваесет и пет различни органи и ткива кои можат да се користат за трансплатација;

3. „Големата побарувачка“ за човечки органи, пред сè од страна на оние чии здравствени проблеми не можат да се решат без трансплатација на човечки орган. Само во САД, побарувачката за органи се зголеми за 45% за четири

³⁷ Чланови 1, 2 и 4 Факултативног протокола о учешћу деца у оруданим сукобима, уз Конвенцију о правима детета, *Слудбени лисѝ СРЈ – Меѓународни уѓовори* број 7 од 3. јула 2002.

³⁸ Од Римскиот статут на Меѓународниот кривичен суд, наведено според преамбулата на Факултативниот протокол за продадба на деца, детска проституција и детска порнографија.

³⁹ Види: Кривично дело од член 372 Кривичен законик на Р. Србија.

⁴⁰ За овој безбедносен проблем поопширно во: Мијалковиќ, С.: *Трговина људским органима и деловима тела, Правни дивојѝ – часојис за ѝравну ѝеорију и ѝраксу*, број 9, том I, Удрудење правника Србије, Београд, 2007, стр. 109–126.

⁴¹ Ова е личен став на доц. д–р Мијалковиќ, С. За наведените фактори подетално види во: Томашиќ, Љ.: *Трговина људским органима*, самостојно авторско издание, Белград, 2003, стр. 10, 101.

годишен период.⁴² Се претпоставува дека секои шеснаесет минути во светот едно лице станува „барател“ на органи за трансплатација и

4. четвртиот фактор–„малата понуда“, односно ограничените можности на легална трансплатација на човечки органи која не може да ја задоволи побарувачката. Се претпоставува дека секои тринаесет минути едно лице во светот умира поради тоа што не дочекало трансплатација на човечки орган.

Во констелација на наведените, но и на многу други фактори, како криза или немоќ на системот за безбедност, се создава простор за основање и развој на пазар за човечки органи и делови од тело, како фактор на регулацијата за изедначување на постојната „понуда и побарувачка“. Таквата пракса не го заобиколи ни Балканот: „Најпрофитабилен бизнис за албанските криминалци од Космет во текот на бомбардирањето на Србија 1999 година била трговијата со човечки органи. Меѓународните организации и поединци наоѓале тела на деца, најчесто на возраст од десет до петнаесет години на кои им недостасувале витални органи. Извадените органи биле шверцовани по тајни канали во западноевропските земји и доставувани на поединци и болници кои за нив добро плаќале“.⁴³

Трговијата со човечки органи за релативно краток временски интервал се трансформира во многу доходна гранка на организираниот криминал. Мошне значаен фактор за брзиот развој на овој грозоморен криминален вид претставува и високиот степен на корумпираност во медицинските средини кои исто така се вклучуваат во овој криминален бизнис.⁴⁴

Котовчевски Митко, „Облици на криминално дејствување на транснационалниот организиран криминал“, Зборник– Глобализација, мирот и безбедноста, Милески Тони (уредувач), Министерство за одбрана и Филозофски факултет, Скопје, 2008, стр. 91.

Значаен извор на човечки органи се, всушност, жртвите на трговија со луѓе и илегалните мигранти. Со оглед на природата и видот на материјата која се одзема од човечкото тело, предмет на трговија можат да бидат: човечките органи (трговија со бубрези, срце, слезина) и/или делови од

⁴² Harrison, T. “Globalization and the trade in Human Body Parts”, The Canadian Review of Sociology and Anthropology, 36 (1), p.21

⁴³ Од изјавата на Зоран Стевановиќ, помошник на републичкиот министер за правда во Владата на Р. Србија, „Космет у царству дроге, криминала и трговине белим робљем – Стални обрачуни банди“, *Вечерње новости* од 12. септембра 2000.

⁴⁴ Котовчевски Митко, „Облици на криминално дејствување на транснационалниот организиран криминал“, Зборник– Глобализација, мирот и безбедноста, Милески Тони (уредувач), Министерство за одбрана и Филозофски факултет, Скопје, 2008, стр. 91.

човечкото тело (тквива–кожа, коски, крв, тетиви, заби, лигаменти, коскена срж, коса и сл.).

Актуелните законски решенија не прават разлика помеѓу деловите на телото и човечките органи, т.е под делови на тело се подразбираат органи, тквива и ќелии кои претставуваат функционална целина, кои се чуваат под посебни услови кои ја спречуваат нивната квалитативна промена.⁴⁵ Со Кривичниот законик на Р. Македонија се казнува тој што спротивно на законот за награда продава или посредува при давање делови од телото на живи или умрени лица заради пресадување.⁴⁶

Криминалните групи кои ги киднапираат или тргуваат со децата понекогаш имаат задача побарувачите на органи и донаторите да ги доведат до местото каде ќе се изврши трансплатацијата. За таа цел, во светот е развиен т.н. трансплатациски туризам во чии рамки барателите и донаторите на органи заминуваат на псеудотуристичко патување во странство, каде престојуваат сè додека не се реализира трансплатацијата и заврши постоперативниот третман. Нивното регрутирање, патување, сместување и враќање го организираат криминални групи, регистрирани институции (туристички, хуманитарни..), или „фантомски“ институции во чии рамки дејствуваат криминалните групи. Освен тоа, можна е и трансплатација на конзервирани органи, одземени порано, а трансплатацијата се извршува по извесно време. Секако, трансплатацијата може да биде и домашна, односно да се реализира во земјата на потекло на побарувачот и на донаторот на човечките органи и тквива.

Провизорна процена на вредноста на меѓународна трговија само со човечки органи и вкупниот број на трансплатациски операции, претпоставува дека станува збор за билион долари годишно.⁴⁷

Освен општите забрани на трговија со луѓе со цел одземање на човечки органи и делови од тело, содржани во т.н trafficking протокол, меѓународната заедница го забранува и префрлувањето на органот на детето кое е жртва на трговија со луѓе заради остварување на профит.⁴⁸

Трговијата со човечки органи, односно делови од човечкото тело е облик на експлоатација на лицата кои, всушност, се регрутираат поради тие причини,

⁴⁵ Члан 2 Закона о условима за узимање и пресаѓивање делова људског тела, *Службени листи* СФРЈ, број 63/1990 са каснијим изменама и допунама.

⁴⁶ Кривичен законик, Сл.Весник на Р. Македонија бр.19 од 30.03.2004 година, достапно на www.pravo.org.mk.

⁴⁷ Еден бубрег чини околу \$20.000 ако се продава преку Интернет. Вкупниот трошок за трансплатација на бубрег во Израел и Индија се двиди од \$10.000 и \$30.000. (Associated Press, 1998).

⁴⁸ Член 3 од Факултативниот протокол за продажба на деца, детска проституција и детска порнографија.

но и жртви кои по губењето на можностите за нивна понатамошна експлоатација, можат да останат без своите органи.

Заклучок

Практиката на злоупотреба на децата во криминални цели е стара колку и криминалот како општествено–негативна појава. Со експанзија на организираниот криминал, доаѓа и до масовно вклучување на децата во криминалните активности, и тоа како извршители на кривични дела, односно како жртви.

Трговијата со деца, бебиња и човечки органи заедно со другите криминални активности, има достигнато висок степен во Југоисточна Европа, со драстични импликации на сите нивоа во општеството, во секоја земја од регионот. Децата–жртви на трговија со луѓе се изложени на насилство, вклучувајќи принудна проституција, физичко и ментално насилство, принуда, измама и зголемена ранливост и изложеност на ризиците од злоупотреба на дрога и ХИВ/СИДА.

Националните влади имаат клучна улога во процесот на создавање на правилна и цврста стратегија за борба против трговијата со деца преку соодветна правна легислатива–донесување на малолетнички процесни закони, хармонизација на различните закони во земјите од регионот и ефикасно спроведување на постојните закони. Во овој контекст, секоја успешна стратегија за борба против овој феномен зависи од заедничкиот напор на националните влади во регионот и меѓународната заедница.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Article 2 Convention (No 29) concerning Forced Labour, Adopted on 28 June 1930 by the General Conference of the International Labour Organisation at its fourteenth session, at: *Human Rights – A Compilation of International Instruments, Volume I, Universal Instruments*, United Nations, New York and Geneva, 1994.
2. „Наша деца - туѓа будућност: извоз беба све уноснији посао”, *Свејл*, број 797 од 26. јануара 1972. године;
3. *2005 EU Organized Crime Report – Public version*, Europol, The Hague, 25 October 2005.
4. Decata vo Makedonija: Analiza na sostojbata, UNICEF, februar 2008 godina.
5. Ghrib, A.: Trafficking in Unaccompanied Minors – France, *Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, IOM–IHESI (Brussel–Paris), 2002.
6. Gramenja, M.: Спашавање жртава, *Глобална ишпања: реаговања на ипрџовину људима*, Електронски дурнал на Министерството за надворешни работи на САД, издание 8, број 2, јуни 2002.
7. Harrison, T. "Globalization and the trade in Human Body Parts", *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 36 (1).
8. Kanics, J.: Trafficking in Women, *Foreign Policy*, Vol. 3, No. 30, Interhemispheric Resource Center and Institute for Policy Studies, Albuquerque, New Mexico, 1998.
9. Котовчевски Митко, „Облици на криминално дејствување на транснационалниот организиран криминал”, *Зборник– Глобализација, мирот и безбедноста*, Милески Тони (уредувач), Министерство за одбрана и Филозофски факултет, Скопје, 2008.
10. Kovčo, I.: Organizirani kriminalitet: pedofilija i prostitucija, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 5, broj 2, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Zagreb, 1998.

11. Krešić, Ž.: Sprječavanje ilegalnih migracija (Nepoželjne osobe i deportirani na graničnom prijelazu u zračnoj luci), *Polic. sigur.* br. 5–6, Zagreb, 1999.
12. Кривичен законик, Сл.Весник на Р. Македонија бр.19 од 30.03.2004 година, достапно на www.pravo.org.mk.
13. Pang, C. L.: Trafficking in Unaccompanied Minors – Belgium, *Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, ИОМ–IHESI (Brussels–Paris), 2002.
14. Предлог на одлуката на Комисијата на Европската Унија за борба против трговијата со луѓе, број 0024/2001 од 22 јануари 2001.
15. *Trafficking in Persons Report 2003*, www.state.gov/g/tip/rls/tiprtp/2003.
16. *Trafficking in Persons Report, 2006*, Released by the Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, June 5, 2006, <http://belgrade.usembassy.gov/policy/reports/060605.html>.
17. UNICEF, Studija za trgovija so deca vo Makedonija, 2007 godina.
18. Vicari, A.: Trafficking in Unaccompanied minors – Italy, *Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, ИОМ – IHESI (Brussels – Paris), 2002.
19. Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик, Сл.Весник на Р. Македонија бр.7 од 15.01.2008 година, достапно на www.pravo.org.mk
20. Бошковиќ, М.: *Социјална психологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2002.
21. *Извештај о трговини људима издај од стране Слудбе за надгледање и борбу против трговине људима у Албанији, Македонији и Савезној Републици Јужнославији од 05. 06. 2002:* www.usofficepristina.usia.co.at/serbs/sdoc.3.htm од 9. марта 2003);
22. Марковиќ, И.: Трговина људима као облик организованог криминалитета, *Криминалистичке шеме*, број 3-4, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2003.
23. Мијалковиќ, С.: *Трговина људима*, БеоСинг, Београд, 2005.
24. Мијалковиќ, С.: Трговина људским органима и деловима тела, *Правни дивој - часопис за правну теорију и праксу*, број 9, том I, Удруење правника Србије, Београд, 2007.
25. Мухиќ, Б.: Људско достоинство - трговина децом у Европи, *Темид*, број 3, Београд, 2003, стр. 40-41.
26. *Насилје над децом - Студија Генералног секретара Уједињених нација*, Организација Уједињених нација, Београд, 2007.
27. Николиќ, Д.: Трговина људима као тешки облик криминалитета, *Тешки облици криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2004.
28. *Слудбени гласник РС*, број 85/2005.
29. Томашиќ, Љ.: *Трговина људским организмима*, самостојно авторско издание, Белград, 2003.
30. *Трговина денама*, Асоцијација за денску иницијативу, Београд, 2001.
31. Члан 2 Закона о условима за узимање и пресаивање делова људског тела, *Службени лист СФРЈ*, број 63/1990 са каснијим изменама и допунама.
32. Члан 2 и 3 Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета, *Слудбени лист СРЈ - Меѓународни уговори*, број 7/2002..
33. Чланови 1, 2 и 4 Факултативног протокола о учешћу деце у оружаном сукобима, уз Конвенцију о правима детета, *Слудбени лист СРЈ - Меѓународни уговори* број 7 од 3. јула 2002.

Вовед

Криминологијата се дефинира како наука за криминалитетот како поведение кое отстапува од очекувањата изразени во Кривичниот законик на одредена општествена заедница, односно криминологијата е наука која се занимава со проучување на криминалитетот како посебна појава со цел негово спречување и сузбивање¹.

Со ваквото тесно дефинирање, криминалитетот се сведува само на поведение кое отстапува од очекувањата изразени во Кривичниот законик на одредена општествена заедница. Одредени автори го прошируваат ваквото сфаќање за криминалитетот и сметаат дека тој се однесува на сите казниви поведенија за кои од страна на надлежните органи може да се изрече каква било санкција. Според ова дефинирање, криминалитетот ги опфаќа не само кривичните дела, туку и прекршоците.

Дефинирајќи го криминалитетот ги дефинираме казнивите поведенија кои се предвидени во тие рамки, а согласно видот на делата може да стане збор за економски криминал, организиран криминал, еколошки криминал и сл. Во рамките на овие видови нкриминал, спаѓаат одредена група на дела со исти или слични карактеристики кои го сочинуваат тој вид криминал.

Во таа насока различни автори различно го дефинираат еколошкиот криминалитет. Имено, тргнувајќи од потесното сфаќање на криминалитетот под еколошки криминалитет ја подразбираме групата кривични дела со кои се загрозува животната средина². Значи, станува збор за одредени видови активности кои се насочени кон загрозување на животната средина и, како такви, тие се инкриминирани како кривични дела со КЗ. Бидејќи и прекршоците се дела со кои се загадува животната средина, само во помал обем и со помала општествена опасност, можеме и нив да ги третираме во рамките на еколошкиот криминал.

Според мислењето на социолозите, криминалитетот се третира како специфична општествена и индивидуална појава со законитостите што владеат во неа. И при давањето на социјалната дефиниција на криминалитетот, одредени автори одат широко и под криминалитет го подразбираат секое општествено однесување спротивно на одредени правила (морални, обичајни) во општеството³. На тој начин можна е арбитерност во одредувањето на криминалното однесување и несигурност во дефинирањето на однесувањата кои се сметаат за криминалитет.

Во конечното дефинирање на криминалитетот, ќе се приклониме кон веќе изнесената констатација дека криминалитетот се дефинира со негово правно дефинирање во поширока смисла, но земајќи ја предвид и неговата социолошка определба. Имено, авторот под поимот криминалитет ја подразбира „вкупноста на

¹ Сулејманов, З., (2003) *Криминологија*. Скопје, стр. 27.

² Бошковиќ, М., Јовичиќ, Д. (2002) *Криминалистика - методика*. Бања Лука, стр. 404.

³ Konstantinovič-Vilič, S., Nikolič-Ristanovič, V. (2003) *Kriminologija*. Niš, str.29.

кривичните дела извршени на одреден простор во определени временски периоди кои подлежат на формална контрола, но и неговата социолошка определба"⁴.

Имајќи ги предвид претходните констатации, еколошкиот криминалитет, всушност, ги опфаќа оние кривични дела кои се регулирани, односно инкриминирани, во глава XXII од Кривичниот законик на Република Македонија и претставуваат кривични дела против животната средина, но и прекршоците од областа на заштитата на животната средина предвидени во други законски прописи.

Постојат повеќе облици на загрозување на животната средина, и тоа во вид на кривични дела предвидени во кривичниот закон, кои всушност, претставуваат еколошки криминалитет. Во текстот ќе се задржиме само на елаборација на кривичните дела како посериозни казнени поведенија во однос на прекршоците.

Кривично-правна легислатива

Во Кривичниот законик, во Глава XXII, предвидени се кривичните дела против животната средина (од Чл. 218 до Чл. 234). Карактеристично за кривичните дела од оваа глава е што имаат бланкетни диспозиции⁵ чиј објект на заштита се животната средина, воздухот, почвата, водата и сл. од општо опасните дејствија со кои се загрозуваат животот и здравјето на човекот и на другите живи организми на земјата, што доведува и до уништување на човекот и на природата.

Општо опасната природа на овие дела, опасноста и загрозувањето на објектот на заштита во поголем обем, на пошироко подрачје и во поголеми размери, при што во законското битие на некои од кривичните дела се содржани облици на апстрактно и на конкретно загрозување и други тешки последици, како и умислениот или небрежниот облик на вината, се критериуми врз кои се установени, се систематизирани кривичните дела во оваа глава.⁶

Покрај кривичните дела во оваа глава, има и *други кривични дела* предвидени во други глави на Кривичниот законик, кои може да се третираат како кривични дела од областа на еколошкиот криминалитет. Станува збор за кривичните дела Предизвикување општа опасност (Чл.288); Неовластено производство и промет со општоопасни материи (Чл. 295) како и други

⁴ Сулејманов, З., (2003) *Криминологија*. Скопје, стр. 31.

⁵ Според Г. Марјановиќ, за разбирање на овие непотполни норми потребно е познавање на вонкривично правните прописи на кои упатуваат тие и би било подобро овие казнени дела да останале во соодветните специјални прописи и во прописите за заштита и унапредување на човековата околина „Македонско еколошко право“ Скопје, 1995.

⁶ Проевски Ј.: *Коментар на КЗ*, „Агенција Академик“, стр. 510.

кривични дела⁷ кои можат да предизвикаат последици по здравјето на луѓето, растителниот и животинскиот свет, односно врз севкупниот жив свет воопшто.

Кривични дела од еколошкиот криминалитет

Кривичното дело **загадување за животната средина** (Член 218) предвидува дека со непридржување кон прописите за заштита и унапредување на животната средина тој што ќе загади воздух, почва, вода, водна површина или водотек во поголем обем или на пошироко подрачје и со тоа ќе предизвика опасност за животот или здравјето на луѓето или уништување на животинскиот или растителниот свет во поголеми размери, ќе се казни со затвор од една до пет години.

Со истата казна ќе се казни и службено или одговорно лице кое со непридржување кон прописите за заштита и унапредување на животната средина ќе пропушти да постави уреди за пречистување или ќе дозволи изградба, пуштање во дејство или користење на погон кој ја загадува животната средина или на друг начин ќе пропушти преземање мерки за спречување или оневозможување на загадување на: воздух, почва, вода, водна површина или водотек кое ја надминува дозволената граница или за спречување бучава што значително ја надминува дозволената граница и со тоа ќе предизвика опасност за животот или здравјето на луѓето или уништување на животинскиот и растителниот свет во поголеми размери. Ако делото од ставовите 1 и 2 е сторено од небрежност, сторителот ќе се казни за делото од став 1 со затвор до три години. При изрекувањето условна осуда, судот може на сторителот на делото од ставовите 1 и 2 да му наложи услов во определен рок да ги преземе пропишаните мерки за заштита и унапредување на животната средина.

Ова претставува основно еколошко казниво дело, предвидено како напад врз вкупноста на добрата што претставуваат основни елементи на биосферата, односно го овозможуваат опстанокот на живите суштества. Со цел отстранување на опасноста што му се заканува на здравјето на човекот од загадување на човековата средина, со оваа одредба се наложува санкција за непридржување кон прописите за заштита на животната средина и преземање на мерки за спречување и за анулирање на загадувањето на човековата средина.

Битието на делото се состои во непридржување кон прописите за заштита и за унапредување на човековата средина и постапување спротивно

⁷ Види повеќе кај Г.Цуклески, С.Николоска: „Економска криминалистика“ Скопје, 2007, стр.68

на тие прописи, со што се загадуваат воздухот, почвата, водата, некоја водена површина или некој водотек во поголем обем или на пошироко подрачје. Со став 2 е пропишан посебен облик на делото чие дејствие на извршување се состои во непридржување кон прописите за заштита и за унапредување на човекова средина со кои се пропишува да се постават уреди за прочистување или да се дозволи изградба, пуштање во дејство или користење на погон кој ја загадува животната средина или ако на друг начин се пропушти, да се преземат мерки за спречување или за оневозможување на загадување на воздухот, на почвата, на водата, на некоја водена површина или водотек кое ја надминува дозволената граница или за спречување бучава што значително ја надминува границата на дозволеното.

Објект на заштита претставуваат животната средина, односно здравјето на луѓето и опстанокот на животинскиот, односно на растителниот свет на одредено подрачје.

Субјект може да биде секое лице што ќе стори дело загадување на животната средина и, со тоа, ќе предизвика опасност за животот на луѓето (во став 1, граѓани, но и овластени службени лица, во став 2).

Со ова дело, невообичаено во споредбеното казнено право, во една иста одредба се предвидува и делот на конкретно загрозување (и со тоа предизвика опасност за животот или здравјето на луѓето) и делот на повреда (уништување на животински или растителен свет во поголеми размери).

Праќичната примена на овој член од КЗ е незначителна и тоа поради карактерот на казниво дело конкретно загрозување (се бара предизвикување опасност за животот и здравјето на луѓето во поголем обем или на пошироко подрачје, односно уништување на животинскиот или на растителниот свет во поголеми размери). Доколку сакаме да воспоставиме добро осмислена казнена политика со еколошка пораќа, би требало да се предвидат делиќти на апстрактно загрозување, креирање казниви дела засновани врз поведенија што се опасни според општото искуство, делиќти од кои „може да настани загрозување„ на животната средина⁸.

Кривичното дело **загадување вода за пиење** (Член 219) пропишува дека тој којшто со некоја штетна материја ќе ја направи неупотреблива водата за пиење во извори, бунари, цистерни или резервоари или некоја друга вода за

⁸ Правни и институционални аспекти, Национален еколошки акционен план на РМ, Прв нацрт-документ, Скопје, 1995, стр. 14.

кои се опасни за нивниот живот, односно за нивното здравје. Како последица на ваквото дејствие може да дојде и до пцовисување на поголем број добиток или живина, како потежок облик на ова дело.

Цел на одредбата е да се спречи опасноста за животот или за здравјето на добитокот или на живината од таквите средства.

Делото е „довршено со самото производство, заради продажба на средства за лекување или за спречување зараза, заради продажба или со нивно пуштање во промет, што значи дека не е потребно да дојде до нивна продажба".¹⁰

Од горенаведеното произлегува дека објект на заштита се добиток, односно живина, а извршител на делото е секое лице кое произведува, заради продажба, или кое пушта во промет средства за лекување или за спречување зараза кај добиток или кај живина опасни за нивниот живот или за нивното здравје.

Кривичното дело **несовесно укажување на ветеринарна помош** (Член 221) предвидува дека ветеринар или овластен ветеринарен работник кој при укажувањето на ветеринарна помош пропише или примени очигледно неподобно средство или очигледно неправилен начин на лекување или, воопшто, несовесно постапува при лекувањето и со тоа предизвика пцовисање на добиток или на живина од поголема вредност, ќе се казни со парична казна или со затвор до три години. Ако делото од став 1 е сторено од небрежност, сторителот ќе се казни со парична казна или со затвор до шест месеци.

Дејствие на ова дело е несовесно укажување ветеринарна помош со примена на очигледно неподобно средство или на очигледно неправилен начин на лекување или, воопшто, несовесно постапување при лекувањето. Последица на делото е пцовисување на добиток или на живина. За утврдување на несовесното постапување во укажувањето на ветеринарна помош, треба да се имаат предвид прописите и стандардните правила на ветеринарната наука и практика за укажување на ветеринарна помош. Објект на заштита е добиток или живина од поголема вредност, а извршител на делото може да биде само ветеринар или овластен ветеринарен работник.

Кривично дело **пренесување заразни болести кај животинскиот и растителниот свет** (Член 222) предвидува дека тој којшто за време на епидемија на некоја добиточна болест што може да го загрози сточарството не постапи

¹⁰ Проевски Ј.: *Коментар на КЗ*, Скопје, 1998, стр. 514.

според одлука на надлежен орган донесена врз основа на пропис со кој се определуваат мерки за отстранување или спречување на болест, ќе се казни со парична казна или затвор до 3 години. Со казната од став 1 ќе се казни и тој којшто за времетраење на опасноста од болест и штетници кои можат да го загрозат растителниот свет не постапи според одлука на надлежен орган донесена врз основа на пропис со кој се определуваат мерки за отстранување или спречување на болест или штетници. Ако поради делото од став 1 и 2 настапи значителна штета, сторителот ќе се казни со затвор од три месеци до три години. Ако делото од ставовите 1 и 2 е сторено од небрежност, сторителот ќе се казни со парична казна или со затвор до една година.

Законодавен мотив за инкриминација е апстрактната опасност поради можноста од загрозување на животинскиот и на растителниот свет од заразни болести за време на епидемија кај животните и кај растенијата. Бидејќи оваа одредба е од бланкетна природа, при донесувањето на одлуките треба да се земат предвид позитивно-правните прописи за отстранување или за спречување болести и штетници.

Ова кривично дело се состои во непостапување „според одлуката на надлежен орган“ (1) за време на епидемија на некоја добиточна болест што може да го загрози сточарството односно (2) „за времетраење на опасност од болест и штетници кои можат да го загрозат растителниот свет во земјата“.

Иако дејството на извршување е опишано како „непостапување“ односно несторување, тоа може да биде извршено и со активна дејност, спротивно на одлуката на надлежниот орган. Поимот „животни“, во насловот и „сточарство“ во законското битие како објект на дејствието на одредбата, треба да се разберат во поширока смисла, дека се однесуваат на: добиток, посетна стока, живина, дивеч и риби. Истото се однесува и во однос на поимот „растителниот свет“ во законското битие што ги опфаќа сите растенија и дрвјата¹¹. Извршител на делото може да биде секое лице кое не постапува по одлуките за отстранување на болеста, значи и сопственикот на животните, односно на растенијата и на дрвјата.

Кривичното дело **загадување на добиточна храна или вода** (Член 223) се состои во дејствието што го презема лице кое со некоја штетна материја ќе загади добиточна храна или вода во реки, потоци, извори, бунари, цистерни или некоја друга вода што служи за поење на добиток, живина или дивеч, и со тоа го доведе во опасност животот или здравјето на животните ќе се казни со

¹¹ Проевски Ј.: „Коментар на КЗ“ Скопје, 1998 стр. 517.

парична казна или затвор до три години. Со казната од став 1 ќе се казни тој којшто со некоја штетна материја ќе загади води на: рибници, езера, реки и потоци и со тоа ќе предизвика опасност за опстанокот на рибите. Ако поради делото од ставовите 1 и 2 настапило пшовисување на животни или риби од поголема вредност, сторителот ќе се казни со затвор од три месеци до три години.

Кривичното дело **уништување насади со употреба на штетна материја** (Член 224) се состои во следново: тој којшто со употреба на некоја штетна материја ќе предизвика уништување на растенија, овошки или други насади и со тоа ќе предизвика штета од поголеми размери, ќе се казни со парична казна или со затвор до три години.

Ова кривично дело се надоврзува на Чл. 219, *загадување вода за пшење*, со тоа што разликата е само во карактерот на водата (односно станува збор за вода за поење на добиток, живина или дивеч) и на предизвиканата опасност (овде се бара настапување конкретна опасност за заштитеното добро).

Двете кривични дела се однесуваат на загадување со штетна материја. Кај кривичното дело *загадување на добиточна храна или вода* се работи за загадување со штетна материја на вода: во рибници, во езера, во реки и во потоци или на сточна храна. Како последица од ова дело настапува конкретна опасност за животот или за здравјето на животните (ст. 1), но и за секоја материја што служи за нивна исхрана. Додека, пак, кривичното дело *Уништување на насади со штетна материја* се состои во уништување на растенија, на овошки или на други насади со користење на штетна материја која може да биде употребена на најразлични начини: со губрење, со прскање, со запрашување и друго.

Објект на заштита е добиточната храна или водата во: реките, потоците, изворите, бунарите, цистерните или некоја друга вода што служи за поење на добиток, живина или дивеч за првото дело, односно насадите со растенија, со овошки и слично, кај второто дело.

Извршител на делото може да биде секое лице кое со штетна материја ја загадува добиточната храна или вода, односно ќе уништува насади.

Кривичното дело **узурпација на недвижности** (Член 225) предвидува тој којшто со намера за владение ќе заземе туѓа недвижност што со пропис е прогласена за имот во општа употреба, споменик на културата, природна реткост или друго природно богатство, ќе се казни со парична казна или со затвор до три години. Со казната од став 1 ќе се казни тој којшто со намера да го употреби за градба, ќе заземе туѓо земјиште.

Со превенција на ова кривично дело, како и кај другите кривични дела од оваа глава чиј групен заштитен објект е заштитата на човековата средина, се спречува узурпацијата на туѓото земјиште и нелегалната градба и, со тоа,

се заштитиува природната човекова средина.

Делото е „довршено со остварувањето на фактичка власт врз недвижноста со намера за владение. Не се релевантни мотивите на сторителот - дали недвижноста ќе се користи како споменик на културата, дали објектот ќе се урива и ќе се доградува или, доколку станува збор за земјиште, дали на тоа место ќе се гради друг објект"¹².

Битие на делото е заземање туѓа недвижност која, со пропис, е прогласена за имот во општа употреба, споменик на културата, природна реткост или друго природно богатство кое, всушност, претставува објект на кривичното дело, а извршител на делото е секое лице коешто, со намера за владение или за градба, ќе заземе туѓа недвижност.

Кривичното дело **пустошење на шума** (Член 226) се состои од поведење на лице кое спротивно на пропис или наредба од надлежни органи или организации врши пренамена, сече или касапи шуми или подбелува стебла или на друг начин пустоши шуми ќе се казни со парична казна или со затвор до три години.

Ако делото од став 1 е извршено во заштитена шума, национален парк или во друга шума со специјална намена, сторителот ќе се казни со затвор од три месеци до три години.

Шумите претставуваат добра од општ интерес и природно богатство, заради што имаат и посебен третман и уживаат посебна заштита. Како добра од општ интерес, шумите и шумските земјишта треба да се одржуваат, да се обновуваат и да се користат, со што ќе се зачува нивната вредност и ќе се врши економично и целисходно стопанисување со нив. Исто така, заштита и унапредување на човековата средина се постигнува и со спречување и со санирање на шумски пожари.

Кривичното дело **пусташошење на шума** се состои во пустошење на шума, спротивно на пропис или наредба на надлежен орган или организација, со нејзино пренаменување, сечење, копачење, подбелување на стебло или на друг начин. Објект на заштита се шумите, шумите со посебна намена, националните паркови, односно шумските насади.

Под **пустошење на шуми** се подразбира: копачење на шуми, сеча на семенски стебла и насади кои не се предвидени со посебниот план; опожарување на шума; бесправна сеча на шума; лупење кора од стебла,

¹² Проевски Ј.: „Коментѝар на КЗ“ Скопје, 1998 стр. 520.

уништување или оштетување на подмладок на шума или на садници во пошумени сечишта, голини, ерозивни и други земјишта; кастрење на стебла, собирање на листинец и други дејствија со кои се ослабува приносната сила или се загрозува опстанокот на шумата и нејзините општокорисни функции.¹³

Дејствие на извршување на делото е „постапување спротивно на прописите или наредбите на надлежните органи или организации, пренаменување, сечење или копачење на шума или подбелување на стебла или на друг начин пустошење на шума“¹⁴

Пустошење на шума е „секое дејствие извршено спротивно на прописите со кое се ослабува плодноста на шумите и со тоа се доведува во опасност или се оневозможува трајност на шумското производство на одгледување на шумата на тоа земјиште или се загрозува опстанокот на шумата (сеча) од поголем обем која се приближува до копачење на шумите, пребир на сеча од појак интензитет, подбелување стебла на определена површина и секое дејствие кое може да причини закорување, истерување и однесување на земјиште со вода, ветер и др“¹⁵

Потешок облик на делото е содржан во ставот 2, ако делото е извршено во заштитена шума, национален парк или во друга шума со специјална намена.

Во однос на **виноста** потребна е умисла која се состои во свестноста дека се врши пренаменување, сеча, или копачење или подбелување на стебла, или на друг начин дека се пустоши шумата. Исто така, потребно е присуство на свест за постапување спротивно на прописите или наредбите на надлежните органи или организации (ст.1). За потешкиот облик на делото потребна е свест за фактот дека дејствието се врши во заштитена шума, национален парк или друга шума со специјална намена.

Извршител на делото може да биде секое лице кое ги презема горенаведените активности.

Кривичното дело **предизвикување шумски пожар** (Член 227) предвидува тој којшто ќе предизвика шумски пожар па поради тоа ќе настапи штета од поголеми размери, ќе се казни со затвор од една до десет години. Со казната од став 1 ќе се казни и тој којшто ќе предизвика пожар во заштитена шума, национален парк или друга шума со специјална намена. Тој којшто ќе

¹³ Види повеќе: Закон за шумите.,Сл.весник на РМ" бр.47/97 од 19.9.1997 год.

¹⁴ Ј.Проевски:„Коментар на кривичниот законик"стр.521.

¹⁵ Закон за шумите(„Сл.весник на РМ" бр. 47/97),Чл.45.

предизвика два или повеќе шумски пожари ќе се казни со затвор најмалку три години. Ако делото од ставовите 1 и 2 е сторено од небрежност, сторителот ќе се казни со парична казна или со затвор до три години.

Предизвикување на шумски ѓожар е кривично дело што се состои во предизвикување шумски пожар од кој настапила штета од поголеми размери. (ст.1) Во следните два става се градирани двата потешки облици според степенот на заштитеноста на шумите, кога е таа со специјална намена (ст.2) и кога се предизвикани два или повеќе пожари (ст.3).

Дејствие на извршување е предизвикување на шумски пожар, од што ќе настапи штета од поголеми размери.

Истоветното дејствие од став 1 се смета како **потешок облик на делото** доколку станува збор за заштитена шума, национален парк или друга шума со специјална намена.

Делото од став 3 е **најтежок облик на делото**, кое ќе постои, ако од страна на ист сторител се предизвикани два или повеќе пожари. Тоа, всушност, е посебен вид на реален стек за извршени две или повеќе истоветни кривични дела.¹⁶

Што се однесува до **субјективната страна на делото** може да биде извршено со умисла (ставовите 1, 2 и 3) и небрежност (ст.40).

Извршител на делото може да биде секое лице.

Кривичното дело **незаконит лов** (Член 228) се состои во дејствие што го презема лице **кое** лови дивеч за време на ловостој, ќе се казни со парична казна или со затвор до шест месеци. Тој којшто неовластено лови во забрането ловиште, убие, рани или фати жив дивеч, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година. Ако делото од став 2 е сторено спрема висок дивеч, сторителот ќе се казни со затвор од три месеци до три години. Тој којшто лови редок или проретчен дивеч чиј лов е забранет или лови без посебна дозвола дивеч за чие ловење е потребна таква дозвола или лови на начин или со средства со кои дивечот масовно се сотира, ќе се казни со парична казна или со затвор до три години. Уловениот дивеч и средствата за лов ќе се одземат.

Кривичното дело **незаконит риболов** (Член 229) предвидува тој којшто лови риба со: експлозив, струја, отров, замајни средства или на начин штетен за нејзиното расплодување и притоа ќе предизвика помор на риба во големи размери, ќе се казни со парична казна или затвор од една до пет години. Уловената риба и средствата за риболов ќе се одземат.

¹⁶ J.Проевски „Коментар на кривичниот законик“ стр.523

Со овие две кривични дела извршена е заштита на дивечот како добро од општ интерес, и тоа инкриминирана е активноста ловење дивеч за време на ловостој, неовластено ловење во забрането ловиште, убивање, ранување или фаќање жив дивеч, ловење без дозвола или со средства со кои дивечот масовно се сотира. Незаконит риболов се врши со средства и на начин штетен за расплодувањето на рибите, при што се предизвикува пловисување на риби во поголеми размери, и тоа со експлозив, со струја, со отров и со замајни средства или на начин штетен за расплодување на рибите.

Објект на заштита на делата се дивеч, „висок“ дивеч, редок и проретчен дивеч и рибите. Извршител на делото може да биде секое лице кое лови на начин спротивен од оној што е утврден со законската одредба. Овие членови, во став 1, односно став 2, предвидуваат задолжително одземање на уловениот дивеч, односно на рибата и на средствата за лов, односно за риболов.

Кривичното дело **загрозување на животната средина со отпадни материи** (Член 230) се состои во дејствие што го презема лице кое спротивно на прописите за заштита на животната средина складира, остава или расфрла отпадни материи или со нив постапува на начин со кој се менува квалитетот на воздухот, почвата, водата или водотекот, во мера што може да ги влоши условите за живот на луѓето или животните или растенијата и да го загрози нивниот опстанок, ќе се казни со затвор од три месеци до три години. Со казна од став 1 ќе се казни тој којшто складира, остава или расфрла отпадни материи или со нив постапува на начин со кој се менува квалитетот на: воздухот, почвата, водата, водотекот и со тоа ќе предизвика уништување или значително оштетување на шуми, растенија или други насади. Тој којшто делото од ставовите 1 и 2 ќе го стори од небрежност, ќе се казни со парична казна или затвор од една до пет години.

Кривичното дело **неовластено прибавување и располагање со нуклеарни материи** (Член 231) предвидува дека лицето кое со сила или закана, со извршување кривично дело или на друг начин неовластено ќе прибави, посредува, користи, превезува, ќе му даде на друг нуклеарни материи или ќе му овозможи на друг да дојде до нив, ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години. Тој којшто со делото од став 1 ќе предизвика опасност за животот на луѓето или за имотот од поголем обем, ќе се казни со затвор од една до десет години. Ако поради делата од ставовите 1 и 2 настапи смрт на едно или повеќе лица или имотна штета од големи размери, сторителот ќе се казни со затвор најмалку пет години. Ако делото од став 1 е сторено од небрежност, сторителот ќе се казни со затвор од три месеци до три години. Ако поради делото од став 4 настапила смрт на повеќе лица или штета од големи размери, сторителот ќе се казни со затвор од една до пет години.

Кривичното дело **внесување опасни материи во земјата** (Член 232) предвидува дека тој којшто спротивно на прописите ќе внесе во земјата радиоактивни или други материи или отпадоци, штетни за животот или здравјето на луѓето ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години. Службено лице кое спротивно на прописите ќе овозможи во земјата да се внесат материи или отпадоци од став 1, ќе се казни со затвор од една до десет години.

Со членовите 230, 231 и 232 се регулира одредена материја која се однесува на заштита на животната средина од отпадни, од радиоактивни, од нуклеарни и од други опасни материи, а кривичните дела се состојат во загрозување на животната средина со отпадни материи, неовластено набавување и располагање со нуклеарни материи и внесување опасни материи во земјата кои се штетни за животот или за здравјето на луѓето. Кривичното дело загрозување на животната средина со отпадни материи е од бланкетна природа, а дејствието на извршување на делото е противправно постапување со отпадни материјали - складирање, оставање, расфрлање, постапување спротивно на прописите за заштита на животната средина, и на начин на кој се менува квалитетот на воздухот, на почвата, на водата или на водотекот. Како критериум за утврдување на квалитативната промена на воздухот, на почвата, на водата или на водотекот се земаат,, условите за живот и за опстанок на човекот, на животните или на растенијата,,¹⁷

Со кривичното дело *Неовласитено прибирање и располагање со нуклеарни материји*, опфатени се сите дејствија, вклучувајќи ги и примената на сила, закана или извршување кривично дело или секој друг начин во однос на набавувањето и располагањето со нуклеарни материи.

Кривичното законодавство, на овој начин, обезбедува ефикасни правни основи за заштита на животот и за здравјето на човекот и за опстанокот, воопшто, од аспект на користење на нуклеарните материјали за кои се нудат цели богатства.

Со последното дело од оваа група кривични дела, внесување опасни материи во земјата, опфатени се и другите опасни материи, како што се радиоактивните или други материи и отпадоци, штетни за животот или здравјето на луѓето. Во денешно време, актуелни се манипулациите со големи количини нуклеарен отпад, на пример, и со обидот тој да се прошверцува во туѓа земја на нелегален или на полулегален начин. Најчесто, овие материи потајно се оставаат или се складираат, со што постои голема опасност за

¹⁷ Проевски Ј.:., *Коментар на КЗ*" Скопје, 1998 стр. 526.

животот и за здравјето на луѓето. Делото се состои во внесување опасни материи во земјата, спротивно на прописите кои ја регулираат таа област. Со овие прописи се утврдуваат ригорозни услови за внесување на овие материи, и тоа доколку претходно се обезбеди основа за исклучување на штетноста на овие материи.

Од горенаведеното заклучуваме дека објект на заштита кај оваа група кривични дела се отпадните, нуклеарните и опасните материи кои претставуваат опасност за здравјето на луѓето и за опстанокот воопшто. Извршител на делото може да биде секое лице, но кај кривичното дело внесување опасни материи во земјата може да е и службено лице кое постапува спротивно на прописите и тоа претставува потежок облик на делото.

Кривичното дело **мачење животни** (Член 233) се состои во дејствие што го презема лице кое со груба злоупотреба на животно или го изложува на непотребни маки или му нанесува непотребни болки или заради изживување го изложува на страдање, ќе се казни со парична казна или со затвор до шест месеци. Тој којшто со нехранење, непоење или на друг начин изложува животно подолго време на тегобна состојба, ќе се казни со парична казна или со затвор до три месеци.

Со овој член се врши заштита на животното кое е составен дел на здравата животна средина и затоа мачењето на животните, на одреден начин, претставува загрозување и уништување на животната средина.

Битието на ова дело се состои во груба злоупотреба, во изложување на непотребни маки или на болки на објектот на делото, а тоа е животното кое, со нехранење, со непоење или на друг начин се изложува на погубна состојба. Извршител може да биде секое лице.

Кривични дела предвидени како **тешки дела против животната средина** (Член 234) се во следниве случаи: ако поради делата од членовите: 218 ставови 1 и 2, 219; став 1; 230, ставови 1 и 2 и 232 ставови 1 и 2, настапи тешка телесна повреда или тешко нарушување на здравјето на повеќе лица или настапи смрт на едно или повеќе лица или промените од загадувањето не можат подолго време да се отстранат, сторителот ќе се казни со затвор од една до десет години. Ако поради делата од членовите: 218 став 3; 219, став 3 и 230, став 3, настапи тешка телесна повреда или настапи смрт на едно или повеќе лица или промените од загадувањето не можат долго време да се отстранат, сторителот ќе се казни со затвор од една до пет години. Ако поради делата од членовите: 220, став 1; 221, став 1; 222, став 1; 226 став 1 и 230, ставови 1 и 2, настапи имотна штета од големи размери, сторителот ќе се казни со затвор од една до пет години. Ако поради делата од членовите: 220, став 3; 221 став 2; 222, став 4 и 230, став 3, ќе настапи имотна штета од големи размери, сторителот ќе се казни со затвор од една до три години.

Кривичните дела предвидени во Член 234 претставуваат потежок облик на извршување на веќе наведените дела од претходните членови, и тоа доколку настапи тешка телесна повреда или тешко нарушување на здравјето на повеќе лица, или доколку настапи смрт на едно или на повеќе лица или промените од загадувањето не можат подолго време да се отстранат. Исто така, ова дело е присутно кога настапува имотна штета од поголеми размери. Според некои автори, постојат кривични дела кои се групирани во друга глава од Кривичниот законик кои, покрај делата од Глава 22, исто така, претставуваат еколошки дела. Иако овие дела, поради објектот на заштита, се сместени во Глава 26, *Кривични дела против општата сигурност на луѓето и имотиот*, сепак, овие дела, со оглед на нивните карактеристики (извори на загрозување, последици и слично, ги сметаме за еколошки дела.¹⁸ Имено, се работи за следните дела: предизвикување општа опасност (Чл. 288, КЗ); општување брани (Чл. 293, КЗ); неовластено производство и промет со општо опасни материји (Чл. 295, КЗ). Исто така, и кривичното дело *Шумска кражба*, не би требало да се подведе под обична кражба, туку, напротив, да биде потешко санкционирано.

Заклучок

Република Македонија со потпишување на Договорот за стабилизација и асоцијација со Европска унија на 9-ти април 2001, се обврза да ја усогласи својата правна легислатива со европската. За таа цел од областа на заштитата на животната средина беа донесени следните закони : Закон за заштита на животната средина, Закон за управување со отпадот, Закон за заштита на природата, Закон за бучава, Закон за квалитетот на амбиенталниот воздух, и најновото законско решение Закон за јавна чистота. Во овие закони се предвидени прекршоците и казните за правните и физичките лица како и начинот на реализација, со работа на Прекршочна комисија, медијација и сл.

Со прифаќањето на светските стандарди и принципи за заштита на животната средина, денес во Република Македонија не постојат значајни разлики меѓу постојното национално законодавство и Директивите на ЕУ за заштита на природата.

Со тоа е завршена само првата фаза од работата, а во наредниот период треба да се работи на имплементација на постојните правни акти, со цел донесените закони да не претставуваат само „мртва буква на хартија“ туку да се применуваат во секојдневниот правен систем.

¹⁸ Бачановиќ О. : „Еколошки криминалистеј (Виктимолошки аспект)“ Годишник на факултетот за безбедност, 1998/1999, Скопје, 1999, стр. 30.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бачановиќ О.** : „Еколошки криминалиџеј (Викџимолошки асџекџи)“ Годишник на факултетот за безбедност, 1998/1999, Скопје, 1999
- Василевски, Г.** : „Криминалиџичко-криминолошки асџекџи на хидро-загадувањето во Македонија и влијанието на криминалиџичкиџе мџџоди за навремено отџкривање и уџтврдување на неџовиот обем и инџтензиџеј“ Скопје, 2001
- Гоцевски Т.** (2006) *Основи на сисџемот на националната одбрана*. Битола: Киро Дандаро.
- Котовчевски М.** (2000) *Национална безбедност на Република Македонија-џрв дел*. Скопје: Македонска цивилизација
- Малиш-Саздовска, М.** (2007) *Еколошка криминалиџика*. Скопје: График Мак Принт.
- Милески, Т.** (2006) *Еколошка безбедност*, Скопје: Филозофски факултет.
- Проевски Ј.**: *Коментџар на КЗ*, Агенџија Академик.
- Устав на Република Македонија, (2001) Скопје: Книгоиздателство "Феникс".
- Цуклески Г., Николоска С.**: „Економска криминалиџика“ Скопје, 2007.
- Lee G.** (1998) *Regional Environmental Security Complex Approach to Environmental Security in East Asia*. Seoul National University.
- Page, A.E. Redclift, M.** (eds.) (2002) *Human Security and the Environment – International Comparisons*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

6

Значајни рудбрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

КОНТРОЛА НА БЕЗБЕДНОСНИОТ СЕКТОР

(д-р Оливер Бакрески)

Тања МИЛОШЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии–Скопје

Во текот на 2008 година во издание на Филозофскиот факултет излезе од печат книгата

„Контрола на безбедносниот сектор“ од доцент доктор Оливер Бакрески.

Книгата на современ и оригинален начин прави комплексна анализа на проблемот дефиниран како воспоставување систем на контрола на безбедносниот сектор којшто е воедно и предизвик со кој се соочуваат современите држави.

Она по што оваа книга се издвојува од останатите е нејзината универзалност и актуелност на проблемите со кои се занимава.

Авторот понудува нови и оригинални погледи и сфаќања за проблемите кои од една страна се донекаде познати на научната и стручна јавност а од друга страна недоволно научно истражувани и објаснети.

Во трудот „Контрола на безбедносниот сектор“ д-р Оливер Бакрески сеопфатно и критички ги поттикнува и анализира бројните прашања: „Која парадигма на односи помеѓу цивилните и безбедносните структури ќе се покаже како најиздржлива за Република Македонија?“, „Каква контрола ќе биде најсоодветна за безбедносниот сектор?“ и „Кои се традиционалните потреби од воспоставување демократска контрола на безбедносниот сектор?“

Нејзиниот квалитет се препознава преку начинот на кој материјата е претставена и со тоа дава реален теориски придонес во целокупното изучување на современите безбедносни проблеми.

Рецензенти на ова вредно и квалитетно дело се проф. д-р Билјана Ванковска и проф. д-р Трајан Гоцевски.

Дополнителна провокација да се напише овој труд е љубопитноста на авторот да согледа со кои проблеми се соочува општествената реалност за време на процесот на контрола на безбедносниот сектор. Ова е посебно апострофирано од страна на авторот затоа што контролата е важна компонента на демократскиот процес, а посебно демократскиот цивилен надзор на безбедносниот сектор е суштински и за ефикасноста на самиот сектор, за добро управување и, најважно, за заштита на човековите права на граѓаните.

Д-р Оливер Бакрески, потпирајќи се на претходните анализи и теориско-проблемски подрачја на своето истражување заклучува дека демократската контрола на безбедносниот сектор треба да биде фундаментален принцип и на македонската држава и неопходно е да биде практикувана како на политичко ниво, така и на граѓанско ниво.

Композицијата на книгата е изложена на 297 страници текст, со импресивно голем број библиографски единици, списанија и публикации, нормативни акти и други материјали како и бројни материјали од интернет.

Содржината на книгата „Контрола на безбедносниот сектор“ од авторот Оливер Бакрески е конципирана во седум дела кои носат посебни поднаслови и содржински претставуваат посебни заокружени целини. Секој дел завршува со забелешки во кои се дадени и подетални објаснувања и референци за понатамошни продлабочувања на сознанијата за одредени теми.

Во првиот дел од книгата насловен како „**Безбедноста и безбедносниот сектор**“, авторот ги дава основните категоријални концепти на безбедноста (индивидуалната безбедност, концептот на националната безбедност, заедничката безбедност и концептот на меѓународна безбедност), поимовно го определува безбедносниот сектор и прави концептуализација на реформите и реконструкција на безбедносниот сектор.

Втората глава насловена како „**Контрола на безбедносниот сектор**“, авторот своето внимание го фокусира врз анализа на основите на контролата на безбедносниот сектор, елементите на демократска цивилна контрола на безбедносниот сектор и видовите контрола на безбедносниот сектор.

Во третиот дел на трудот „**Главни компоненти на безбедносниот сектор**“, се претставени сите оние државни институции-вооружените сили, полицијата, разузнавачките служби, како и оние цивилни структури кои се одговорни за нивно управување и супервизија. Авторот во овој дел пишува и за приватното обезбедување, приватните воени компании, приватните агенции за обезбедување во Република Македонија и нивната поврзаност со политиката поточно со политичките партии.

Во четвртиот дел „**Формални механизми на контрола на безбедносниот сектор**“ се анализирани прашањата што се однесуваат на

улогата и одговорноста на парламентот, и на другите државни институции во безбедносниот сектор—контролата на безбедносниот сектор од страна на извршната власт и судската контрола. Најзначајна компонента на процесот на формирање на правни услови за ефективна демократска контрола на безбедносниот сектор се јасна правна поделба на власта помеѓу конституционалните политички власти.

На четвртиот дел преку еден издржан и логичен приод се надоврзува петтиот дел насловен како: **„Неформални механизми на контрола на безбедносниот сектор“** во кој се елаборира улогата на цивилното општество во креирањето на политиката на безбедносниот сектор, субјектите на цивилното општество како медиумите, невладините организации и улогата на академските и независните истражувачки институции и улогата на експертите во Македонија. Како посебен облик на контрола авторот го посочува народниот правобранител на Република Македонија и цивилната инспекција. Во таа насока, авторот укажува на воспоставувањето практика за учество на цивилното општество во дефинирање и имплементација на безбедносниот и одбранбениот сектор, менаџментот со ресурси и буџетирање, и особено подрачјето на набавки со што ќе се придонесе за развојот на културата на транспарентност и поддршка од страна на цивилниот сектор за активностите што ги преземаат безбедносните структури.

Во шестата тематска целина насловена како **„Промовирање на демократските вредности во безбедносниот сектор“**, авторот ги посочува механизмите за создавање демократско мислење меѓу персоналот во безбедносниот сектор и транспарентноста и отчетноста на безбедносниот сектор. Д-р Бакрески во овој дел го анализира системот на политичко разработени норми и правила кои се конституционално сместени помеѓу барањата на граѓаните и конспиративноста на безбедносниот сектор.

Седмиот дел **„Контрола на безбедносниот сектор—искуства и практики“**, се базира на искуствата од контролата на безбедносниот сектор во државите членки на НАТО—САД, Велика Британија, Франција, Германија и Словенија. Целта на анализата на овие држави е да се афирмираат сознанијата како е уредена контролата во државите кои претставуваат референтни модели затоа што се настанати под непосредно влијание на теоријата и респектибилната практика. Во ова поглавје изложени се и искуствата на државите од Југоисточна Европа—Хрватска, Романија, Бугарија, Србија, Босна и Херцеговина и Албанија.

Според сите релевантни параметри: научна заснованост, валидност, систематичност и прегледност, ракописот „Контрола на безбедносниот сектор“ од д-р Оливер Бакрески, претставува вреден и корисен труд и го заслужува

потребното внимание не само кај научната, експертската, студентската јавност, туку и пошироко, како во Република Македонија, така и надвор од неа.

Самиот наслов на трудот асоцира дека станува збор за студија со огромно едукативно и културно значење во која се истражува една мошне актуелна, специфична проблематика која е од суштествено значење за опстанокот на секоја држава.

Трудот „Контрола на безбедносниот сектор“ претставува рефлексивна на творечкиот ангажман на д-р Оливер Бакрески и продукт на неговата научна љубопитност, доследност, чии особини се карактеристика на научниците и истражувачите со високи квалитети.

Тргувајќи од комплексноста на проблематиката која е предмет на истражување, потребно е познавање на тие области. Со оглед на нивната мултидисциплинарност, авторот не само што покажува извонредно познавање на проблематиката, туку неговата големина се огледа во научната интерпретација на актуелното и перспективното.

Во книгата се анализираат прашања за кои авторот има личен афинитет и континуитет со парцијални трудови, почнувајќи од 2002 година. Така, ова дело се работело со години, а го следеле серии од настапи и бројни научни студии преку кои се градело и доградувало. Овој вид на пристап на обработка на материја е резултат на долгогодишната истражувачка работа на авторот.

Станува збор за еден исклучителен научен труд, кој иако почетно замислен како основна литература за студентите на Институтот за одбранбени и мировни студии на Филозофскиот факултет во Скопје за реализирање на предметната програма „Демократска контрола на безбедносниот сектор“, има уште поголема вредност како научно популарно дело кое на академскиот кадар му ги дава основните смерници во развојот на оваа наука.

Со совладување на овој труд ќе се збогатат видиците и сознанијата од оваа мошне значајна област од посебен општествен интерес за безбедноста на државата.

Оваа книга претставува ценет извор на најнови информации како за студентите така и за пошироката публика со цел тие да формираат свои мислења и одговори за ова комплексно прашање.

Како што и самиот автор посочува во Предговорот на книгата, ова е дело кое според својата концепциска поставеност е наменето и за научната и за пошироката јавност која ги третира и ги изучува внатрешните механизми на системот на национална безбедност, како што е, меѓу другите, и контролата.

Преку оваа книга тие ќе се здобијат со најнови научни сознанија од оваа област, а воедно оваа книга ќе поттикне кон нови размислувања, нови визии и современи модели кои имаат за цел просперитетно и безбедно општество.

Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната

7

„СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“, теоретско списание
 Министерство за одбрана, „Орце Николов“ б.б., Скопје

УПАТСТВО ЗА АВТОРИТЕ

„СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ (во понатамошниот текст Списание) е теоретско списание кое по правило излегува двапати годишно. Во Списанието се објавуваат:

- оригинални стручни трудови: научно стручни трудови, прикази на книги, куси соопштенија и др.

- континуирано или повремено во Списанието се објавува и библиографија, календари на научни манифестации во земјата и странство, позначајни датуми, рекламирање на фирми и претпријатија и др.

Оригиналните стручни трудови ги содржат резултатите на сопствените дотогаш необјавени научни истражувања кои претставуваат заокружена целина. Прифаќањето на оригинална научна статија во Списанието ги обврзува авторите да не ги објавуваат и во други списанија.

Научно-стручните трудови известуваат за корисни сознанија кои што помагаат во ширењето на знаењата и прилагодувањето на изворните истражувања кон потребите на науката и практиката.

Прикази на книги претставуваат концизни прикази на книги и сознанија до кои што дошле авторите во определена научна област, за која компетентноста на авторите во приказите е потврдена преку публикувањето - објавувањето на книгите.

Кусите соопштенија содржат резултати на помали, но завршени научни истражувања.

Доминантни рубрики на Списанието се:

1. Општо теоретски, доктринарно-стратегиски и други теми од областа на одбраната;
2. Геополитички, геостратегиски, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната;
3. Евроатлантски интеграции;
4. Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема;
5. Странски автори;
6. Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата; и
7. Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната.

ПОДГОТОВКА НА РАКОПИСОТ

Ракописот треба да се доставува во **еден отчуван примерок** на ласерски печатар, без проред, на двете страни на хартијата, со формат Б5 и на дискета, за да се олесни печатењето на Списанието. Страниците и прилозите треба да бидат нумерирани.

Трудовите треба да бидат напишани на македонски или на англиски јазик, а на авторите им се препорачува насловот, апстрактот на трудовите, приказите и кусите соопштенија да ги пишуваат и на Англиски јазик.

Трудовите што не се земаат во печатење им се враќаат на авторите со образложувања.

При подготвувањето на ракописот задолжителна е употреба на Меѓународниот систем на единици (SI).

Ракописот треба да содржи: наслов, автори, институција, апстракт, клучни зборови, вовед, содржина на трудот, заклучок и литература.

Наслов: големина на масни (**Bold**) букви, 14 points, RG-MAC C Times, центрирано, прво на македонски, а потоа и на англиски јазик (пред апстрактот на англиски јазик). Насловот на трудот треба да биде кус, но да дава верен одраз на содржините и по можност да содржи што повеќе клучни зборови од опфатената проблематика.

Еден празен ред.

Автори: име и презиме, мали масни (**Bold**) букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Институција: ракописни букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Апстракт: прво на македонски јазик, 11 points, RG-MAC C Times, а потоа и на англиски јазик, 11 points, Times New Roman, единечен проред. Содржината на апстрактот треба да е суштинска и независна целина.

Еден празен ред.

Клучни зборови: максимум до 5 збора, 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред, на македонски и на англиски јазик.

Вовед: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Во воведниот дел треба накусо да се наведе само најважното од поранешните истражувања поврзано со обработуваната проблематика, а потоа да се објасни целта и важноста на работата - истражувањето.

Еден празен ред.

Содржина на трудот: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Содржината на трудот треба да ги опфати теоретските основи, експерименталниот дел и резултатите до кои што се дошло.

Трудовите кои што се однесуваат на теоретски истражувања, наместо експериментален дел, треба да имаат поглавје **теоретски основи**, во кои ќе бидат изнесени подробностите за проверка на наведените резултати.

Експерименталниот дел треба да биде издвоен и да содржи податоци за употребуваните материјали и опис на применетите принципи и методи на начин кој што ќе овозможи репродуцирање на постапките, но без детално опишување на веќе познатото.

Резултатите до кои се дошло и дискусијата треба да бидат дадени во едно поглавје. Дискусијата треба да содржи анализа на резултатите и заклучоците кои што можат да се извлечат.

Еден празен ред.

Заклучок: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Заклучокот треба да претставува кусо резиме од трудот, а да ги опфати и резултатите до кои се дошло со истражувањето.

Еден празен ред.

Литература: 11 points, RG-MAC C Times, цитирана според светските стандарди. Литературата се наведува во посебно поглавје при што библиографските единици се нумерираат по оној ред по кој што се појавуваат како во фус нотите во текстот.

Маргини: - Б5 формат, трудовите отчукани на непровидна хартија од канцелариски формат А4 со работен простор:

- горна: 5 см	- Top:	1.89"
- долна: 5 см или Page Setup компјутерски	- Bottom:	1.89"
- лева: 4 см параметри во инчи (inch)	- Left:	1.58"
- десна: 4 см	- Right:	1.58"
	- Gutter:	0"

Печатар: ласерски принтер.

Примените ракописи уредувачкиот одбор ги испраќа на рецензенти. Рецензентите и авторите остануваат анонимни. Рецензираните трудови, заедно со евентуалните забелешки и мислења на уредувачкиот одбор, се доставуваат до авторите. Тие се должни, најмногу во рок од 15 дена, да ги извршат неопходните корекции.

7

Прикази на книги, стичични илустрации и др. од областа на одбраната

Категоријата на трудот ја предлага авторот, но уредувачкиот одбор ја донесува дефинитивната одлука врз основа на мислењата на рецензентите.

Пробните отпечатоци по потреба им се испраќаат на авторите заради корегирање на печатарските грешки, а не за измена на текстот. Евентуалните нови сознанија можат да се дадат само како куса белешка после текстот. Коригираните пробни отпечатоци треба да се вратат на редакцијата во рок од 2 (два) дена.

Брзината на објавувањето на трудот, покрај останатото, зависи и од придржувањето кон ова упатство.

Трудот се доставува отпечатен според горенаведените пропозиции и на дискета.

Рокови за испраќање на трудовите: 30.04. и 31.10. во тековната година на

- АДРЕСА:
1. ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ
проф. д-р Трајан Гоцевски, главен и одговорен уредник
e-mail: trajang@freemail.org.mk
или
 2. МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА - Одделение за односи со јавноста
м-р Жанет Ристоска, уредник
e-mail: produkcija@morm.gov.mk

СК/СК
Скопје, 23.12.1999 година

**УРЕДУВАЧКИ ОДБОР
НА СПИСАНИЕТО
„Современа македонска одбрана“**